

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ЗАБОН – РУКНИ ТОАТ

(Маҷаллаи илмӣ)

№10

**Бо қарори Шӯрои илмию методии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон аз санаи 26.09.2017, №1 ба нашр тавсия
гардидааст.**

ДУШАНБЕ,

«»

2017

ББК 83 – 3 тоҷик

3-84

ЗАБОН – РУКНИ ТОАТ (Язык – столп поклонения). -
Маҷалаи илмӣ - назариявӣ. Китоби даҳум. – Душанбе:
Пойтахт, 2017. – 00 с.

Сармуҳаррир: СИРОҶИДДИНИ ЭМОМАЛӢ

Ҷонишини сармуҳаррир: ГУЛНАЗАРОВА ЖИЛО

Котиби масъул: ҲОМИДОВ ДИЛМУРОД

Ҳайати таҳририя: Абдурраҳмонова Мастура

Кабилов Шаҳбозбек

Маҷидов Ҳомид

Мирбобоев Азиз

Ҳоҷаев Давлатбек

Шарифова Фарангис

Қурбонов Нодир

Дар рақами 10-уми маҷаллаи илмӣ «Забон – рукни тоат» маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами инкишофи забонҳои эронии Тоҷикистон», ки ба муносибати ҷашни рӯзи забон фароҳам оварда шудааст. Дар маводи овардашуда асосан масъалаҳои зерин, чун: масоили умдаи сохторӣ ва корбурди забони тоҷикӣ, мавқеи забонҳои помирӣ, яғнобӣ ва равобити забонҳои эрониву ғайриэронӣ, нақши забони тоҷикӣ дар инкишофи забону адаби мардумони дигар ва монанди инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Маводи маҷаллаи илмӣ барои донишҷӯён, магистрон, муҳаққиқони ҷавон, аспирантон ва унвонҷӯён хеле муфид аст.

С.Ҳалимов

**БАЪЗЕ ТАФОВУТҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР БАЙНИ
ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФОРСӢ ДАР МИСОЛИ СИФАТ**

Мо дар ин мақола тафовутҳои луғавӣеро нишон медиҳем, ки онҳо ба яке аз категорияҳои луғавию грамматикӣ – ба сифат тааллуқ доранд. Дар забони форсӣ ва тоҷикӣ баъзе калимаҳо дар ҳар ду забон истёмол мешаванд, вале онҳо бо маънои худ дар ин забонҳо фарқ доранд: **обӣ** дар тоҷикӣ **кишт ё зироати обӣ**, вале дар форсӣ [Эрон] **обӣ** бештар ба маънои **кабуд** [чашмони обӣ – чашмони кабуд], **соф** [осмони соф], вале дар форсӣ **замини соф** – замини ҳамвор, дар тоҷикӣ **сурх** [як навъи ранг], вале дар форсӣ бештар ба ин маъно калимаи **қирмиз** ба кор бурда мешавад. Масалан, ранги **қирмизро** аз гелосу олуболу истихроҷ кардаанд. Дар тоҷикии мо як навъи чойникро чойники **қирмизӣ** мегӯянд. Дар форсӣ ба чойи **сиёҳ** дар гуфтугӯ бештар калимаи **мешкӣ** [мушкӣ]-ро ба кор мебаранд. **Сангин** дар тоҷикӣ он чи ки аз санг сохта шудааст. Дар форсӣ **сангин** ба маънои **вазнини** тоҷикӣ ба кор меравад: бори **сангин** – бори **вазнин**. Баъзе сифатҳо аз ҷиҳати семантикӣ дар тоҷикӣ ва форсӣ фарқ доранд: **баланд** – дароз, [домани **баланд** – юбкаи домандароз, гӯши **баланд** – гӯши дароз]:

“Ин ду бародар тӯлае [саги хурдҷусса] доранд.

Поҳош кӯтоҳу гӯшҳош **баланд**.

Чоку хипила аст дарозу кӯтост”.

Баъзе калимаҳо дар забони форсӣ аломатҳои ашёҳои гуногунро далolat мекунанд, вале дар тоҷикӣ муодили дигар доранд: **курч** – курк [мурғе **курч** – мурғи курк], **сур** – лағжонак, чиртонак, роҳи **сур** – роҳи лағжонак, **сифт** – саҳт [замини **сифт** – замини саҳт], **кол** – хом, норасида – [меваи **кол** – меваи хом], **озгор** – пурра,

мукаммал [Шаш моҳи **озгор** ўро муҳокима карданд], **пӯшолӣ** – аз калимаи пӯшолтароша, аррамайда, **коҳ** – 1.пуркоҳ, бо хасу хошок пур карда шуда; 2. нотавон, заиф, ноустувор [давлати пушолӣ – давлати лухтакмонанд, камзӯру нотавон], **кулуфт** – ғафс, дурушт, дағал, **хипила** – қадпастак, пакана, **шул** – суст, **кўчак** – хурд, шаҳри кўчак – шаҳри хурд, **номарӣ** – диданашаванда [сандалиҳои **номарӣ** – курсиҳои нодиданӣ, ба назар нонамоён], **хис** – тар, **хангуфт** – калон, бисёр, зиёд – [сарвати **хангуфт** – сарвати калон, фаровон], **кату кулуфт** – кўтоху ғафс, калони чорпахлу, [парвандаи **кату кулуфт** – парвандаи ғафсу калон].

Баъзе сифатҳо хусусиятҳои зоҳирӣ, хусусияту хислати одамонро далолат меkunанд, вале дар форсӣ дигару дар тоҷикӣ калимаи дигар аст: **лухт** – лучу бараҳна, **кулуфт** – ғафс, дамидагӣ, **гунда** – дағалу дурушт, ғафсу калон – Қадхудо, ки пӯшташ **кулуфте** [**кулуфт аст** – ғафс аст.], **гарданкулуфт** – гарданғафс, **шикамгунда** – шикамкалон, **чонашул** – серманаҳ, сергап, ёвагӯй, **шул** – суст, **чок** – фарбех, **чоку чилла** – фарбех, тануманд, чорпахлу [Духтари Мишадӣ Бобо **чоку чилла**, сурху сафед], **қашанг** – зебо, **лах-лах** – лоғар, нотавон, заиф, **якданда** (якраҳа, гарданшаҳ – [Дуктур, ин кадр якданда мабош.], **берехту бекавора** – безеб, бадафту хунук [Аз баҳти бад, мулло зани **тозааш** [наваш] ҷо афтода ва пиру ҳамон **берехту бекавора** буд], **хушқавора** – хушандом, хушсарулибос, **хушгил** – зебо, хушандом, **хушхолу хаб** – хушсурат, хушсимо, зеборӯй, **кутула** – қадпаст, пакана, **велгард** – дайду, оворагард, **малус** – дӯстрӯ, ситорагарм, зебо, хурдакак [Ҷилои кучӯлу духтари **малус** ва ширин буд], **мувакқар** – хонуми **мувакқар** – зани оқилу бовикор, озмудаву хирадманд, соҳиббэхтиром, **фузул** – кунҷков, хира, шум [марди **фузул** – марди кунҷков, одами ба ҳар ош қатик, касе, ки бесабаб ба кори дигарон мудохила кунад].

Баъзе сифатҳо, ки хусусияту хислати ботинии одамонро далолат меkunад, дар тоҷикии мо истеъмол

намешавад: **кулоҳбардор** – хушомадгӯ, фиребгар, **лавда** – шӯх, масхарабоз, **личоргӯ** – лаққӣ, сергап, беҳудагап, **каландар** – дурушту дағалмуомила, одами қаддарози чорпахлу, **чарандгӯ** – пургӯӣ, сергап, ҳарзагӯӣ, **хушбархӯрд** – хушмуомила, **хушқалб** – раҳмдил, раҳмхӯр, **ҳисобӣ** – муносиб, лоиқ, арзанда, ҳақиқӣ [одам ё марди **ҳисобӣ** – марди ҳақиқӣ, арзанда, чинояткори **ҳисобӣ** – чинояткори гузаро, ҳарфи **ҳисобӣ** – гапи кироӣ, гапи хуб, гапи арзанда, ҳарфи **ҳисобӣ** – ду калима], **гуд** – чуқур, **абусрӯӣ** – турушрӯӣ, қавоқгирифта, **пичозӣ** – хона-хона, порчаи **пичозӣ** – матои хона-хона [клетчатка].

Гарчи таркиби морфологии баъзе калимаҳо – яъне сифатҳо дар ҳар ду забон дида мешаванд ва аз ҷиҳати қонуну қоидаи калимасозӣ як хеланд, вале як қисми онҳо дар тоҷикӣ истеъмол намешаванд ё маънои дигар доранд: **пуфолуд** – варамкарда [чашмони **пуфолуд** – чашмони варамкарда], **пешандеш** – оқибатандеш, эҳтиёткор, **хушқавл** – ростқавл, ростгӯӣ, **пурдахл** – сердаромад, **пурчона** – пурманаҳ, сергап, аз ҳад зиёд пургӯ, **пурсару садо** – серғавғо, **велхарч** – исрофкор, беҳудахарч, **ҳавоспарт** – парешонхотир, парешонхаёл, **хушқсар** – девона, тундхӯ, хушқмағз, **хушқдаст** – киноя аз ҳашму мумсик – **дилвопас** – нигарон, ташвиш, парешонхаёл.

Як қисми калимаҳо дар забони форсии ҳозира аломату сифати шахс ё аломати исмҳои моддию маънӣ мебошанд ва дар тоҷикии мо истеъмол намешаванд: **захим** – ғафс, **тамиз** – покиза, тоза, **қасиф** – чиркин, **сареъ** – тез, зуд, **чаълӣ** – қалбақӣ [санади **чаълӣ** – ҳуччати қалбақӣ], **ҳашин** дурушт, дағал, тундхӯ, **самич** – зишт, қабех, бешарм, **хатир** – бузург, шариф, баланд мартаба, **мумтад** – дароз, дуру дароз собиқаи **мумтад** – собиқаи дароз, дуру дароз.

Бояд гуфт, ки аксарияти ин калимаҳо арабианд, қисме аз онҳо дар осори адабони пешинаи мо низ истеъмол шудаанд, вале азбаски онҳо дар забони гуфтугӯии мардуми мо муодилу муродифи тоҷикӣ доштанд, дар

системаи забони миллии мо мавқеи устувор пайдо накарданд.

Мутааддид – бисёр, зиёд, сершумор [озмоишҳои мутааддид – озмоишҳои зиёд, сершумор], **тавил** – дароз, **чадид** – нав, **музҳин** – хандаовар, **ивазӣ** – тағирёбанда, одамони **ивазӣ** – одамони замонасоз, одамони чаправ ё буқаламун, сактаи **қалбӣ** – сактаи дил, магасҳои **музӣ** – магасҳои зараррасон, атфоли **дукулу** – кӯдакони дугоник, масоили **буғранҷ** – масъалаҳои мураккаб, **музмин** – кӯҳна, дерина [марази **музмин** – бемории кӯҳна дар бадани одам], қарори **қаблӣ** – қарори пешакӣ.

Дар забони форсӣ роҳи калимасозии пасвандиест, ки дар забони тоҷикӣ нест: **тарсу** – тарсончак, **шикаму** – шикамқалон, **сибилу** – хушбурут, сермуйлаб, бурутӣ, **ахму** – турушрӯ, бадқавоқ, **ришу** – серриш, ришқалон, **зою** – зоё [зани зою – зоё, зоянда].

Дар забони ҳозираи тоҷикӣ бо калимаи «сер», ки чузъи авали калимаҳои мураккаб аст, 164 калима – сифат сохта шудааст [Луғати тоҷикӣ-русӣ, 1954, саҳ. 353-355], вале дар форсии ҳозира [Эрон] фақат ҳамон як калимаи «сероб» аст, ки таърихан дар адабиёт мавҷуд буд. [Фарҳанги Амид, саҳ. 638].

Дар забони форсии ҳозира дар услубҳои гуногун баъзе калимаҳои арабӣ, ки бо пешванди **ло-** сохта шудаанд, ҳамчун сифат истеъмол мешаванд, вале дар тоҷикии мо мустаъмал нестанд: **лоянқатъ** – пайваста, пайдарпай, **лояълам** – ноҳонда, нодон, **лояшъур** – бешуур, аҳмақ, **лоянҳал** – ҳалношуданӣ, маҳлулнашаванда, **лоянфак** – ҷудоношуданӣ, ҷудонопазир, тақсимонопазир, **лоюдрак** – даркношуданӣ, **лоязол** – безавол, ҷовид, заволнопазир, **лоятаноҳӣ** – осмони беинтиҳо, бепоён, **лотағайяр** – тағйирнопазир, **лоюкраъ** – ноҳоно, **лояънӣ** – бемаъне, ёва, ҳарза.

Дар осори хаттии форсии ҳозира баъзе ибораҳои арабӣ ҳамчун калимаҳои мураккаб истеъмол мешаванд, вале дар тоҷикии мо ҳамон маънӣ бо калимаи мураккаби тоҷикӣ ифода меёбад, баъзе аз онҳоро дар зер нишон

медиҳем: **касир-ул-авлод** – серфарзанд, **касир-ул-идда** – сершумор, **касир-ул-истеъмол** – серистеъмол, **касир-ул-миллат** – сермиллат, **тавил-ул-умр** – умрдароз, дарозумр, **тавил-ул-қомат** – қоматбаланд, қаддароз, **тавил-ул-муддат** – дарозмуддат, **саъб-ул-убур** – душворгузар, **қалил-ул-муддат** – кӯтоҳмуддат, **қалил-ул-бизоат** – камбизоат, нодор, фақир, **қалил-ул-микдор** – камшумор.

Чунон ки аз мисолҳо дида мешавад, тафовути муайяне дар таркиби луғавии забони ҳозираи тоҷик ва форсӣ [Эрон] дар категорияи сифат дида мешавад. Тафовутҳои луғавӣ дар байни забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ дар ҳоли ҳозир дар он аст, ки дар забони форсӣ [Эрон] ҳатто дар як гурӯҳи луғавию грамматикӣ калимаҳо, яъне дар як категорияи нутқ [сифат] бештар истеъмоли калимаҳои арабӣ мебошад. Дигари он калимаҳое мебошад, ки дар осори нависандагони эронӣ аз забони зиндаи гуфтугӯӣ мардум ё забонҳои дигар ворид шудаанд. Сеюм ин ки баъзе калимаҳо ҳам дар тоҷикӣ ва ҳам дар форсӣ истеъмол мешаванд, вале дар тоҷикӣ маънои дигар доранд дар форсӣ дигар.

Чакида

Дар мақола дар бораи тафовутҳои луғавии забонҳои форсӣ тоҷикӣ дар мисоли сифат сухан меравад. Қайд карда мешавад, ки сифатҳое, ки дар тоҷикӣ форсӣ аз ҳам тафовут доранд [**хис** – тар, **озгор** – пурра, мукамал, **велхарч** – исрофкор, **қулуфт** – ғафс, **пурдахл** – сердаромад, **хатир** – бузург, **лоялам** – ноҳонда, **касир-ул-авлод** – серфарзанд] аз забони гуфтугӯӣ ва аз забони арабӣ ба форсӣ ворид шудаанд. Як гурӯҳи сифатҳо дар ҳар ду забон ба кор мераванд, вале маъноҳояшон фарқ мекунад. Дар форсӣ калимаи **баланд** ба маънии **дароз**, **сангин** ба маънии **вазнин**, **мушкӣ** ба маънии **сиёҳ** истеъмол мегардад.

Калидвожаҳо: забонҳои форсӣ тоҷикӣ, тафовутҳои луғавӣ дар мисоли сифат.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВ ТАДЖИКИСТАНА

«Так как язык возможен только в человеческом обществе, то, кроме психической стороны, мы должны отмечать в нем всегда сторону социальную. Основанием языковедения должна служить не только индивидуальная психология, но и социология» (И.А.Бодуэн де Куртенэ).

Социолингвистика, отрасль языкознания, изучающая язык в связи с социальными условиями его существования. Под социальными условиями имеется в виду комплекс внешних обстоятельств, в которых реально функционирует и развивается язык: общество людей, использующих данный язык, социальная структура этого общества, различия между носителями языка в возрасте, социальном статусе, уровне культуры и образования, месте проживания, а также различия в их речевом поведении в зависимости от ситуации общения.

Социолингвистика - возникла на стыке двух наук – социологии и лингвистики. Междисциплинарный характер социолингвистики признается многими учеными. Однако само по себе это признание не отвечает на вопрос: чего больше в этой науке – социологии или лингвистики? Кто занимается ею – профессиональные социологи или профессиональные лингвисты. Следовательно, что первым ученым, употребившим термин «социолингвистика», был социолог. Термин «социолингвистика» впервые употребил в 1952 американский социолог Герман Карри. Однако это не означает, что и наука о социальной обусловленности языка зародилась в начале 1950-х годов.

Важнейшие для современной социолингвистики идеи принадлежат таким выдающимся ученым первой

половины 20 в., как И.А.Бодуэн де Куртенэ, Е.Д.Поливанов, Л.П.Якубинский, В.М.Жирмунский, Б.А.Ларин, А.М.Селищев, В.В.Виноградов, Г.О.Винокур в России, Ф.Брюно, А.Мейе, П.Лафарг, М.Коэн во Франции, Ш.Балли и А.Сеше в Швейцарии, Ж. «Вандриес в Бельгии, Б.Гавранек, А.Матезиус в Чехословакии и др.

Идеи и направления современной социалингвистики:

- все средства языка распределены по сферам общения, а деление общения на сферы имеет в значительной мере социальную обусловленность (Ш.Балли);

- идея социальной дифференциации единого национального языка в зависимости от социального статуса его носителей (работы русских и чешских языковедов);

- положение, согласно которому темпы языковой эволюции зависят от темпов развития общества, а в целом язык всегда отстает в совершающихся в нем изменениях от изменений социальных (Е.Д.Поливанов);

- распространение идей и методов, использовавшихся при изучении сельских диалектов, на исследование языка города (Б.А.Ларин);

- обоснование необходимости социальной диалектологии наряду с диалектологией территориальной (Е.Д.Поливанов);

- важность изучения жаргонов, арго и других некодифицированных сфер языка для понимания внутреннего устройства системы национального языка (Б.А.Ларин, В.М.Жирмунский, Д.С.Лихачев) и др.

Специфика социалингвистического подхода к изучению языка и отличие социалингвистики от других отраслей лингвистики:

- внутренняя структура языка принимается как некая данность и специальному исследованию не подвергается;

- в обществах, где функционируют два, три языка, множество языков, механизмы функционирования нескольких языков в их взаимодействии;
 - в каких сферах социальной жизни они используются;
 - каковы взаимоотношения между ними по статусу и функциям;
 - какой язык «главенствует», т.е. является государственным или официально принятым в качестве основного средства общения;
- какие языки вынуждены довольствоваться ролью семейных и бытовых языков.

Основные понятия современной социалингвистики

Социалингвистика оперирует некоторым набором специфических для нее понятий: языковое сообщество, языковая ситуация, социально-коммуникативная система, языковая социализация, коммуникативная компетенция, языковой код, переключение кодов, билингвизм (двуязычие), диглоссия, языковая политика и ряд других. Рассмотрим некоторые из этих понятий, наиболее специфичные для социалингвистики и важные для понимания существа этой научной дисциплины.

Языковое сообщество. Совокупность людей, объединенных общими социальными, экономическими, политическими и культурными связями и осуществляющих в повседневной жизни непосредственные и опосредствованные контакты друг с другом и с разного рода социальными институтами при помощи одного языка или разных языков, распространенных в этой совокупности:

Границы распространения языков очень часто не совпадают с политическими границами. Самый очевидный пример – современная Африка, где на одном и том же языке могут говорить жители разных государств (таков, например, суахили, распространенный в Танзании, Кении, Уганде, частично в Заире и Мозамбике), а внутри одного государства сосуществуют

несколько языков (в Нигерии, например, их более 200!). Поэтому при определении понятия «языковое сообщество» важно сочетание лингвистических и социальных признаков: если мы оставим только лингвистические, то речь будет идти лишь о языке, безотносительно к той среде, в которой он используется; если же опираться только на социальные критерии (включая и политико-экономические, и культурные факторы), то вне поля внимания останутся языки, функционирующие в данной социальной общности.

В качестве языкового сообщества могут рассматриваться совокупности людей, различные по численности входящих в них индивидов, – от целой страны до так называемых малых социальных групп (например, семьи, спортивной команды): критерием выделения в каждом случае должны быть общность социальной жизни и наличие регулярных коммуникативных контактов. Одно языковое сообщество может быть объемлющим по отношению к другим. Так, современная Россия – пример языкового сообщества, которое объемлет, включает в себя языковые сообщества меньшего масштаба: республики, области, города. В свою очередь, город как языковое сообщество включает в себя языковые сообщества еще меньшего масштаба: предприятия, учреждения, учебные заведения.

Чем меньше численность языкового сообщества, тем выше его языковая однородность. В России существуют и взаимодействуют друг с другом десятки национальных языков и их диалектов, а в крупных российских городах основные формы общественной жизни осуществляются уже на значительно меньшем числе языков, часто на двух (Казань: татарский и русский, Уфа: башкирский и русский, Майкоп: адыгейский и русский), а при национальной однородности населения – преимущественно на одном (Москва, Петербург, Саратов, Красноярск).

В рамках таких языковых сообществ, как завод, научно-исследовательский институт, средняя школа, преобладает один язык общения. Однако в малых языковых сообществах, таких, как семья, где коммуникативные контакты осуществляются непосредственно, может быть не один, а два языка (и даже больше: известны семьи русских эмигрантов, использующие во внутрисемейном общении несколько языков).

Языковой код. Каждое языковое сообщество пользуется определенными средствами общения – языками, их диалектами, жаргонами, стилистическими разновидностями языка. Любое такое средство общения можно назвать кодом. В самом общем смысле код – это средство коммуникации: естественный язык (русский, английский, и т.п.), искусственный язык типа эсперанто или типа современных машинных языков, азбука Морзе, морская флажковая сигнализация и т.п. В лингвистике кодом принято называть языковые образования: язык, территориальный или социальный диалект, городское койне и код.

Наряду с термином «код» употребляется термин «субкод». Он обозначает разновидность, подсистему некоего общего кода, коммуникативное средство меньшего объема, более узкой сферы использования и меньшего набора функций, чем код. Например, такие разновидности современного русского национального языка, как литературный язык, территориальный диалект, городское просторечие, социальный жаргон, – это субкоды, или подсистемы единого кода (русского национального языка).

Субкод, или подсистема также может члениться на разновидности и тем самым включать в свой состав субкоды (подсистемы) более низкого уровня и т.д. Например, современный таджикский литературный язык, сам являющийся субкодом по отношению к национальному языку, членится на две разновидности –

кодифицированный язык и разговорный язык, каждая из которых обладает определенной самодостаточностью и различается по функциям: кодифицированный язык используется в книжно-письменных формах речи, а разговорный – в устных, обиходно-бытовых формах. В свою очередь кодифицированный литературный язык дифференцирован на стили, а стили реализуются в разнообразных речевых жанрах; некое подобие такой дифференциации есть и в разговорном языке.

Социально-коммуникативная система. Совокупность кодов и субкодов, используемых в данном языковом сообществе и находящихся друг с другом в отношениях функциональной дополнительности. «Функциональная дополнительность» означает, что каждый из кодов и субкодов, образующих социально-коммуникативную систему, имеет свои функции, не пересекаясь с функциями других кодов и субкодов (тем самым все они как бы дополняют друг друга по функциям).

Например, каждый стиль литературного языка – научный, официально-деловой, публицистический, религиозно-проповеднический – имеет свои специфические функции, не свойственные другим стилям, а вместе они функционально дополняют друг друга, образуя систему, способную обслуживать все коммуникативные потребности данного общества (которое можно условно назвать обществом носителей литературного языка; кроме них есть еще, например, носители диалектов, просторечия) и все сферы общения.

В многоязычном обществе социально-коммуникативную систему образуют разные языки, и коммуникативные функции распределяются между ними (при этом каждый из языков может, естественно, подразделяться на субкоды – диалекты, жаргоны, стили).

Языковая ситуация. Компоненты социально-коммуникативной системы, обслуживающей то или иное языковое сообщество, находятся друг с другом в

определенных отношениях. На каждом этапе существования языкового сообщества эти отношения более или менее стабильны. Однако это не означает, что они не могут меняться. Изменение политической обстановки в стране, смена государственного строя, экономические преобразования, новые ориентиры в социальной и национальной политике и т.п., – все это может так или иначе влиять на состояние социально-коммуникативной системы, на ее состав и на функции ее компонентов – кодов и субкодов.

Функциональные отношения между компонентами социально-коммуникативной системы на том или ином этапе существования данного языкового сообщества и формируют языковую ситуацию, характерную для этого сообщества.

Понятие «языковая ситуация» применяется обычно к большим языковым сообществам – странам, регионам, республикам. Для этого понятия важен фактор времени: по существу, языковая ситуация – это состояние социально-коммуникативной системы в определенный период ее функционирования.

Например, в бывшем Советского Союза, где социально-коммуникативная система включала в качестве главных компонентов национальные и русский языки, до распада СССР наблюдалось относительное динамичное равновесие между этими языками.

В настоящее время наблюдается сужение функции русского языка в союзных республиках бывшего СССР.

Социолингвистические статусы языков

1. Коммуникативный статус языков

Международные языки. В современном мире выделяются от 7 до 10 международных языков. Международный язык обладает следующие особенности:

- большое количество людей считают родным;
- неродной, но владеют как второй иностранный язык;

- на этом языке говорят во многих странах, континентах и разных культурных кругах;
- во многих странах изучается как иностранный язык;
- официальный язык международных организации на международных форумах, конференциях и т.п.

В историческом ракурсе развитие международного статуса языков выглядит следующим образом: в античности роль международного языка выполнял древнегреческий язык, более 1000 лет в качестве международного языка в Европе служил латинский язык, в мусульманском мире арабский язык является международным языком, в обширном регионе подобную функцию осуществляет персидский язык; в XVI – XVII вв. расширился роль испанского языка на международном арене; в XVIII в. в Европе французский язык использовался в качестве международного языка; в XIX в. благодаря достижениям немецких ученых параллельно с английским и испанским укреплял свою международную позицию немецкий язык; в XX в. в странах соцлагера и СССР международный язык стал русский язык; укрепляет свои международные позиции в последнее время китайский язык.

По численности носителей и степени распространённости следующие языки имеют мировое значение:

Китайский язык для 1,2 млрд является родным, как второй язык используется в 33 странах,

Английский язык является родным для 335 млн., как второй язык используют 505 млн. в 101 странах мира.

Испанский язык является родным для 399 млн., как второй язык 90 млн. используют в 31 странах мира.

Русский язык является родным для 166 млн., как второй язык используют 125 млн. в 16 странах.

Арабский язык является родным для 242 млн., как второй язык используют 21 млн. в 60 странах.

Португальский язык является родным для 203 млн., как второй язык используют 28 млн. в 12 странах.

Французский язык является родным для 76 млн., как второй язык используют 87 млн. в 10 странах.

Официальные языки ООН: английский, арабский, испанский, китайский, русский. французский.

На 13 самых распространенных в мире языков говорят 75% населения Земли, а на 25 языках говорят более 90%.

Региональные языки. Языки официальный статус которых закреплён в законодательстве одного или нескольких административно-территориальных субъектах, федеральных округах, провинциях, краях, штатах, административных единицах наряду с официальным государственным языком, (который действует на территории всего государства). Региональные языки имеют письменность, но не имеют официальный государственный или официальный статус. К региональным языкам в Таджикистане можно отнести узбекский и киргизский языки, которые составляют компактные территории в некоторых регионах Таджикистана.

Местные языки. Языки национальных меньшинств и местных этнических групп, носители местных языков являются двуязычными. Используются в устном неофициальном общении. Местным языкам присущи следующие особенности:

- отсутствие стандартизации;
- высокая степень витальности;
- отсутствие стремления у его носителей найти респектабельных предков в далёком прошлом;
- не имеет норм употребления;
- состоит в основном из единиц и структур, вводимых из иного источника;
- отсутствие письменности;

Иногда к местным языкам относятся территориальные диалекты и обиходная разговорная речь в однопациональном государстве.

Как правило, местные языки бесписьменные. Используются таких много сотни языков в устном неофициальном общении внутри этнических групп.

В национальной школе местный язык иногда используется в качестве вспомогательного языка, необходимого для перехода учащихся на язык обучения в данной школе.

В случае наличия письменности функция местного языка станет шире. В Таджикистане функционируют ряд местных языков как памирские языки (шугнанский, рушанский, бартангский, ишкашимский, ваханский, язгулямский) и ягнобский язык, статус которых определён в Законе Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан»

2 Наличие письменной традиции. Из 5-6 тысяч языков Земли только 600-650 имеют письменность. Широкая функция языка обеспечивает жизнеспособность его письму. Таджикский язык имеет богатую письменную традицию.

3 Степень нормированности. Степень нормированности языка проявляется в наличии и характере кодификации, в наличии наддиалектного образования, в наличии наддиалектной формы общения (больше людей говорят на литературном языке). Также учитывается степень представленность литературной нормы в нормативных грамматиках и словарях. В этом отношении таджикский литературный язык представлен в нормативных грамматиках и многочисленных словарях.

4. Правовой статус языка: государственный, официальный, титульный, конституционный, язык штата, язык автономной республики, язык коренной национальности, язык народности, рабочий язык, аутентичный, документный, полудокументный и его положения в условиях многоязычия. Согласно закону Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан» таджикский язык признан

государственным языком, где определён правовой статус таджикского языка.

5 Конфессиональный статус языка заключается в том, что язык является языком Священного Писания и культа. Функция культовых языков не является священной

6 Учебный педагогический статус. В учебных заведениях языки выполняют 3 основных функции: язык используется как вспомогательное средство при обучении другому языку, на языке ведётся преподавание, язык является учебным предметом. Таджикский язык является языком обучения в Таджикистане.

Литература

Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – М.:, 2000.

Швейцер А. Д. Социолингвистика. – М.:, 2006.

Ervin-Tripp, S. M., (May, 1969). Communicative competence. Items, 22-26. New York: Social Science Research Council.

Ervin-Tripp, S. M., (1974). Two decades of Council activity in the rapprochement of linguistics and social science. Items, 28, no. 11-4. New York: Social Science Research Council.

Масоили муосири сотсиолингвистии забонҳои Тоҷикистон

Дар мақола мавқеи забонҳои Тоҷикистон аз назари сотсиолингвистӣ марида баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, мақоми иттилоотрасонии забонҳои Тоҷикистон дар байни забонҳои ҷаҳонӣ, регионалӣ ва маҳаллӣ, мақоми ҳуқуқӣ, мақоми дараҷаи меъёрнокӣ, мақоми динӣ, мақоми таълимӣ муайян карда шудааст. Инчунин хусусиятҳои забонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ аз назари сотсиолингвистӣ баррас шудааст.

Ключевые слова: мировые языки, местные языки, региональные языки, языковой код, таджикский язык, памирские языки. Статус языка, правовой статус, коммуникативный статус.

Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридасев Назрӣ – доктори илмҳои филология, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев: тел:+992939314032, е-майл:ofarida_n@mail.ru

Сведения об авторе: – Офаридасев Назрӣ - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хоргского государственного университета им. М. Назаршоева: тел:+992939314032, е-майл:ofarida_n@mail.ru

Information about autor: Ofaridaev Nazri – professor of tajik language department, KhorogState Universiti named after M, Nazarshoev: ph:+992939314032, e-mail:ofarida_n@mail.ru

Шарифова Ф.Х. (ДМТ)

**ВИЖАГИИ КОРБУРДИ БАРХЕ АЗ ВОЖАҲОИ ФОРСИИ
МИЁНА ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИР**

Забони форсии нав намунае аст аз забони форсии миёна, ки дар садаҳои ҳафтум ва нухуми мелодӣ сурат гирифтааст. Забоне, ки бо он осори забони порсии нав эҷод мешуд, аз лиҳози грамматикӣ чандон тағйир наёфтааст ва дар ҳамон зинаи инкишофи морфологии забони форсии миёна қарор дошт. Тафовути забони порсии дарӣ бо забони форсии миёна аз лиҳози сарфу наҳв чандон зиёд нест ва ин тафовут дар ҳазфи калимаҳо ва аз байн рафтани баъзе шаклҳои калимаҳо дида мешавад (7). Масалан, дар форсии миёна луғоте ҷой

доштааст, ки бо сокин шурӯъ мешудааст ва баъд дар давраи нав ин луғатҳо дар аввал бо алиф ё садонокҳо навишта мешуданд, чун ситодан, Стахр, Фросиёб, Сфандиёт. Ва луғоте низ дар форсии миёна ҷой доштааст, ки ҳарфи аввали он алиф будааст ва ин ҳарф ҳазф шудааст, чун ишкамб, уштур, адевор. Инчунин ҳарфи охири бархе аз луғот аз байн рафтааст: сумб, думб, хумб. Дар бархе аз феълҳои мураккаб ба монанди **авфтозан**, **авфроштан**, **авфканзан** ҷузъи **ав**, ки маънои “бар”-ро ифода мекард, ҳазф гардида, феълҳо сурати **афтодан**, **афроштан**, **афкандан**ро гирифтаанд.

Ҳарфҳои поёнии **āg**, **īg**, **ōg**, **ūg**, ки бозмондаи пасванди **ka**-и форсии бостонанд, дар порсӣ ҳазф шудаанд: **dānāg-**доно, **zānūg-**зону, **āwrzōg-**орзу, **parīg-** парӣ. Дар бархе аз калимаҳо ба монанди **борик**, **наздик**, **дук**, **торик** овози **k** боқӣ мондааст. Дар бархе аз калимаҳои форсии миёна, ки бо садонокҳои **ā**, **i**, **u** хатм мешудаанд, ин садонокҳо ҳазф гардидаанд: Хузой- Худо, газой-гадо. Овози **s** дар баъзе калимаҳои форсии миёна ба овози **h** табдил ёфтааст, чун: гос-гоҳ, вунос-гуноҳ, мос- моҳ. **W**-и оғозии форсии миёна дар порсии дарӣ ба ҳамсадои **b** бадал шудааст, чун **wād-** бод, **wad-** бад. **Wi** дар аввали калимаҳо ба **gu** бадал шудааст: **wišād-** гушод (6,10).

Аммо тағйироти куллиро таркиби луғавии забон аз сар гузаронид, зеро захираи луғавии пешин ба талаботи шароити нави таърихӣ ҷавобгӯ набуд (2). Бархе аз луғоти форсии миёна тағйири маъно карданд ва бархеи дигари онҳо, ки ду ва зиёда маъноро ифода мекарданд, яке аз маъноҳояшонро аз даст доданд, чун калимаи **pēv**, ки маънои нав ва некро ифода мекардааст. Бархе аз феълҳои паҳлавӣ аз байн рафтанд, чун **сиҳастан**- “дидан ва салоҳ

андешидан”, вушуфтан – пароканда кардан, минитан – “пиндоштан”, буржитан – “тараққӣ кардан”.

Дар таркиби луғавии забонамон калимаҳое аз забони форсии миёна боқӣ мондаанд, ки танҳо ҳамчун ҷузъи калимаҳои сохта ё таркибҳо боқӣ монда, маънои луғавии онҳо ба соҳибони забон чандон рушан нест ё бархе аз ин луғот дар ғӯйишҳо боқӣ мондаанд. Калимаҳои мавриди назарро аз рӯйи корбурдашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. **Вожаҳое, ки ҷузъи калимаҳои сохта буда**, решаи (калимаи сода) онҳо дар алоҳидагӣ имрӯз дар забони адабӣ корбаст намешаванд. Чунончи:

arzišn ۞ аз **arj** – “баҳо, арҷ, арзиш” ва **-išn-** пасванде аст, ки исми масдар месозад ва дар форсӣ ба **-eš** “ش” табдил шудааст (12,51). Дар фарҳангҳои форсӣ вожаи арз ۞ чунин маънидод шудааст: баҳо, қимат, арзиш (11,13).

Гунаи дигари ин вожа-**арҷ** дар забони адабии муосир мустаъмал аст.

čār – 1) чора, васила, равиш, тадбир; 2) кӯмак, илоҷ (12,115).

Ин вожа дар калимаҳои сохтаи **чора** ба маънои “илоҷ, тадбир, гузир” (5, 545) ва ночор – “ноилоҷ, ногузир” ва бечора – “хор, залил” боқӣ мондааст. Вожаи чор низ дар чунин шакли сода аз истеъмол баромадааст. Дар адабиёти классикӣ корбурди ин вожа ба назар мерасад:

Рафту моро ҳама **бечораву** дармонда бимонд,

Ман надонам, ки чи дармон кунам инрову чӣ **чор**.
Фаррухӣ

Калимаи **беҳуда** – “он чи ҳақиқат надорад; бефоида, бенатиҷа”, аз пешванди **бе-** ва **худа** иборат аст, ки дар забони муосир он тамоман аз истеъмол мондааст. Ин

калима дар форсии миёна аз ду калимаи мустақил иборат аст: **hū** – хуб, дуруст, муносиб ва **dah/dāh**- додан, бахшидан, яъне самарабахш, фоида, суд; ҳақ, дуруст (12,281). Вожаи **ҳуда** дар адабиёти классикӣ корбаст мешудааст:

Меҳр чӯйи зи ману бемеҳрӣ,

Ҳуда хоҳӣ зи ману **беҳудай**.

Рӯдакӣ

varz – варз, кор; 2) муъчиза; 3) неру (12,582). Дар таркиби калимаи сохтаи **варзиш**, **варзида** ва калимаи мураккаби **кишоварз** меояд. Ин вожа низ бидуни вандҳо корбаст намешавад.

Дар луғатҳои форсӣ ба чунин маъниҳо омадааст:

عمل، کار ۱

پیشه، حرفه، شغل ۲

حاصل ۳

۴. زراعت، کشت (11,13)

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ин вожа ба манои варзида корбаст кардааст:

Зи говону **варзу** зи говони шир

Даҳу ду ҳазораш навишт он дабир. Фирдавсӣ

2. **Калимаҳое, ки чузӣ таркибҳоанд.** Маъмулан дар чунин таркибҳо маънои чузӣ аввал маълум аст, аммо маънои чузӣ дувум чандон рушан набуда, алоҳида ин гуна калимаҳо истифода намешаванд:

bunak [buna+ak -1) буна, бор; 2) чо, маскан, урудгоҳ (12,104). Ин вожа дар таркиби **бору буна** ба ҳамин маънои бор корбурд дошта, берун аз таркиби мазкур имрӯз ба маънои бор корбурд надорад.

Вожаи буна дар фарҳанг чунин тафсир ёфтааст: 1) асбобу анҷом, рахти хона, мол; 2) муҳиммоти аскарӣ; 3)

манзил, хона, ошёна (4,212). Дар Луғатномаи Деҳхудо **بنه** (буна) маъхуз аз паҳлавӣ доништа шуда, бор ва асбобу рахти хона таъриф шудааст (13).

Дар адабиёти классикӣ вожаи буна ба маънои бор корбурд доштааст:

Сипаҳ баргирифту **буна** барниҳод,

Зи Яздони некидеҳаш кард ёд.

Фирдавсӣ

Вожаи буна дар забони адабии муосир бештар ба маънои манзил корбурд дорад.

faš- интиҳо ва дами ҳар чизе (12, 187). Ин вожа дар таркиби **ришу фаш** меояд. Маънои “1) шамлаи салла, нӯги овезони салла, 2) ёли асп”(4,428); /فش/ fo(a)š- 1) кокул; 2) ёли асп (11).

Пашутан ҳаме рафт ба пеши сипоҳ,

Бурида фашу думи аспи сипоҳ.

Фирдавсӣ

mān – мон, маскан, хона, ҷо, хонавода (12,355). **مان** – хонаро гӯянд ва низ хону мони атбоъ аст; дар паҳлавӣ **مان** хона, масканро гӯянд, дар форсии бостон **مانيا** – “хона, сарой” (9). Ин вожа дар таркиби **хону мон** имрӯз дар истеъмол аст, аммо алоҳида ин калима корбурд надорад. Дар адабиёти классикӣ ин калимаро адибон корбаст намудаанд:

Ҳама подшҳоед бар **мони** хеш,

Ниғаҳбони марзу ниғаҳбони кеш. Фирдавсӣ

3. **Калимаҳое, ки имрӯз ба нидо ё калимаҳои тақлидӣ** мансуб доништа шудаанд:

vāy -1) бод, дам, нафас; 2)ҳаво, фазо; 3)тақдир(12,578). Дар фарҳангномаҳои форсӣ вожаи вой чунин шарҳу тафсир шудааст:

۱. برای بیان درد و رنج به کار می‌رود: وای، سرم درد می‌کند.
۲. برای بیان علاقه یا نفرت از چیزی به کار می‌رود: وای چه بچه قشنگی دارید.
۳. افسوس: گر مسلمانی از این است که حافظ دارد / وای اگر از پس امروز بُود
فردایی (حافظ: ۹۷۸)
۴. (اسم) [قدیمی] فریاد؛ فغان.
۵. [قدیمی] افسوس و دریغ؛ حسرت.
۶. وایاوی: شور و غوغای مصیبت‌زدگان (11)

Дар забони авестой *vaūi, avōi*, онро исми савт (нидо) номидаанд. Маккензи ин вожаро дар паҳлавӣ ғам ва андӯх тафсир кардааст (9,2846).

vak – қурбоқа, ғук, вазағ (12,580). Дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ вожаи **вак** ҷой надорад, аммо вожаи **вақ-вақ**-ро чунин шарҳ додаанд: калимаи тақлидии овози қурбоққа (5,260). Пас, ин калимаи тақлидӣ ҳам аз калимаи **вак** пайдо шудааст.

4. Калимаҳое, ки маънои пешинаашонро аз даст дода маънои нав касб кардаанд:

bālist – баландтарин, иртифоъ, авҷ, нуқтаи авҷи ситора, боло/ *bālišn* – боландагӣ, нуму, маснад, тахт, болиш (12). Дар забони адабии муосир **болин/болиш** “ҷойи сар мондан ҳангоми хоб”. Дар мавриди маъхуз аз **bālist**-и форсии миёна будани ин вожа миёни муҳаққиқон ихтилофи назар ҷой дорад. Аз ҷумла муҳаққиқи эронӣ Ҳасандӯст мефармояд: “Дар бораи иштиқоқи луғати ёдшудаи форсии миёна аз решаи *bard* “пӯшондан” аз ҳиндуаврупоии *bhelgh* “бод кардан”..., ки густураест аз решаи *bhel*” (9). Аммо калимаеро дар форсии миёна мо ба маънои пӯшондан, бод кардан, ки ба *bālist/ bālišn* шабоҳат дошта бошад, пайдо накардем.

afkār/ -бекор, вомонда, дармонда, нотавон ☐ аз вожаи *arēkār*: *arē-* пешванди бе ва *kār-* амал, ба маънои бекор, носудманд (12,4). Дар эронии бостон *kāra* аз решаи *kar*

“кардан, анҷом додан” (9,2085) Дар гӯйиши мардуми шимоли Тоҷикистон “бекор” ба маънои беҳуда, носудманд истифода мешавад. Чунончи: Бекорб-а имрӯз аз хона баромадам. Дар гӯйиши ҷанубӣ дар шакли афгор/афкор/авгор омада маънои ғаму ғусса ва хастагиро ифода мекунад: “Бисйор афгор шидъм” (3,70).

Дар фарҳанги решашинохтӣ баромади ин пасвандро аз вожаи *kār/gār*-форсии миёна гуфтаанд (9,2328).

Пас, маълум мешавад вожаи афгор дар забони тоҷикӣ тағйири маъно (бекор) карда имрӯз ба маънои хаста, азияткашида корбаст мешавад.

āhankār = āhangar - оҳангар, касе, ки бо оҳан кор мекунад (12). Дар китоби “Грамматикаи забони адабии тоҷик” -гар/-гор, ки маъхуз аз вожаи форсии миёна *kār* аст ва баъдан ба пасванди исмсозии табдил ёфтааст, чунин таъриф шудааст: “суффикси -гар дар исмсозӣ сермахсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маънои гуногун доранд”(1,111).

Вожаи **омӯзгор** низ дар форсии миёна дар шакли **āmōžkār**- “омӯзгор, омӯзанда” иборат буда, аз ду ҷузъ иборат аст: **ā-mōž-kār** (12,18)

“Суффикси –гор дар забони ҳозираи тоҷик каммахсул буда, ба воситаи он аз ному асосҳои феъл исмҳои шахс сохта мешаванд” (1,111). Агарчи пасвандҳои гару гор аз рӯйи вижагии калимасозияшон аз ҳам фарқ кунанд ҳам аз сайри таърихии пасвандҳо маълум мешавад, ки маншаи пайдоиши ҳар ду пасванд калимаи **kār**-и форсии миёна мебошад.

5. Баъзе аз калимаҳои забони форсии миёна дар даврони аввали адабиёти классикӣ дар истеъмол буда, баъдан аз истеъмол баромадаанд. Аз ҷумла: āhanjišnih/āhixtan – оҳанҷидан, оҳехтан, бароҳехтан, берун кашидан,

баркашидан (12); ā- пешванди нафй, hixt- баркашидан ва an- пасванди масдарсоз (12). **Бароҳехт** шамшеру андарниҳод,

Ҳаме кард аз он разми Гуштосп ёд. **Фирдавсӣ**

Вожаи **awrang** - авранг, шукӯҳ, мақом (12,74). Дар осори классикон ба ҳамин маъноҳои шукӯҳу ҷалол корбурд доштааст:

Буд-ӯ гуфт бе ту нахоҳам ҷаҳон,
На **аврангу** не ганҷу тоҷи шаҳоб.

Фирдавсӣ

čamītan–**čam-īt-an** – чамидан, тафреҳ кардан, бо ноз ва карашма рафтан, čam –čam-īšn –хиромон рафтан (12,113), хиромидан (13). Дар осори Фирдавсӣ, Манучехрӣ, Ҳоконӣ, Низомиву Саъдӣ корбурди ин феъл ба назар мерасад.

Назёбад туро бо ҷавонон **чамид**,
Ки бар оразат гарди пири дамид.

Саъдӣ

gāzar - гозар, рахтшӯй (12, 218). Дар Фарҳангҳои тафсири омадааст: гозур/гозар –либосшӯй, ҷомашӯй, шустагар, сапедкор, қасор (13). Ин истилоҳ ифодакунандаи касб то давраи дувуми инкишофи забони адабӣ мустаъмал будааст:

Яке гозари он хирад сандуқ дид,
Бипӯид в-аз корғаҳ баркашид.

Фирдавсӣ

and –анд, чанд, баъзе, бархе, он қадар (12,24). Дар луғатҳои форсӣ омадааст: اند -шумораи маҷхул аз се то нӯҳ (11;13).

Чу навмед гашт ӯ зи чархи баланд,
Ки шуд солиёнаш ба ҳафтаду **анд**.

Фирдавсӣ.

6. Иддае аз луғоти форсии миёна дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ маҳфуз мондаанд. Соири луғоти зерин: *kafčak*-кафча, қошуқ (12,305). *کفچه* –чумча, кафгир, камча, чумча (11). Дар гӯйиши ҷанубӣ барои ифодаи қошуқ меояд (3,323). Дар забони адабӣ ҷойи “кафча”-ро вожаҳои қошуқ ва кафгир гирифтааст.

Даст **кафча** макун ба пеши фалак,
Ки фалак косае аст хоки анбор.

Хоқонӣ

Даст кафча кардан маънои дастро гирд кардан ба монанди кафлезро дорад. Бархе аз вожагони забони форсии миёна дар ҳамон шакли қадимиашон дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ боқӣ мондаанд. Аз чумла, дар забони паҳлавӣ феъли *lištan* – лесидан мавҷуд аст, ки дар гӯйиши ҷануби шарқӣ мустаъмал аст.

Вожаи **aškamb/škamb (12)** – “шикам” дар гӯйиши ҷанубӣ ҳоло ҳам дар ҳамин шакл дар истеъмол аст (3,64).

Вожаи **hang** дар забони паҳлавӣ маънои “доноӣ, фаҳм”-ро ифода мекунад (12). Ба ин маъно вожаи ҳангро дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ пайдо накардем. Дар “Фарҳанги Амид” чунин маъноҳои он омадаанд: 1) хушӯрӣ, доноӣ; 2) сангинӣ; 3) виқор, шавкат; 4) зӯр, қудрат; 5) қасд, оҳанг (11).

Дар ашъори Анварӣ “ҳанг” ба маънои хушӯрӣ ва доноӣ омадааст:

Эй ҳама сирати ту **ҳангу** субот,

Чӣ кунам бе суботи бе **ҳангам**.

Фирдавсӣ ин вожаро барои ифодаи сангинӣ ва вазнинӣ меорад:

Зи **ҳанги** сипаҳдору чанги савор,

Наёмад дуволи камар пойдор.

Фирдавсӣ

Дар гӯйиши ҷанубӣ ифодаи **hang/ang** ба маънои қувва, таъвоноӣ мустаъмал аст. Чунончи: **Ҳанг** надоръм и кор-а бэкънъм (Фарҳаги гӯйиш, 795).

šēr-шипондан, тақон додан, ба ҳам задан, махлут кардан (12).

Вожаи **šēr** дар гӯйиши шимоли забони тоҷикӣ феъли афшондан, тақиданро дорад: Гилем шипондан.

Хулоса, ҳар як вожа сайри тақомули таърихи худро дорад ва донишмандони инкишофи таърихи таркиби луғавии забонамон имкон медиҳад то ба умқи масоили вожагони забонамон сарфаҳм рафта, дар шарҳу тафсири ин луғот ба иштибоҳ роҳ надиҳем. Омӯзиши таърихи луғот нишон медиҳад, ки ягон вожа бадохатан, бидуни замина ва авомиле ба забони адабии тоҷикӣ ё гӯйишҳои забонамон роҳ намеёбад ва ҳар як вожа масири тӯлоии таърих ва таҳаввулу инкишофро аз сар гузаронидааст.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.

2. Рипка Я. История персидской и таджикской литературы. - М.: Прогресс, 1970. - 439 с.

3. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. - Душанбе: Пайванд, 2012. - 946 с.

4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1, 2. - 950 с.

5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. Ҷ. 1, 2. - 944 с.

6. آموزگار ژ. تفضلی. زبان پهلوی. تهران: معین. - 1382. - 46 ص.
7. بهار م. سبکشناسی. ج 1. تهران: امیر کبیر، 1384. - 462 ص.

8. بهرامی ا. فرهنگ واژه های اوستا. تهران، 1349-1663ص. 8.
حسن دوست م. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی. تهران، 1393-2954ص.

9.

خانلری پ. Ê تاریخ زبان فارسی. ج . 1. تهران: رامین، 1377-414ص؛
ج. 2. تهران: رامین، 1377-408ص؛ ج 3. تهران: رامین، 1377-490ص.
10.

عمید ج. فرهنگ فارسی عمید. تهران، 1489-1254ص. 11.
فرهوشی ب. فرهنگ زبان پهلوی. تهران، 1381-674ص. 12.
لغتنامهٔ دهخدا. تهران، 1445، ج 1-50. 13.

Вижагии корбурди бархе аз вожаҳои форсии миёна дар забони адабии муосир

Мақолаи мазкур ба масъалаи гузариши луғоти форсии миёна ба забони форсии нав бахшида шудааст. Бархе аз луғоти форсии миёна тағйири маъно карданд ва бархеи дигари онҳо, ки ду ва зиёда маъноро ифода мекарданд, яке аз маъноҳояшонро аз даст доданд. Дар таркиби луғавии забонамон калимаҳое аз забони форсии миёна боқӣ мондаанд, ки танҳо ҳамчун ҷузъи калимаҳои сохта ё таркибҳо боқӣ монда, маънои луғавии онҳо дар алоҳидагӣ ба соҳибони забон чандон рушан нест ё бархе аз ин луғот дар гӯйишҳо маҳфузанд.

Калидвожаҳо: забони форсии миёна, забони форсии нав, калима, таркиби луғавӣ, маънои луғавӣ, гӯйиш.

Особенности употребления некоторых слов среднеперсидского языка в современном таджикском языке

Статья посвящена проблеме перехода среднеперсидской лексики на новоперсидский язык. Часть среднеперсидской лексики изменила значения и часть данной лексики, имевшие два или несколько значений, упустили один из значений. В составе лексики современного таджикского языка наблюдаются такие

среднеперсидские слова, которые употребляются только в производных или составных словах, и лексическое значение данных слов в отдельности носителям языка неясны, или эти слова сохранились в говорах.

Ключевы слова: срендеперсидский язык, новоперсидский язык, слово, лексический состав, лексическое значение, говор.

Specificity of the use of some words of middle Persian language in the modern Tajik language

The article is devoted to the problems of transition of the middle Persian words to new Persian words in the language. Part of the middle Persian words which had two or more meanings has lost one of the meanings. In the lexicon of modern Tajik language, the middle Persian words are uses only in derived or compound words, and the lexical meaning of these words separately is unclear to native speakers, or these words preserved in dialects.

Key words: middle Persian language, new Persian language, word, lexical composition, lexical meaning, dialect.

Мирзоев С. (АИ ҚТ)

БАРРАСИИ БАРҲЕ АЗ ВОЖАҲОИ МУШТАРАК ДАР ЗАБОНҲОИ ШАРҚИИ ЭРОНӢ

Забони яғнобӣ ё худ бо гуфтори мардуми Яғноб “яғнобӣ зивок” яке аз забонҳои беҳату алифбо буда, танҳо дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфта, идомаи забони сугдӣ мебошад ва мутааллиқ ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронист. Забони дигаре, ки ба ин гурӯҳ марбут аст, ин забони осетинист ва он дар қисми марказии Қофқози Ҷумҳурии Автономии Осетияи Шимолии Федератсияи Русия ва вилояти Автономии Осетияи Ҷанубии Ҷумҳурии Гурҷистон густариш дорад. Забони осетинӣ ҳам ба шохаи хонаводаи забонҳои эронӣ алоқаманд буда, идомаи забоне махсуб меёбад, ки дар

гузашта бо забонҳои қабилаҳои скиф, массагет, сак, сармат, алан, роксолан марбут буд. Онҳо, ки дар Осиёи Миёна ва Россияи Ҷанубӣ мезистанд, аз ин ҷиҳат шоҳаи забонҳои гурӯҳи шимолӣ шарқии забонҳои эрониро ташкил мекарданд.

Дар аввали солшумории нав пас аз ба Ҷафқози Шимолӣ муҳоҷират намудани яке аз қабилаҳои скифӣ-сарматӣ-аланҳо ба ташаккул ёфтани халқияти осетин ва забони онҳо асос ва пояи мустақкаму устувортар гузоштааст.

Забони осетинӣ ҳам мисли забони яғнобӣ дорои ду гӯйиш шарқӣ ва ғарбӣ мебошад. Забони осетинӣ аз гӯйишҳои иронӣ ва дигарӣ сарчашма гирифтааст. Аз ин гӯйишҳо лаҳҷаи дигарӣ нисбат ба иронӣ куҳантар ба ҳисоб меравад, бинобар ин асоси забони адабии осетинӣ дар пояи гӯйиши иронӣ сохта шудааст. Нахустин хатти забони осетинӣ катибаи Зеленчуки мебошад, ки он соли 1888 кашф шудааст. Ин катиба бо алифбои юнонӣ буда, мутааллиқ ба соли 941 мебошад. Соли 1844 А.Шерген алифбои осетиниро дар пояи алифбои криллиясос сохтааст. Аз соли 1954 то ҳол тамоми осетинзабонҳо аз алифбои руссиясос истифода мекунанд. Асосгузори забони адабии осетинӣ Коста Хетагуров шинохта шудааст.

Забони яғнобӣ ва забони осетинӣ, ки ба як шоҳаи забонҳои эронӣ (шоҳаи шимоли шарқӣ) тааллуқ доранд, бинобар ҳамин, байни онҳо мансубияти зиёд, ба вижа дар қисмати лексикӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем ин ҷиҳати масъаларо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор диҳем. Омӯзиш ва пажӯҳиши забонҳои бо ҳам хеш барои шинохти вазъи имрӯзаи онҳо дорои аҳамият ва арзиши муҳим мебошад. Чунин пажӯҳиш имкон медиҳад, то сайри таърихӣ бархе аз вожаҳои забон, аз ҷумла забонҳои шарқии эронӣ дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ муқоиса шуда, мавриди таҳқиқ қарор гиранд.

Аз таркиби луғавии забонҳои шарқии эронӣ вожаҳои нодиру арзишмандеро метавон дарёфт, ки барои таҳқиқи таърихи забон ва такмили фарҳангҳои тоҷикӣ мусоидат мекунанд.

Омӯзиш ва пажӯҳиши муқоисаи забонҳои шарқии эронӣ яке аз мавзӯҳои муҳимест, ки аз ҷониби донишмандон мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Ин масъала танҳо дар баъзе луғатномаҳо, бавижа луғатномаи яғнобӣ-русие, ки дар китоби “Ягнобские тексты”-и М.С.Андреев ва Е.М. Пешерева таҳия намуда маълумот пайдо кардан мумкин аст (Андреев, Пешерева, 1957).

Мо тасмим гирифтем, дар ин мақола дар асоси маводи дар ихтиёрдошта чанд вожаеро дар забонҳои яғнобӣ ва осетинӣ, ҳамчунин ҷо-ҷо бо забонҳои помирӣ ба таври мухтасар таҳлилу таҳқиқ намоем.

Силсилаи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи ҳайвонҳои ҳонагӣ ва ваҳшӣ дар таркиби луғавии забони яғнобӣ нақши махсус дошта, бархе аз онҳо асолати кӯҳани таърихӣ худро дар ин забон нигоҳ доштаанд. Қисме аз ин навъи вожаҳои яғнобӣ бо забонҳои дигари шарқии эронӣ дорои маънои муштарак мебошанд.

Яке аз вожаҳои ҷолиб ва суннати кӯҳанбунёд, ки ба соҳаҳои ҷорводорӣ марбут аст, дар забони яғнобӣ бо номи **wasák** маъруфият дорад ва дар забонҳои осетинӣ ва помирӣ низ бо бархе аз фарқиятҳои овой (фонетикӣ) ба мазмуни яғнобидошта истифода мешавад.

Wasák аз ҷиҳати сохтор вожаи сохта буда, асоси он **wasá** мебошад. аз **wasá** дар забони яғнобӣ тавассути пасванди **-k (-ak)** шакли дигар сохта шудааст, ки ба ҳурдии чизе (чи ҷондору чи бечон) далолат мекунанд.

Мардуми кӯҳистон, аз ҷумла байни яғнобиён ҳам суннати қадимае мавҷуд аст, ки агар гӯсолаи гов пас аз зойидан бимирад, пӯсти гӯсолаи мурдари ба таври махсус чудо карда, ба дохили он коҳ пур мекунанд ва дар вақти чушидани шир он пӯсти коҳ пуркардари ба назди гов мегузоранд. Гов онро бўй қашида лесидан мегирад, яъне

барои ҷӯшидан монеа эҷод намекунад. Он пӯсти кох пуркардари бо забони ягнобӣ **wasák** гӯянд.

Мушоҳидаҳои шахсӣ ва сӯҳбатҳои майдонӣ нишон доданд, ки ин вожа дар баъзе аз лаҳҷаҳои болооби Зарафшон, аз ҷумла дар гуфтори мардуми деҳаи Искандари ноҳияи Айнӣ айнан дар ҳамин шаклу мазмун мавриди истифода қарор доранд (Мирзоев, 1998, 29).

Вожаи ягнобии **wasak** аз **wasak**, ки маънои “гӯсола”-ро дорад, тавассути пасванди **-k(ak)** сохта шуда, хурдиву навозишро ифода мекунад. **Wasa** шакли қадима буда, дар забони ягнобии муосир ба маънои гӯсола истифода намешавад ва ба ҷойи он **makša** ба кор меравад.

Вожаи мавриди пажӯҳишро муаллифони китоби “Ягнобские тексты” дар қисмати лугатнома ба қайд гирифта, шаклҳои дар забонҳои осетинӣ, язгуломӣ, ишкошимӣ, вахонӣ ва ҳиндӣ бостон дошташонро нишон додаанд, ки ин муштаракоти забонҳои номбурдари ба таври равшан инъикос мекунад: **wasa** теленок (осет.-диг. **wæss**, язг. **wos**, ишк. **wūsűsk**, вах. **wašk**, др.-инд. **vatsa**) **wasak** чучело теленка ставящееся перед коровой при доении (Андреев, Пещерева, 1957, 350).

Омӯзиш ва пажӯҳиши забонҳои бо ҳам хеш барои шинохти вазъи имрӯзаи онҳо дорои аҳамият ва арзиши муҳим мебошад. Чунин пажӯҳиш имкон медиҳад, то сайри таърихӣ бархе аз вожаҳои забон, аз ҷумла забонҳои шарқии эрониро дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ муқоиса намуда, мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Аз таркиби луғавии забонҳои ширқии эронӣ метавон вожаҳои нодиру арзишмандеро дарёфт кард, ки барои таҳқиқи таърихӣ забон ва такмили фарҳангҳои тоҷикӣ мусоидат мекунад.

ex об ва ё чизҳои дигари моеъ, ки аз таъсири хуноқӣ ба ҳолати ҷомид медарояд. Вожаи **ex** дар забони ягнобӣ ду шакли талаффуз дорад, ки марбут ба тафовути ғӯишҳои ягнобист. Забони ягнобӣ низ мисли ҳар як забонҳои дигар дорои ғӯишҳои махсуси худ мебошад, ки

донишмандони яғнобишинос онҳоро ба шеваи шарқии яғнобӣ (=офтобрӯ) ва шеваи ғарбии яғнобӣ (=соярӯ) чудо намудаанд.

Вожаи **ex** агар ба лаҳҷаи шарқии яғнобӣ робита дошта бошад, гунаи дигари он, ки ба сурати **ix** маъмул аст, хоси лаҳҷаи ғарбии яғнобӣ маҳсуб меёбад.

Ин калима бо феъли ёрирасони **karak** феъли таркибии **exi karak// īxi karak**-ро сохта, ба маъноҳои 1) “ях кардан” (дар мавриди об, равған ва ҳар чизи аз таъсири хунукӣ яхбаста); 2) “хунук хурдан аз таъсири сармо” (дар мавриди инсон ва дигар чизҳои ҷондор) ба кор меравад: **Dayroi opi ex īkta**. “Оби дарёи ях кардааст”- **Id viyora ex akunīm**.- “Имшаб ях кардем (=хунук хурдем)”

Вожаи мавриди андеша бунёди куҳани таърихӣ дошта, асолати бунёдии худро то имрӯз бо бархе аз тафовутҳои овозӣ (=фонетикӣ) нигоҳ доштааст. Чунончи, мавҷудияти ин калима дар баъзе забонҳои форсии миёна, бавижа забонҳои суғдӣ ва хоразмӣ ба мушоҳида мерасад. Вожаи **ex** дар матнҳои суғдӣ-буддой дар шаклҳои гуногун омадааст, ки барои тақвияти андешаҳои худ метавон аз онҳо истифода намуд: Вожаи **ex** дар забони суғдӣ ба сурати **uxn (w) yaxn © op viyaxna-yuδyn, unyn' k, uxnyu** ба кор рафта, ҳар як шакл дорои маъно мебошад, вале решаи онҳо як буда, марбут ба “ях” мебошанд.

Масалан, **yaxn** суғдӣ буда, маънои «ях»-ро дорад. Дар матнҳои буддой ба сурати **yudyn (y) ēdhan ~©<*ēdhan-<*aixa-dāna** омада, дорои маънои “яхдон ё яхчол” будааст, ки вожаи яхдон ё яхчол (холодильник) аз ин ҷо сарчашма гирифтааст. Гунаи дигари он дар шакли **uxnyu yaxnē © op viyaxna – y'yn'k** дар матнҳои монавии суғдӣ ба маънои “ғизои саршуда, ғизои монда (яхнӣ)” истифода шудааст. Шакли дигари он дар матнҳои суғдӣ ба маънои “яхӣ, аз ях” чунин аст: **ynyn'k yanhēnē** (Қариб, 1995, 10993, 11097, 11098, 11118).

Дар забони хоразмӣ шакли **ēxmēnса** -ро дошта, ба маънои “яхӣ, яхин-ледяная” ба кор мерафтааст (ят, 1957, 265). Чуноне мебинем, решаи ин калима ҳам ех аст ва ба сурати лаҳҷаи шарқии яғнобӣ айнан мувофиқат мекунад.

Инчунин калимаи **ех** ё **ix** дар бархе аз забонҳои шарқии эронӣ дар ҳамин шакл ва маъно мустаъмаласт. Масалан, забони осетинӣ, ки яке аз забонҳои шарқии эронӣ ба шумор рафта, дар Ҷафқози Шимолӣ арзи вучуд дорад, бо забони яғнобӣ дорои қаробати наздик мебошад ва дар таркиби луғавии ин забонҳо вожаҳои зиёди ҳамшаклу ҳаммаъно ба мушоҳида мерасад. Яке аз чунин калимаҳо вожаи **ех** мебошад, ки он дар забони осетинӣ айнан дар ҳамин шакл роиҷ аст.

Лозим ба зикр аст, ки забони осетинӣ ҳам дорои лаҳҷаҳои махсуси дохилии худ мебошад. Яке аз лаҳҷаҳои он осетинӣ-иронӣ ва дигаре дигорӣ аст. Вожаи **ех** дар забони осетинӣ ҳам дар ду шакл мавриди истифода қарор дорад, ки тафовути лаҳҷавӣ айнан мисли лаҳҷаҳои яғнобист.

Агар шакли **ix** ба гӯйиши осетинӣ-иронӣ марбут бошад, гунаи дигари он **ех** ба лаҳҷаи дигорӣ мутааллиқ аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки талаффузи ин калима байни лаҳҷаҳои яғнобӣ ва осетинӣ дорои чунин мувофиқат будааст: лаҳҷаи шарқии яғнобӣ бо лаҳҷаи дигорӣ **ех** ва лаҳҷаи ғарбии яғнобӣ бо гӯйиши осетинӣ-диронӣ **ix**.

Innur. Ин вожа аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, он аз ду ҷузъи мустақилмаъно ва ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввали калима **in** мебошад ва аз ҷиҳати баромад яғнобист. Маънои **in** “ҳамин” аст ва ҷузъи дуюм вожаи **nur** буда, маънои “нур, рӯшноӣ”-ро ифода мекунад. Дар якҷоягӣ ин калимаҳо дар забони яғнобӣ дорои мафҳуми “ҳамин рӯз, имрӯз” гардидааст, ки як вақти муайяноро нишон медиҳад: **Innur γarm vičī.** - “Ин рӯз гарм мешавад”.

Вожаи **innur** дар забони осетинӣ низ маълум мешавад ва ду шакли талаффуз дорад, ки бо бархе аз тафовутҳои

фонетикӣ байни лаҳчаҳои он, яъне гӯйишҳои осетинӣ-иронӣ ва дигорӣ ба мушоҳида мерасад. Бояд тазакурр дод, ки вожаи **innur** агар дар забони ягнобӣ ҳамчун калимаи мураккаб маъруфият дошта бошад, дар забони осетинӣ ҷузъи дуҷуми он маълум аст, яъне дар шакли сода.

Дар шеваи осетинӣ-иронӣ ба гунаи **nəg** ва дар лаҳҷаи дигорӣ ба сурати **nur** ба кор меравад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки тафовути байни ин лаҳҷаҳо дар овозҳои садонокӣ **a** ва **ɪ** будааст.

Вожаи **nəg** ё **nur** дар забони осетинӣ на ба маънои “имрӯз”, ки дар ягнобӣ дорад, балки ба мафҳуми “ҳозир” (сейчас; теперь)-ро ифода менамояд.

Вожаи **in** дар забони ягнобӣ дар шакли танҳо истифода намешавад ва танҳо бо бархе аз калимаҳо ҳамроҳ меояд.

Вожаи мавриди андеша дар ягнобӣ ба гунаи **idnur** низ ба кор меравад, ки **id** ҳам маънои “ҳамин”-ро дорад: **idnur** “ҳамин рӯз”; **idviyora** “ҳамин шаб” ва монанди инҳо. Вожаи **in** ва **id** мафҳуми ифодагари ҳиссаи мушаххас замон буда, вақтҳои муайяни шабу рӯз, солу моҳро инъикос мекунад: **innur** “ҳамин рӯз”, **idviyora** “ҳамин шаб”, **idsol** “ҳамин сол” **id mohi** “дар ҳамин моҳ”.

Дар бархе аз забонҳои помирӣ низ ҷузъи дуҷуми вожаи **innur**, яъне **nur** бо баъзе тафовутҳои овозӣ маъмул мебошад. Масалан, дар забонҳои шугнӣ, рӯшноӣ ба сурати **nur**, дар язғуломӣ ба гунаи **nəg** ва ишкошимӣ дар шакли **nur** ба маънои “ҳамин рӯз” маъруфият дорад (ЯТ, 1957, 264). Бояд зикр кард, ки вожаи **nur** дар забони ягнобӣ дар танҳои истифода намешавад.

Дар забонҳои суғдӣ ва хоразмӣ вожаи “имрӯз” дар шакли ибора ба кор мерафтааст: суғдӣ **nwr myδ** (= **nwr** “рӯшноӣ”, **myδ** “рӯз”), хоразмӣ **miθ nūr** “имрӯз”. Дар забонҳои суғдӣ ва хоразмӣ **myδ** ва **miθ** маънои “рӯз”-ро доранд, ки дар забони ягнобӣ низ ин калима айнан дар ҳамин шакл аст: **mes** “рӯз”.

Силсилаи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи маҳсулоти шири дар фарҳанги забони яғноби нақши муҳим доранд, ки бархе аз онҳо бо забонҳои шарқии эронӣ, аз ҷумла забони осетинӣ аз ҷиҳати шаклу маъно бо ҳам алоқаи бисёр наздик доранд. Ин ҷо ҳамчун намуна метавон вожаи **mešin**-ро мавриди муқоиса ва баррасӣ қарор дод, ки дар забони яғноби ва забони осетинӣ бо тафовутҳои овозӣ ба кор меравад.

Вожаи **mešin** яке аз навҳои маҳсулоти шири мебошад, ки пас аз гирифтани рағани ҷурғот тавассути дастгоҳҳои бунёди ҳозиразамон аз ҷурғот ҳосил мешавад ва дар забони тоҷикӣ бо номи “дӯғ” маъмул аст. **Mešin** алоҳидагӣ ҳамчун нӯшоба истеъмол меёбад, ё онро ба чаккадон (=халтаи чакка) андохта, аз он чакка омода мекунанд, ки бо номи **mešini čakka** “чаккаи дӯғӣ” маъмул аст.

Mešin аз рӯйи сохт вожаи сода буда, аз ҷиҳати баромад, онро метавон ҳоси забонҳои яғноби ва осетинӣ қаламдод кард.

Вожаи **mešin** дар забони яғноби мисли бархе аз калимаҳои дорои ду шакли истифода мебошад. Чунончи, **mešin** агар марбут ба ғӯйиши шарқии яғноби бошад, шакли дигари он ба сурати **meyšin** маъмул буда, ба лаҳҷаи ғарбии яғноби алоқаманд аст.

Дар робита оид ба ҳамин масъала бояд зикр кард, ки вожаи мавриди пажӯҳиш дар забони осетинӣ ҳам ду шакли қорбурд дорад. Чун забони осетинӣ низ мисли забони яғноби дорои ду лаҳҷа аст, аз ин рӯ, ин калима дар ғӯйишҳои забони осетинӣ ҳам бо баъзе тафовутҳои овозӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, вожаи мавриди андкша дар лаҳҷаи осетинӣ-иронӣ агар ба сурати **misən** ба қор равад, дар лаҳҷаи дигорӣ он ба гунаи **mesin** роиҷ аст.

Аз шаклҳои вожаи **mešin** маълум мегардад, ки гунаҳои шеваҳои осетинӣ бо талаффузи лаҳҷаи шарқии яғноби наздиктар будааст. Тафовут дар ҳамсадоҳои **š** ва **s** ба

назар мерасад, ки дар лаҳҷаи шаркии яғнобӣ **mešīn** ва дар гӯйиши дигории осетинӣ **mesin** талаффуз мешавад.

Адабиёт:

1. Абаев В.И. Граматический очерк осетинского языка. Т. 1-2. Орджоникидзе, 1963.

2. Абаев В.И. Забони осетинӣ. ЭСТ. Ҷ.2. Душанбе, 1980.-С.1206-1207.

3. Андреев М.С. И. Пещерева Е.М. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем и А.К.Писарчик.М.-Л., 1957.-392 с.

4. Исаев М.И. Осетинский язык. Языки народов СССР. Индоевропейские языки. Т.1.-М., 1966.-С.237-256.

5. Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ. Душанбе, 1998.-127 с.

6. Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ (рисолаи номзадӣ). Душанбе, 1998.-130с.

7. Gharib V. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)/ Tehran, 1995.

Гулназарова Ж. (ДМТ)

АСОСҲОИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ФОРСИИ МИЁНА

Забони форсии миёна яке аз забонҳои давраи миёнаи забонҳои эронӣ махсуб ёфта, дар замони Сосониён забони давлатӣ ба шумор мерафт. Ин забон намунаи нишондоди таҳаввули ҷиддӣ - табдил ёфтани сохти флективии забони форсии бостон ба сохти аналитикии забони форсии миёна дар сохтори забони форсӣ дар ин давра мебошад, ки ин ҳолат ба системаи феъл низ иртибот дорад.

Доир ба вижагиҳои забони форсӣ, аз ҷумла феъл донишмандону муҳаққикон асару нигоштаҳои илмӣ ҷолибе аз рӯйи осори бозмонда иншо намудаанд, ки дар он росто К.Г.Залеман, Мюллер, В.Б.Хенинг, В.С. Расторгуева, В.И.Абаев, М.Н.Боголюбов, И.М.Оранский

Л.Г.Гертсенберг, Р.Х.Додихудоев, Д. Саймиддинов, А. Мирбобоев, З. Мухторов ва дигаронро метавон ном бурд.

Забоншинос Д.Саймиддинов дар китоби «Вожашиносии забони форсии миёна» доир ба сохтор ва маъноӣ феъл дар забони форсии миёна маълумоти муфасссал додаст: «Дар сохтори забони форсии миёна феъл аз чанд роҳ ташаккул ёфтааст: а) тавассути пешвандҳо; б) пайдоиши феълҳои номӣ; в) ташаккули феълҳои таркибии номӣ бар усул ва ё равиши нигориши қолабҳои фразеологӣ» [6,152].

Аз рӯи хусусияти сарфӣ феъли забони форсии миёна тағйироти куллиро аз сар гузаронид. Ин бештар мутааллиқ аст, пеш аз ҳама, ба сохтор, асос ва реша. Метавон аз он чанд падидаҳо зикр кард. Нест шудани ҳиҷоҳои охири калима ва қатъ шудани тағйирёбии бандҳои феълӣ аз рӯи сифа ва тарз, тағйирёбии категорияҳои грамматикӣ, бо роҳҳои ҷудогона созон шудани асосҳои феъл ва монанди инҳо.

Тавре ки забоншинос Д. Саймиддинов гуфтааст: «Сохтори аналитикии форсии миёна дар муқобили сохтори қаблӣи флективӣ дорои вижаҳои дигари забонӣ мебошад, ки он ба системаи феъл иртиботи бештаре дорад. Сохтори флективиӣ феълҳо дар форсии миёна дар шакли сода идома пайдо кардааст. Аз ин рӯ ин гурӯҳи феълҳо аз нигоҳи маъно бунёди луғати феъли забони форсии миёнаро ташкил медиҳанд» (6,149).

Вобаста ба ин феъли забони форсии миёна аз се асоси феъли забони форсии бостон фақат як асоси замони ҳозираро ба мерос бурд. Асоси замони гузашта ва ҳамаи шаклҳои замони гузашта дар натиҷаи табодулли амиқи ҷумла ва реша, ки аллақай дар забони форсии бостон дида мешуд, пайдо шуд. Ба ҷойи шакли ҷумлаи флективиӣ шаклҳои замони гузашта дар асоси сифати феълӣ аз решаи заиф, ки ба ғойи амал нигаронида шуда буд, бо илова шудани ҷузъи сарфӣи форсии бостон, ки пасванди -та дошт, сохта мешуд. Бояд доир ба дарки системаи феъли форсии миёна ҳамин ҳолатро зикр кард, ки дар

системаи шаклҳои замони гузашта дар асоси сифати феълии бо пасванди –ta решаи фаъол надошт, аз ин сабаб мувозии сиғавӣ ва имконияти маъноофарии фаъоли он ногузир буд. Ин ҳолат ба мувофиқати мафъулӣ ва шаклгирии пуркунандаи бевосита тавассути пасоянди –ро пайдо шуд.

Дар асосҳои замони ҳозира пайдарҳамии таърихии садонокҳо аз байн рафт.: kuš – куштан асоси замони ҳозира kuša бо дараҷаи дуҷум, ko(x) š –кӯшидан бо бардошти садонок.

Ҳадду ҳудуд байни асосҳои таърихии решагӣ ва асосҳои вандӣ аз байн рафт. Дар натиҷаи омезишу тағйироти пешвандҳо ва асосҳо дар забони форсии миёна дар қолаби устувор феълҳо дар сохти сода ба вучуд омаданд: ōbastan-афтодан дар форсии бостон *ava-pata; ōzadan-задан *ava-gan; paymōxtan- пӯшидан *pati-mauk.

Гурӯҳи сохтори бозмондаҳои асосҳои махфузшударо метавон фақат тавассути таҳлили этимологӣ барқарор кард.

Муайян гашт, ки феълҳои аз як асосу анҷомаҳои гуногун дар забони форсии бостон нисбат ба ҷиҳати грамматикӣ аз ҷиҳати луғавӣ фарқ карда, аллакай дар раванди лексикализатсия қарор доштанд, ки дар забони форсии миёна ин ба анҷом расид. Асосҳои бо анҷомаи -уа- дар шакли –у баъд аз садонок боқӣ монданд.

Чунончи: zāu-зодан, rāu-пойидан, ниғахбонӣ кардан, framāu- фармудан.

Бозмондаҳои анҷомаи умумиэронии -ауа баъд аз садонок ва бо бардошти садонок боқӣ монданд: stāu-stūdan-stāyidan

Дар баъзе асосҳо фақат бардошти садонок боқӣ монд: tāb аз tābaya аз тобидан; tāz ва tak аз тохтан ва такидан.

Табаддулоти дигар тағйирёбии садонокҳои дохили решаҳо аз таъсири эпентеза (ниг.:4, 100) мен андешидан аз man-уа- manūiaiu «ман меандешам» niger ni-karaya

нигаристан, назорат кардан, омӯхтан, фикр кардан аз kar-фикр кардан hangor -ангоридан gir аз феъли гирифттан, доштан дар форсии бостон garbāya.

Таъсир ба дифтонги таърихӣ: xgōs xgōstan- дод задан, чеғ задан, хурӯшидан, xgōs-хурӯс.

Асосҳои бо инфикс ё пасванди таърихии димоғӣ дар шакли ҳамсадои димоғӣ дар асос омезиш ёфт. Drin аз dar-na-даридан, дар рондан, rand ra-n-d ранда кардан, суфта намудан, brin – буридан аз brāy, nivinn- оғоз кардан.

Асосҳои бо анҷомаи -sa дар шакли s ё š боқӣ монд: xufs аз xʼafsa- хобидан, tars аз tarsa-тарсидан, purs аз pursa-пурсидан.

Асосҳои решагӣ ба тариқи этимологӣ барқарор мешаванд: dah-додан, аз dadā-: daḏā, daḏ, dad-додан, гузоштан, мондан; nih-ниҳодан vāvar аз var- бовар-боваридан, ʔest аз hista-истодан.

Дар асосҳои замони гузашта, ки бо садонокҳо ё сонантҳо анҷом меёфтанд dād- аз феъли додан дар форсии бостон dā –dāta būd аз феъли будан дар форсии бостон –bav -būta

Дар феълҳое, ки сонанти таърихии –n афтидааст. zad-асоси замони гузаштаи феъли задан аз эронии *gan - *j ata-.

Асосҳои замони гузашта бо ҳамсадоҳои f ва p афтидани овози m hanj āft- анҷом додан аз ham-gam

Вобаста ба ин асосҳои замони ҳозира ва асосҳои замони гузашта чунин мутобиқат доранд:

1. Овозҳои –z- -s- ба xt: rēz, paymōz rēxt, paymōxt -пӯшидан šnos šnoxt;

2. Овозҳои -s- -z- -y- -h- ба št st: yaz- yašt тоат кардан, xʼāh - xʼāst;

3. Овозҳои -t- -d- -y- -h- ба st band-bast;

4. Овози š ба št kuš – kušt;

5. Овозҳои p ва b ба ft freb (plyp)- gov (gwb) freft guft;
Аз асоси замони ҳозира бо анҷомаҳои –ид, -од, -ист
асосҳои замони гузашта фарқ мекунанд, ки бештар –ид
сермаҳсул буд: niyō(x)šid niyō(x)š, varzid varz, kešid keš.

В.Б. Ҳенинг ва В.Г.Залеман шакли муқаддамтари ин
анҷомаро пешниҳод карданд: аз id- ēt *-aya-+-ta. С.Н.
Соколов қайд мекунад, ки асосҳои замони гузашта бо
анҷомаи id аз феълҳои номии -əh (-yh)ва анҷомаи –t ба
вучуд омадаанд (4).

Анҷомаи -od аз сифати феълии бостон бо решаи ā
форсии миёна ēstod – adi-+-stā nihod nih ni+dā пайдо
шудааст.

Асоси замони гузашта бо анҷомаи ist dānist аз сифати
феълии заифи масдариин zanta созмон ёфтааст.

Дар мавриди бо сурати ҷудогона густариш ёфтани
асосҳои феъл таносуб ва мутобиқат низ дигаргун
мешавад. Эроншинос В. С. Расторгуева аз рӯи таносуб
ва робита асосҳои замони ҳозира ва гузаштаро дар чор
гурӯҳ ҷудо намудааст:

1.Илова шудани анҷомаи охир (ras-rasid, х "ar- х "ard,
ēst- ēstod);

2. Асосҳое, ки аз ҳам бо овозҳои садонок ё ҳамсадои
охир фарқ мекунанд (x^hāh - x^hāst, nipēs-nipē št);

3. Асосҳое, ки аз як реша маншаъ гирифтаанд, аммо
фарқиату тафовут дар овозҳои ҳамсадову садонок бештар
аст (bav-būt, šav-šut, кун-kart);

4. Асосҳое, ки аз решаҳои гуногунанд (ven-dit āy-mat)
(6,79).

Ҳамин тариқ, асосҳои феъл дар забони форсии миёна
вижагии хоси худро доранд. Агар асоси замони ҳозира бо
вучуди табаддулот дар заминаи асоси замони ҳозираи
феъли форсии бостон бошад, асоси замони гузашта
асосан аз сифати феълии замони гузашта, ки бо пасванди
-ta анҷом меёфт, ба вучуд омад. Асосҳои феъл дар забони
форсии миёна дар ду сурати ҷудогона созмон ёфта, ҳар

яке вобаста ба мутобиқату таносуби овой гурӯҳбандӣ шудаанд.

Адабиёт:

1. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. \ А. Мирбобоев\ - Душанбе – 2015. – 342 с.
2. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ.\ З. Мухторов\ -Душанбе – 2003. – 152 с.
3. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. \ И.М. Оранский\ - М: Наука – 1988. – 392 с.
4. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. – М: Наука – 1981. – 544 с.
5. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. – М: Наука – 1966. – 160 с.
6. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна.\ Д. Саймиддинов\ -Душанбе –2001. – 310 с.

Калидвожаҳо: забони форсии бостон, асосҳои феъл, асоси замони ҳозира, асоси замони гузашта, пасвандҳои таърихӣ, анҷомаҳо.

Ключевые слова: древнеперсидский язык, основы глагола, основа презент, основа перфект, исторические суффиксы, окончаний.

Аннотация

В данной статье на основе древнеперсидской письменности автор проанализировала особенности и виды основы глагола среднеперсидского языка.

Дар ин мақола муаллиф дар асоси осори хаттии форсии бостон созмонёбӣ, вижагӣ ва хелҳои асосҳои феъли забони форсии миёнаро мавриди таҳлил қарор додааст.

К. Атоева (ДКМТ)

ХУСУСИЁТИ УСЛУБӢ ВА ЗАБОНИИ «САФИНАТУ-Л-АВЛИЁ»-И МУҲАММАД ДОРОШУКӢХ

Адабиёт ва фарҳанги форсу тоҷик дар дарозии хасти хеш марҳилаҳои мухталифи тақомулро тай намуда, дастовардҳои назарраси маданияву маънавиро соҳиб шудааст. Дар қарнҳои XVI-XVII баробари тақомули вазъи адаби адабиёти форсӣ ба вижагиҳои муайяне соҳиб гардид, ки муҳимтарини он ба мураккабшавии вазъи забон низ вобастагӣ дорад. Махсусан, дар забони осори мансур бадеиятпазирии каломии адибон афзалият пайдо намуда, аз мақоми махсусе бархурдор гадид. Муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки дар забони осори мансури ин давра бештар лафз бар маънӣ ғолиб омад. Аз ин рӯ, ҷанбаҳои бадеии забони осори ин давра афзалият пайдо кардаанд. Баробари ин як силсила осори тадқиқие таълиф шудаанд, ки масоили вазъи умумии инкишофи адабиёт, забон ва матолиби марбут ба таърихи адабиёти форсӣ дар Ҳиндустонро фаро мегирад. Махсусан, аз рисолаҳои Н.И. Пригарина «Сабки ҳиндӣ », Аҳмади Ҳотамӣ «Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ », Расул Ҳодизода ва дигарон «Таърихи адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI-XIX » ва амсоли ин ёдовар шуд. Дар ин давра сабки адаби хусусиёти муайяни марбут ба мураккабшавии забон падида омадаанд. Бино ба маълумоти Замира Ғаффорова «яке аз рукҳои муҳимтарини инкишофи забон дар Кашмир ба инкишофи адабиёт пайванди қавӣ дорад » Дар таърихи адабиёти ирфони форсу тоҷик ин давра Муҳаммад Дорошукӯх ба ҳайси яке аз чехраҳои барҷаста ва мунири адабиву ирфонӣ шинохта шудааст. Муҳаммад

Дорошукӯҳ аз зумраи он шоирон ва орифоне ин қарн шинохта шудааст ва «Сафинату-л-авлиё» -и ӯ ҳамчун асари адабиву ирфонӣ бо мухтассоти ба худ хос ба қалам омадааст, ки мӯҷиби аслии шӯҳрат ёфтани ин асар гардидаанд ва баробари ривоч додани тасаввуфи амалии хонақоҳӣ бо таълифи осори назарии ирфонӣ, хосатан, бо эҷоди «Сафинату-л-авлиё» ва «Сакинату-л-авлиё» дар тақомули назароти сӯфиёна сахме чашмгир дорад. Муҳаммад Дорошукӯҳ барои таълифи ин асари хеш равиши хосаи баён, принципи хосаи таълиф ва ҷобачогузории мавод, инчунин тарзи хосаи баёнро пеш гирифтааст, ки онро аз дигар осори адабиву ирфонии қарни хеш ва дигар асарҳои марбути ин соҳа тафриқа мебахшанд. Ба таври умумӣ муҳимтарин вижагиҳои «Сафинату-л-авлиё»-ро ба 7 бахш муқаррар намудан мумкин аст ва яке аз он забони хосаи нигориш, ки аз вазъи умумии забони осори мансури ин давра ба кулӣ фарқ мекунад. «Сафинату-л-авлиё» дар радифи бузургтарин тазкираҳои ирфонии форсӣ қарор дошта, ба қалами Муҳаммад Дорошукӯҳ мутааллиқ аст ва дар соли 1049-и ҳиҷрӣ мутобиқи 1640-и милодӣ таълиф шудааст. Таваҷҷуҳ ба мухтассоти забонии тазкираи «Сафинату-л-авлиё» нишон медиҳад, ки дар забони ин асар вижагиҳои ба худ хосе мавҷуданд, ки таъкиди онҳо ба таври ҷудогона зарур аст:

1. Ҳарчанд, «Сафинату-л-авлиё» дар қарни тақомули адабиёти форсӣ ва гароиш ба печидагӯиву мармузбаёнӣ таълиф шудааст, вале аз ин гуна мухтассот оӣ мебошад. Зеро усули баён ва тарзи нигориши муаллиф бештар ба соддагиву осонфаҳмӣ тамоюл мекунад. Масалан, ҳангоми баёни рӯзгори Ҳазрати Абӯсулама чунин меҳонем:

«Номи эшон Абдурраҳмон бинни Аҳмад бинни Атия аст ва аз қудамои машоихи Шоманд ва уламои ин қавм дар зӯҳду вараъ ягона ва пешвои замонаи худ буданд » Дар баробари он ки осори забони соддаву равони асар дар ин иқтибос рӯшан мегардад, дар ин маврид аз санъати саҷъро низ истифода кардааст ва яке аз муҳимтарин хусусиёти забони осори мансур дар давраҳои муайяни таърихӣ маҳсуб мегардад. Соддагиву равонии забони «Сафинату-л-авлиё» аз он низ дарак медиҳад, ки унсурҳои сабки кӯҳани адабӣ дар он маҳфуз мондаанд ва аз лиҳози баррасии сабк онро мо комилан ба сабки ҳиндӣ маъруф ба замони Дорошукӯҳ нисбат дода наметавонем. Аз ин натиҷа гирифтани мумкин аст, ки муҳитарин вижагиҳои ба худ хоси ин асар дар тарзи баён ва равиши таълифи асар ба мушоҳида мерасад. Махсусан, ин нукта дар истифодаи фаровони санъати саҷъ дар забони асари Дорошукӯҳ ба мушоҳида мерасад. Барои намуна метавон аз қисмати баёни зиндагономаи Ҳазрати Хоҷа Абдуллоҳ порчае зикр намуд, ки бо санъати саҷъ орошта шудааст: «Ва муқтадои тариқат ва раҳнамои ҳақиқат будаанд» (81). Дар ин порча низ истифодаи санъати саҷъ барои рангубори забони асари Дорошукӯҳ хизмат кардааст, ки ин нукта аз забони шевову орошта бо саноеи бадеии тазкира дарак медиҳад: «Аз Шайх Боязид пурсиданд, ки суннат кадом аст ва фарз кадом. Фармуданд: Суннат тарки дунё ва фарз сӯхбати мавло » (73). Усули суолу ҷавоб аз як тараф истифодаи ин санъати бадеиро дар забони асар нишон диҳад, аз ҷониби дигар бозгӯи он аст, ки дар китоби Дорошукӯҳ низ баъзе унсурҳои сабки ҷорӣ дар асари муаллиф, қорбандии саноеи лафзӣ ва таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои лафзии ороиши калом ба

мушоҳида мерасанд. Афзалияти корбасти санъати суолу ҷавоб низ ба ҳамин масъала робитаи қавӣ дорад.

Дар баъзе гуфтори машоих бо истифодаи санъатҳои дигари бадеӣ, аз он ҷумла, таҷнис сухан кардааст. Аз он ҷумла, чунин тарзи корбандии таҷнисро дар намуди ибораи «ин кор» ва калимаи «инкор» дар баёни аҳволи Ҳарзати Баҳоуддини Нақшбанд метавон ба мушоҳида гирифт: «Ва пурсиданд, ки дар боби самоъ чӣ мефармоянд: Фармуданд: «Инкор намекунам ва ин кор намекунам». (78).

Инкори аввал ба маънии рад кардан истифода шуда, ин кор дар ҳолати дувум ҷонишини ишоратӣ аст.

Муаллифи тазкира ҷиҳати баёни эҳтироми хеш нисбати машоих аз ҷонишини шахси савуми ҷамъ - «Шумо» ҳангоми муроҷиат истифода мебарад, ки ин нукта низ аз вижагиҳои забонии асар ба шумор меравад. Чунин усули муносибатро дар саросари тазкира дучор омадан мумкин аст. Масалан, ҳангоми дар мавриди ҳазрати Шайх Бурҳониддини Ғариб чунин омада: «Аз муридони Султонулмашоиханд ва Ҳазрати эшонро ба тарафи Бурҳонпур ва Давлатобод ба ҷиҳати ривочи ислом ва иршоди солиқони он ҳудуд фиристоданд» (100). Ба ин вачҳ ҳаст, ки истифодаи фаровони ҷонишини шахси савуми ҷамъ барои ифодаи шахси танҳо ба ҷиҳати эҳтиром сурат гирифтааст ва аз сӯи дигар ин нукта ба қавоиди забонӣ ҳалале ворид накардааст.

Яке аз муҳимтарин мухтассоти тазкираи «Сафинатул-авлиё» мушаххасии баён ва мӯъҷазии зикри маълумот маҳсуб мегардад. Муҳаммади Дорошукӯҳ кӯшидааст, ки бештар ба таври мухтасар зикри маълумот намуда, аз баёни муфассал худдорӣ намояд. Вобаста ба чунин тарзи

нигориш муаллиф аз ҷумлаҳои содаву равон дар гуфтори хеш бештар ба истифода мегирад. Масалан, дар бораи Ҳазрати Шайх Абдулрахмон бинни Алӣ ба таври мухтасар чунин иттилоъ медиҳад: «Лақаби эшон Зухриддин аст. Мурид ва халифаи рашиди падари худ буданд ва соҳиби мақомоти баланду каромоти арҷманд. Чун эшон мутаваллид шуданд, Шайхулшӯх поре аз хирқаи мубораки худро фиристоданд, ки онро бипӯшонанд. Аввал хирқа, ки дар ниё пӯшидаанд, он буд. Вафоти эшон дар соли ҳафтсаду шонздаҳи ҳиҷрӣ будааст» (114). Аз иқтибос рӯшан мегардад, ки агарчӣ ҷумлаҳои мураккабро низ дар ифодаи мулоҳизоти хеш ба кор мегирад, вале сурати умумии ҷумлаҳо хеле содаву равонанд ва чунин қорбандии аносири забонӣ низ баёни мушаххасу содаи забони умумии асарро таъмин намудааст.

Чунин усули қорбандии мавод дар мавриди дигар ҳангоми зикри аҳвол ва ақволи Ҳазрати Хоҷа Абдуллоҳ ба мушоҳида мерасад. Қобили зикр аст, ки дар ин маврид овардани абёт ба хотири нишон додани бадеҳагӯӣ миёни шуаро ва урафо сурат гирифтааст, ки таъкиди ду нукта барои муқаррар намудани тазкира, якум, ҳамчун сарчашмаи адабӣ, дуюм истифодаи абёти фаровон ба забони асар ва тарзи баёни он батаъсир намонанд ва хеле муҳим аст. Зеро бадеҳагӯӣ дар таърихи адабиёти форсӣ хеле маъруфият дорад ва шуаро бештар дар заминаи чунин бадеҳагӯӣҳо мақоми ҳунарии ҳешро зоҳир мекардаанд. Аз он ҷумла, ҳангоми нақли аҳволи сӯфии мазкур аз бадеҳагӯие, ки миёни эшон ва Абдурахмони Ҷомӣ сурат гирифтааст, чунин ёдовар мешавад:

«Се навбат Ҳазрати Мавлоно (Абдурахмони Ҷомӣ – К.А.) мулоқот кардаанд. Чун бори охир Ҳазрати Хоҷа

Мавлоно Абдурахмони Ҷомиро диданд, фармуданд, маҳсини сафед гардид. Эшон дар бадеҳа ин байт гуфтанд:

Байт:

Пирона сар кашидам, сар дар раҳи сагонат,

Муи сафед кардам, чорӯби остонат »

Баёни муаллиф агар аз як тараф мудаллал сурат бигирад, аз сӯи дигар шеваи нигориши муаллиф хел зебову пуробуранг гардидааст. Чунин усули нигориш дар забони на ҳамаи тазкираҳо ба мушоҳида мерасад. Ба ин хотир, қорбандии муштараки маводи адабӣ ва ирфонӣ ба гунае сабки асарро дар васати услуби адабиву ирфонӣ қарор додааст. Ҳарчанд, аз нигоҳи мӯҳтаво дар он ҷанбаҳои фикрии гуфтори сӯфӣна ва муносиботи шахсиятҳои зикршуда афзалият пайдо кардаанд.

Аз муҳимтарин мухтассоти забонии насри Дорошукӯҳ истифодаи фаровони истилоҳи сӯфия дар асар аст. Албатта, ин бесабаб нест, зеро чун моҳиятан тазкира ба ашхоси мутасаввиф иртибот дорад, истифодаи истилоҳоти сӯфия дар забони асар амри зарурӣ маҳсуб мегардад. Масалан, дар баёни рӯзгори Начмуддини Кубаро чунин омада: «Ҳазрати Шайх дар фазилят ва тариқату тасаввуф ягона ва беназир будаанд ва хавориқу қаромоти эшон дар олам машҳур аст ва нисбату иродати эшон ба ду тараф аст, яке Шайх Имор ё сар ба табиате, ки дар ин китобанд, кӯшид, ба Шайх Абулқосими Гургонӣ мерасад ва тариқи дигар аз Шайх Исмоили Қасрӣ ...» (104)

Дар ин порчаи овардашуда истилоҳоти зиёда, амсоли тариқату тасаввуф, қаромоту хавориқ, иродат ва амсоли ин ба қор рафтаанд, ки ғановати забони асарро аз мусталаҳоти урафо нишон медиҳанд. Баробари ин,

истифодаи чунин истилоҳҳо, агар аз як тараф забони асарро ҳамчун забони махсуси асарҳои тасаввуфӣ нишон диҳад, дар баробари ин ба дараҷаи махсуси табақаҳои аҳоли мансуб гардидани онро низ нишон медиҳад. Зеро фаҳмиши матолиби аслии асар бештар ба ҳамин табақаи мардум муяссар хоҳад гардид. Шахсе, ки аз истилоҳҳои сӯфия бархурдор нест, имконияти дарки ҳақиқии масоили дар асар баёншударо пайдо карда наметавонад.

Ҳамин тариқ, ба таври умумӣ муҳимтарин мухтассоти забонӣ ва услубии асари Дорошукӯхро ба тариқи зайл муайян намудан мумкин аст:

1. «Сафинату-л-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯх бо забони махсуси соддаву равон ва борвар аз мусталехоти ирфонӣ таълиф гардидааст, ки ин равиши кор, ҳарчанд, дар назари аввал соддаву осонфаҳм ба назар мерасад, вале дар маҷмӯъ дар доираи тафаккури табақаҳои ҷудогонаи аҳоли ба қалам омадааст. Аз ин рӯ, ҳарчанд, дар забони асар шеваи нигориши сабки гузаштагон ба мушоҳида мерасад, вале қорбасти истилоҳоти ирфонӣ то андозае сабки асарро ба мураккабӣ ва мушкилфаҳмӣ гароиш додааст.

2. Дар забони асар санъати саҷъ ҳамчун унсури муҳими фасоҳати забони он қорбаст шуда, афзалият пайдо кардааст. Истифодаи фаровони ин санъати бадеӣ аз он дарак медиҳад, ки беҳтарин анъанаҳои насри форсу тоҷик дар забони асар мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, ба таври комил сабки насри Дорошукӯхро шомили сабки осори мансури сабки ҳиндӣ доништан ғайриимкон мебошад.

3. Истифодаи истилоҳоти сӯфия аз он дарак медиҳад, ки забони асар ба равиши қори муаллифони осори

тасаввуфӣ мутобиқат дорад. Аз ин нуқтаи назар, насри он вобаста ба меъёрҳои махсуси қорбасти унсурҳои забонӣ таҳаввул пазируфтааст. Истифодаи ашъори фаровон низ барои афзалияти бадеии забони тазкира мусоидат кардааст.

4. Дар забони насри Дорошукӯҳ падидаҳои ҷолиби бадеият, ҳунармандӣ, унсурҳои сабки ҳиндӣ, санъатҳои бадеӣ ва дигар вижагиҳои ҳунари ба мушоҳида мерасанд. Ин аз он далолат мекунад, ки Дорошукӯҳ қариҳаи хуби сухангустарие, ки дар сурудани ашъори ирфонӣ зоҳир кардааст, ҷо-ҷо барои муассир садо додани сухани мансураш дар забони «Сафинату-л-авлиё» низ ба қор гирифтааст. Аз ин нуқтаи назар, бадеият, рангубори ҳунари, қорбандии арзишҳои ҳунари дар забони асар аз мақоми шоистае бархурдор буда, тазкираро дар баробари як асари маҷмӯи мафкуравӣ ва инъикоскунандаи дараҷаи баланди тафаккури ирфонӣ ва фалсафӣ, ҳамчун китоби борвар аз забони тозаву покизаи ноби форсӣ дар сарзамини Ҳинд муаррифӣ менамоянд. Зеро нудрати ибораву порчаҳои араби соддагиву равонии забони асар ва дараҷаи муайяни сабки соф форсии онро муқаррар сохтааст.

5. Дар баробари унсурҳои муҳимтарини равиши қор дар забони асар ҷанбаҳои бадеӣ низ фаровон ба мушоҳида мерасад. Муаллифи «Сафинату-л-авлиё» ҷанбаҳои бадеии асари хешро на ба хотири нишон додани мартабаи ҳунарии хеш, балки барои муқаррар намудани мақоми ирфониву маънавии ашҳоси зикргардида мавриди истифода қарор медиҳад. Аз ин нуқтаи назар, истифодаи фаровони санъати тавсиф ва сифатчинӣ дар асар ин андешаро ба субут мерасонад. Дар баробари ин,

дар забони насри Дорушукӯҳ санъати сачъ ва таркибсозиву ибораоронии сабки ҳиндӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин нукта низ баррасии ҷудогона ва амиқро талабгор мебошад. Ҳамчунин, дар мавриди зарурӣ истифодаи фаровони абёти шуаро ба ҷиҳати таъкиди андешаҳои хеш хусни бадеии асари Дорошукӯҳро афзун гардонид, арзиши адабии онро зиёда сохтааст. Ҳамин тавр, «Сафинату-л-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯҳ дар масоили умдаи сохторӣ ва қорбурди забони тоҷикӣ сарчашма ва замина ба шумор меравад.

Пайнавишт:

1. Пригарина. Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе. Москва: Изд. Фирма «Восточная литература» РАН 1999.

2. Ҳотамӣ, Аҳмад. Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ ва давраи бозгашти адабӣ. Техрон, 1371.

3. Ҳодизода .Р ва диг. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI-XIX. Душанбе, Маориф. 1987

4. Фаффорова З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои 16-17. Хуҳанд, - 2001. С.154

5. Муҳаммад Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё». Нувалкишури Конпур, 1900 С.123

6. Муҳаммад Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё». Нувалкишури Конпур, 1900 С.81

7. Муҳаммад Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё». Нувалкишури Конпур, 1900 С.7

8. Муҳаммад Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё». Нувалкишури Конпур, 1900 С.78

9. Муҳаммад Дорошукӯҳ. «Сафинату-л-авлиё». Нувалкишури Конпур, 1900 С.114

МАВҚЕИ СЕМАНТИКИИ КАЛИМАҲО ДАР СОХТОРИ ИФОДАҲОИ МАҶОЗӢ

Дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ вожаҳое, ки аксаран вижагии шоирона доранд, мавқеи муҳим пайдо мекунанд. Дар ифодаи онҳо нақши маҷоз хеле муҳим арзёби мегардад, зеро гоҳо муносибати аҷиби вожаҳо дар ифодаи онҳо ба назар мерасад. Дар мавриди ифодаҳои маҷозӣ дар забони шеър назари Мирҷалолиддини Казозӣ ҷолиби диққат аст: Ё меғӯяд: «Маънои хунарӣ дар вожа бо маънои ростини он бояд пайвастагӣ дошта бошад. Ин пайвастагиро «пайванд» (алоқа) меномем. Бар бунёди ҳамин пайванд аст, ки ба кор бурдани вожаро дар маънои хунарии он метавон раво шумурд. Агар пайванде дар миёнаи ду маънои вожа натавон ёфт, маҷоз арзиши зебоишинохтӣ наметавонад дошт... Пайвандҳои маҷозӣ ҳамонҳост, ки аз пеш ёфта шудаанд ва дар адаб корбурд ёфтаанд. Ба сухани дигар, ин пайвандҳо чунонанд, ки гӯӣ аз сиришту сохтори забон ҷӯшидаанд ва баромадаанд» [Мирҷалолиддини Казозӣ 1327 (а), с. 143].

Дар ҳақиқат, байни ифодаи маҷозӣ ва маънои аслии калима як робитаи муайяни пайвандие ҷой дорад, ки он боиси бунёди маънои сонавии калимаҳо дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ мегардад. Чунин робитаи маъноии калимаро, ки боиси ифодаи маҷоз мегардад, дар илми луғатшиносӣ сермаъноӣ меноманд [ниг. ба Маҷидов 2007].

Дар ифодаи семантикии ифодаҳои маҷозӣ шоир калимаро зикр накарда, балки аломат, хусусият ва амалу ҳарактҳоеро баён мекунад, ки аз робитаи маъноии онҳо

калима ё мафҳуми дорои ҳамон аломату хусусият ё амалу ҳаракт ҳосил мегардад. Масалан, дар мисолҳои зер мафҳуми **дунё, олам, дунё** бо ифодаҳои маҷозии «гунбади ғартут», «гунбади даввор», «гунбади ғардон» «пирӯза гунбад», «ҷарҳи шитобӣ», «ҷарҳи мардумхор», «ҷарҳи кӯҷпушт» ифода ёфтаст. Тавре ки мушоҳида мешавад, шоирон ҳангоми ифодаи ин мафҳум хусусиятҳои муҳими олам аз қабилӣ ғирд будани олам (гунбад), ҷарҳзананда будани он (ҷарҳ) ва сифатҳои он чун ғартут (пиру қадимӣ будани олам), даввор (даврании он дар ғирди меҳвари худ), пирӯза (шодифзоӣ), шитобӣ (ғузарон будани олам), мардумхор ва кӯҷпушт (пир шудан ва марғи инсон дар олам)-ро ба инобат ғирифта, онро тасвир намудаанд:
Ба наъши олами ҷифа намоз баркардем,
Ба фарқи **гунбади ғартут** хок бифшондем.

[Ҳоконӣ, 395]

Лав ҳаш Аллоҳ аз қаду болои сарви сиҳӣ
З-он ки ҳамтояш ба зери **гунбади даввор** нест.

[Саъдӣ, 396]

Шаммае ғар зи ту дар олами улвӣ бирасад,
Қудсиён рақс бар ин **гунбади ғардон** оранд.

[Мавлавӣ, 369]

Кӯси ваҳдат зан дар ин **пирӯза гунбад**, к-андар ӯ
Аз навои кӯси ваҳдат беҳ навое барнаҳост.

[Ҳоконӣ, 322]

Имрӯз ғазофе деҳ он бодаи нобиро,
Барҳам зану дарҳам зан ин **ҷарҳи шитобиро**.

[Мавлавӣ, 79]

Боз омадам чун иди нав, то қуфли зиндон бишканам,
Ин **ҷарҳи мардумхорро** чанғолу дандон бишканам.

[Мавлавӣ, 532]

Қаде чун сарв хоҳӣ дар боғи ишқ рав,
К-ин **чархи кӯжпушт** кунад қади ту дуто.

[Мавлавӣ, 120]

Ҳоҷуи Кирмонӣ дунёро «пирзани ишвагари даҳр»
номида, таъкид кардааст, ки ба он набояд дил баст ва
муҳаббат дошт:

Дил дар ин **пирзани ишвагари даҳр** мабанд,
К-ин арӯсест, ки дар ақди басте домод аст.

[Ҳоҷу, 380]

Дар ҳамин маънӣ ҷойи дигар чунин гуфтааст:
Рух зи **меҳмонхонаи гетӣ** бигардон чун Масеҳ
В-осмонро гирд хону курси маҳро гирда гир.

[Ҳоҷу, 102]

Осмон:

Эй шуълаҳои гардон, дар синаҳои мардон
Гардон ба гирди моҳат чун **гунбади кабудам**.

[Мавлавӣ, 638]

Дар **ҷомаҳои кабудӣ фалак** бингару бидон,
К-ин чарх ҷуз **сарочаи мотам** наомадаст.

[Ҳоқонӣ, 321]

Ба майдони вафо ёрам чунон омад, ки ман хоҳам,
Зи **девони ҳаво** корам чунон омад, ки ман хоҳам.

[Ҳоқонӣ, 404]

Шоирон барои ифодаи мафҳумҳои **марг, қабр** ва **тақдир**
аз як қатор вожаҳое чун **хобгоҳ, болин, водӣ, хона, шаст,**
абад, хомӯшон, гилин, қазо истифода кардаанд, ки онҳо
аз ягон ҷиҳат бо ҳам қаробати маъноӣ доранд ва барои
ифодаи таъсирбахш хизмат намудаанд. Масалан:

Баранд дӯш бар дӯшаш ба **хобгоҳи абад**,
Касе ки кард сабӯҳӣ ба базмгоҳи аласт.

[Ҳоҷу, 212]

Ҳар ки дар аҳди азал маст аст аз ҷоми шароб,
Сар ба **болини абад** боз ниҳад масту хароб.

[Ҳочу, 378]

Оқибат манзили мо **водии хомӯшон** аст,
Ҳолиё валвала бар гунбади афлок андоз.

[Ҳофиз, 189]

Ҷон мизбони тан шуд дар **хонаи гилин**,
Тан хонаи дӯст буд, ки бо мизбон нарафт.

[Мавлавӣ, 208]

Ҳочу ар аҳли дилӣ, сина сипар бояд сохт,
Пеши ҳар тир, ки аз **шасти қазо** меояд.

[Ҳочу, 231]

Барои ифодаи маъноӣ **май, шароб** шоирон вожаҳоеро истифода кардаанд, ки байни онҳо алоқамандии семантикӣ аз ягон ҷиҳат вучуд дорад. Агар дар як маврид моеъ будани он чун вожаи об ба инобат гирифта шуда бошад, дар мавриди дигар хусусиятҳои ранг, тамъ, таъсир, нозукӣ барин аломатҳои он ба инобат гирифта шудааст. Бояд зикр кард, ки ин мафҳумро шоирони ғазалсаро дар бештари маврид бо вожаҳои ифодагари мафҳуми зан чун «духтар», «хотун», «модар» ба таври маҷозӣ овардаанд. Масалан:

Мучаррадони харобот бин, ки аз сари завқ
Ба васли **духтари раз** тоза кардаанд никоҳ.

[Камол, 117]

Дар ҳаҷлаи ҷоми осмонранг
Он **духтари офтоб** дардеҳ,

[Ҳоконӣ, 430]

Зи **лаъли духтари раз** чун мурод бистонам,
Ки кашфи он накунад муҳтасиб барои заррин

[Ҳочу, 479]

Субҳ аст, соқиё, майи чун офтоб ку?
Хотуни об ҷомаи оташниқоб ку?

[Хочу, 322]

Хотуни бикри маҳваши оташлибосро
Аз абри обгуни зучҷӣ ниқоб кун.

[Хочу, 749]

Дар ҳамин замина, гоҳе шоирон маҷозан майро «доруи беҳушӣ», «оташгун гулоб» низ номидаанд, ки дар ин маврид таъсири он ба инсон бештар ба инобат гирифта шудааст. Масалан:

З-он **доруи беҳушӣ** агар субҳ тавонӣ,
Дардеҳ қадаҳе, то зи ҳарифон бибарад ҳуш.

[Хочу, 289]

Сармастаму ташна об дардеҳ,
Он оташгун гулоб дардеҳ.

[Хоқонӣ, 429]

Тасвири *зулф* низ дар забони ғазал хеле муассир ба назар мерасад. Яъне шоирон дар тасвири ин мафҳум низ ҳунари волои суханофарӣ нишон додаанд. Дар аксари маврид зимни тасвири ин мафҳум аз вожаҳои *ҳинду, мор (афъӣ), ду дол, сиёҳ* ва монанди инҳо истифода кардаанд:

Он **ду ҳиндуи сиёҳ** кори камандандозро
Ҳамчу дуддон баставу бар офтоб андохтаст.

[Хочу, 206]

Ҳалқаҳои ҷаъди чин бар чини маҳфарсойро
Як ба як дар ҳалқаи ҷонам чун таноб андохтаст.

[Хочу, 206]

Эй ҳалқа зада **афъии мушкини** ту бар дӯш
В-эй ханда зада шакари ширини ту бар нӯш.

[Хочу, 289]

Гар намеой бо **ду доли зулфу** қади чун алиф,

Ҳар кучо дар ишқ мазлумест, ёбад аз ту дод.

[Камол, 122]

Худо, Офаридгор

Чу **наққоши азал** нақши ту мебаст,

Зи килкаш нуқтае бар гул чакидааст.

[Ҳочу, 216]

Аз килки **нақшбанди қазо** дар таҳаюрам,

К-аз сабза бар саҳифаи бӯстон занад рақам.

[Ҳочу, 308]

Дар забони осори манзум раванди маҷозишавии калимаҳо хеле зиёд ба назар мерасад ва он яке аз муҳимтарин восита дар ифодаи муассири мафҳуму вожаҳо ба шумор меравад, ки инро дар илми бадеъ ташхис меноманд.

Тавре ки аз баррасии назарияҳои олимони маънишинос бармеояд, онҳо бештар ба хусусиятҳои семантикии маҷоз таваҷҷуҳ карда, дар ҳамин замина ин мафҳумро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Чун мо ба сохтори ин навъи ифодаҳо дақиқтар назар меафканем, дармеёбем, ки дар шаклгирии онҳо дар баробари хусусияти семантикии калимаҳо ҳамнишинии вожаҳо бо якдигар ва дар як сохтори муайяни синтаксисӣ, махсусан сохтори синтаксисӣ ба ҳам омадани онҳо низ ба назар ҷолиб менамояд. Дар ин раванд дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ ҳам ҷанбаҳои луғавии калимаҳо ва ҳам муносибатҳои нахвӣи онҳо таҳлили амиқро тақозо менамоянд, зеро дар як маврид онҳо дар як сохтори синтаксисии муайян ба маъноӣ сода далолат мекунанд, ки ин хоси калима ва воҳидҳои фразеологӣ аст ва дар мавриди дигар маъноӣ мураккабро ифода менамоянд, ки ин хоси ибораҳои озоди синтаксисӣ аст. Ҳамчунин як гурӯҳи ифодаҳои маҷозиро

ҷумлаҳо ташкил медиҳанд, ки ин масъала низ то имрӯз мавриди баҳси олимони забоншинос қарор нагирифтааст ва таҳлили бештареро тақозо менамояд.

Дар ҳамин замина байни воҳидҳои гуногуни забон ва ифодаҳои маҷозӣ як иртботи хос ба вучуд меояд. Дар забони шеър калима бунмояи асосӣ ба шумор меравад. Танҳо таҷрибаи ҳаётию эҷодӣ ва ҳунари шинохти калимаю маъно аз ҷониби шоир имконият медиҳад, ки дар забони шеър дар баробари маънои луғавӣ тобишҳои дигари маъноии калимаҳо зоҳир шаванд. Мустафо Алипур доир ба аҳамияти калима дар забони шеър чунин овардааст: «Аҳамияти калима (лафз) дар шеър то он моя аст, ки, ҳатто, бисёре аз мунтақидон онро бар маъно бартар донистаанд. Ин эътибор ва аҳамият на танҳо ношӣ аз қудрати илқои мафҳум ва маънои он, балки аз ҳормунию оҳангӣ аст, ки дар даруни калима аст, ки аз шакли иҷрои он бештар ошкор мешавад. Агар аз ин манзар ба шеър бингарем, ин дидгоҳи Ядуллоҳи Руъёӣ, ки «тамоми шеър калима аст» пазируфтани аст [Мустафо Алипур 1387, с. 45].

Албатта, тамоми шеър аз вожаҳо иборат аст, вале агар дар байни ин вожаҳо робита, муносибат, ҳамнишинӣ, таносуби маъноӣ, ифодаи нотақрору ҷолиб вучуд нашошта бошад, мавҷудияти онҳо аломате беш нест.

Дар ҳамин замина, дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ нақши вожаҳои ифодагари аъзои бадан низ зиёд назаррас аст. Ин вожаҳо низ дар забон хеле серистеъмоланд. Аз ин рӯ, онҳо дар ифодаи ҳиссию муассирӣ истеъмоли муътадилдоранд. Масалан:, вожаи *чаши* бо муродифҳояш дар бунёди ифодаҳои маҷозии зерин нақши муҳиме гузоштааст:

Косаи чашм аз шароби ровақӣ пур кардаам,
Домани ҷонро ба **хуни чашми ҷом** олудаам.

[Хоҷу, 471]

Парда аз хуни ҷигар бар рӯи дафтар бастаам,
Чашмаи хуноба аз **чашми қалам** бикшудаам.

[Хоҷу, 471]

Гирям ҷунон ки аз дами **дарёи чашми** ман
Ҳар гӯши моҳие шавад огоҳ зери об.

[Хоқонӣ, 320]

Кӯи ӯ аз **ахтарони чашми** ман
Ҳар ки дидаст, осмон меҳонадаш.

[Хоқонӣ, 389]

То кард маро баста **бодоми ду чашми** ту,
Чун pistaдиле аз ҳасрат оканда ҳамеоям.

[Хоқонӣ, 413]

Шудам навмед, к-андар **чашми умед**,
Наёмад хубрухсоре, дарёго.

[Ироқӣ, 90]

Моҳ аст, агараш майле бошад ба баландиҳо,
Бар **боми ду чашми** мо гиреду бароредаш.

[Камол, 240]

Ҷунон нолидам аз шавқаш, ки шуд бедор ҳамсоя,
Зи хоб ин **дидаи бахтам** нашуд бедор, читвон кард?

[Ироқӣ, 127]

Ҷӣ кунам, соғари саҳбо, ки ҷу Хоҷу ба сабӯҳ,
Қадаҳи дидаи ман соғари саҳбои ман аст.

[Хоҷу, 223]

Зи файзи **давлати бедори дида** меҳоҳам,
Ки субҳро диҳам аз гиря тӯшаи шабгир.

[Хоқонӣ, 386]

Чун қалам қиссаи савдои ту орад ба забон,
Рӯи дафтар **кунад аз дида пур аз хуни сиёҳ**.

[Хочу, 325]

Сад шаб ба таманнои висоли ту чу наргис
Бе **наргиси бемори** ту бедор тавон буд?

[Анварӣ, 843]

Зи хоб **наргиси масти** ту саргарон бархост,
Хурӯшу валвала аз ҷони ошиқон бархост.

[Ироқӣ, 96]

Вожаи **сар** дар бунёди ифодаҳои маҷозии забони ғазал яке аз серистеъмолтарин вожаҳо ба шумор меравад, ки ин ба хусусиятҳои сермаъноӣ ва семантикии ин калима саҳт марбут аст.

Ба ҳавои **сари зулфи** ту даровехта буд,
Аз **сари шохи забон** барги суханҳои тарам.

[Саъдӣ, 505]

Ман тахтаи ошиқӣ зи **сар гирам**,
Ҳарчанд ки ӯ зи **сар** намегирад.

[Анварӣ, 814]

Вожаи **дил** бо муродифоташ:
Номи маҳ бурдам шабе, номи туам омад ба ёд,
Дар **дили шаб** ҳалқаи мӯи туам омад ба ёд.

[Камол, 125]

Тири мо бигзарад зи ҷавшани чарх,
З-он ки **қалби фалак** нишонаи мост.

[Хочу, 652]

Аз пайи онро, ки шаб пардаи рози ман аст,
Хоҳам, к-аз **дуди дил** парда кунам рӯзро.

[Ҳоконӣ, 313]

Дуди дили мо нишони савдост
В-он дуд, ки аз дил аст, пайдост.

[Мавлавӣ, 179]

Холи мушкини ту аз банда чаро дар хат шуд?
Магар аз **дуди дилам** рӯи ту савдо бигирифт.

[Саъдӣ, 404]

Най зи **дуди дили пуроташи** мо менолад,
Ту мапиндор, ки аз боди ҳаво менолад.

[Ҳочу, 419]

Мекашидӣ зи чигар тир ту як рӯз Камол,
Ёфт дар **оташи дил** тофта пайконе чанд.

[Камол, 169]

Ҳамчу Ҳочу то шавад шамъи фалак парвонаат,
Шамъи дилро зинда дору хештанро мурда гир.

[Ҳочу, 702]

Барканам аз **замини дил** беҳи амал ба бели ғам,
Хори аҷал зи роҳи ҷон бар накунам, дареғи ман.

[Ҳоқонӣ, 418]

Чашмаи нӯши гуҳарпӯши лабат чашмаи ҷон,
Ҳалқаи зулфи шикан андар шиканат **маъдани дил**.

[Ҳочу, 297]

Эй ғами ишқи ту оташ зада дар **хирмани дил**
В-оташи ҳаҷри чигарсӯзи ту дудафкани дил.

[Ҳочу, 298]

Зи интизорӣ чу **соғари дилам** пурхун шуд,
Мадор мунтазирам бардавом, бода биёр.

[Ироқӣ, 152]

Чу бар **вилояти дил** даст ёфт лашкари ишқ,
Ба даст бош, ки ҳар бомдод яғмои дӯст.

[Саъдӣ, 394]

Туркон чи сон ба теғ бигиранд мулкро,
Чашмат ба ғамза **мулки дили** мо чунин гирифт.

[Камол, 106]

Ашк аз **Димишқи дида** зи савдои **Мисри дил**
Монанди сели Даҷлаи Бағдод меравад.

[Камол, 192]

Ҳоҳам, ки беҳи суҳбати ағёр барканам,

Дар **боғи дил** раҳо накунам чуз ниҳоли дӯст.

[Саъдӣ, 388]

Он шох, к-аз ӯ **хонаи дил** шохнишин буд,
Аз кулбаи эҳзони гадо боз кучо рафт?

[Камол, 105]

Вожаи **рӯй** бо муродифоташ:

Дили гармам зи ту бар оташи ғам сӯхта бод,
Оташи рӯйи ту бар ҷони ман афрӯхта бод.

[Камол, 124]

Андалеб аст Камол, омада дар боғи маонӣ,
Ки бисозад ғазалу бар **гули рӯйи** ту сарояд.

[Камол, 203]

Эй хатти мушкбори ту, печида гирди моҳ,
Бар **рӯйи рӯз** нуқтаи холат шаби сиёҳ.

[Камол, 349]

Аз **рухи сероби** худ бар ҷигарам об мазан,
К-аз тапиши ташнагӣ шуд ҷиғари ман сароб.

[Ироқӣ, 90]

З-оғтоби рухат инҳо, ки намудаанд тулӯъ,
Гоҳ мустағриқи нуранду гаҳе дар норанд.

[Камол, 170]

Чу **оғтоби рухат** соя бар ҷаҳон андохт,
Ҷаҳон кулоҳи шодӣ бар осмон андохт.

[Ироқӣ, 92]

Гули рухсори ту чун даста бастанд,
Баҳору боғ дар мотам нишастанд.

[Анварӣ, 831]

То ҳавои **гули рухсори ту** дорад Хочу,
Ҳар шаб аз булбули дилсӯхта шабхезтар аст.

[Хочу, 191]

Зулфу гесӯ:

Зи **шоми зулфи сияҳ** чун намуд талъати субҳ,

Замона гуфт, ки эй ошиқон, сапедадам аст.

[Ҳоҷу, 211]

Ғар на **зулфи пардасӯзи** ӯ кушоди рози ман,
Зери ин парда, ки ҳастам, кас чӣ донистӣ маро?

[Ҳоқонӣ, 315]

То чанд бар ту хандон томоти зухду тақво
Тумори зулф бикшо, то қисса дарнавардем.

[Ҳамол, 303]

Ғар нахоҳӣ, ки кунӣ мушкфишонӣ, Ҳоҷу,
Пеши **гесӯи арӯсони чаман шона макун**.

[Ҳоҷу, 314]

ноф:

Эй дил, маҷӯй нофаи мушки Хито, валеқ
Дар **нофи шаб** ду силсилаи мушқбор чӯй.

[Ҳоҷу, 764]

Агар **нофи биҳишт** аз шаб тигӣ монад, он намедонам,
Маро дар **нофи шаб** донам, биҳиште ошқор аст ин.

[Ҳоқонӣ, 423]

абрӯ:

Ҷоно ба **теғи абрӯ** қасди дилам чӣ дорӣ?
Аз хуни ман чӣ хезад, лекин вубол бошад.

[Ҳамол, 151]

Ба қасди хуни дили ман **камони абрӯро**
Кашида чашми ту пайваста то баногӯш аст.

[Ҳоҷу, 200]

Ман аз ин ҳар ду **камонхонаи абрӯи** ту чашм
Барнагирам в-гарам чашм бидӯзанд ба тир.

[Саъдӣ, 473]

Наргисаш дар **тоқи абрӯ** хуфтааст,
Маст дар меҳроб ҳаргиз дидаӣ.

[Ҳоҷу, 492]

мижа:

Ба **борони мижа** дар абр мечустам висолашро,
Кунун ноҷуста дар борам чунон омад, ки ман хоҳам.

[Хоқонӣ, 405]

Дар кӯи ту **хуни мижа** хелест, ки селест,
Дар қатра аз ӯ қобили селест, ки хелест.

[Камол, 88]

Дидаи ҳар кас ба **ҷорӯби мижа**
Хоки дарғаҳат тавонад руфт? На.

[Ироқӣ, 236]

дасту пой:

Гавҳаре, к-аз чашми ман зод офтоби рӯи ту,
Ҳам **ба дасти ашк дар пой ғам** пошидаем.

[Хоқонӣ, 401]

лабу даҳон:

Чун дурр ду **растан даҳонат**
Назми сухани дарӣ надидам.

[Саъдӣ, 504]

Бар сари **хони лабат** шуд бечигар,
Луқмае хуш дар даҳон натвон ниҳод.

[Ироқӣ, 112]

Дар **даҳони ақл** резад хуни ўро бардавом,
То раҳонад роҳро аз дому аз дастони мо.

[Мавлавӣ, 105]

чигар:

Мо аз Ироқ чони ғамолуд мебарем
В-аз **оташи чигар** дили пурдуд мебарем.

[Хоқонӣ, 399]

Ифодаҳои маҷозӣ бо ду вожаи ифодагари аъзои бадан:
Дарди **сари дил** ба сар намеояд,
Пой аз гили ишқ барнамеояд.

[Анварӣ, 800]

Зи банди ному нанг шуд он гоҳ озод,
Ки дилро дар **сари зулфи бутон** баст.

[Ироқӣ, 93]

Бар сари кӯйи ҳусни ту **пои дилам** шикаста шуд,
То чу диранг мекунад, ҷон ба шитоб медиҳад.

[Ҳоқонӣ, 381]

Пои дил рафт ба занҷир магар пеши Камол,
Хабар аз ҳалқаи гесӯи касе меояд.

[Камол, 201]

Гӯши дил рафта ба овози самоъ,
Натавонам, ки насиҳат шунавам.

[Саъдӣ, 523]

Гӯши дилам бар аст, то ки биёяд хабар,
Чашми умедам ба роҳ, то ки биёрам паём.

[Саъдӣ, 496]

Аз хоби адам **дидаи дил** ношуда бедор,
Дар **дидаи дил** нақши хаёли ту аён буд.

[Камол, 185]

Сад заҳр биёмезию дар **коми дилам** резӣ,
Чун нӯш кунам заҳр з-он саъбтар омезӣ.

[Ҳоқонӣ, 455]

Вожаҳои «гӯш», «сар» «чашм», «ҷон», «ақл» ва «хирад»
дар забони ғазал дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ хеле
фаъол ба назар мерасанд. Масалан:

Сурнайи давлати ту, Эй Шамси Ҳаққи Табрез,

Гӯши рубоб ҷоне бартофта шунида,

(Мавлавӣ, 890)

Зикри баланди қоматаш меоядам дар **гӯши ҷон**,
Эй порсо, баҳри Худо, оҳиста хон авродро.

[Камол, 16]

Гӯши ҷонҳо пургуҳар шуд, з-он ки ту

Аз сухан дурр мечаконӣ, соқиё.

[Ироқӣ, 88]

Шав, **гӯши хирад** баркаш чун тифли дабистонӣ,
То пири муғон бинӣ дар булбулагардонӣ.

[Хоқонӣ, 461]

Ба ман ар нишинӣ, бархезам аз **сари ҷон**,
Пеши бихишти рӯят ғамхонае чӣ санҷад?

[Ироқӣ, 114]

Ҳамин тариқ, маҷоз дар забони шеър муҳимтарин вазифаи зебоишносии вожаҳоро таъмин намуда, ҳамчун категорияи маъноӣ барои ифодаи муассиру нотақрори мафҳумҳо нақши меҳварӣ бозида, ба шоирон шароит фароҳам меорад, ки андешаи худро зимни эҷоди шеър моҳиронаю оқилона баён намоянд. Аз ҷониби дигар категорияи маъноии мазкур яке аз муҳимтарин восита барои бунёду офаридани маъноӣ тоза ва таъбиру тасвирҳои нав дар забони шеър ба шумор меравад. Ба андешаи инҷониб, бо вучуди аз қадим то кунун мавриди баҳси илмӣ олимони бахшҳои гуногун қарор гирифтани мафҳуми маҷоз ҳанӯз ҳам ба таври комил дар доираи илми лингвистика мавриди пажӯҳиш қарор нагирифта, тадқиқу таҳлили васеъро интизор аст.

Адабиёт:

1. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик.

Луғатшиносӣ./Ҳ. Маҷидов.—Душанбе: Деваштич,
ҷилди 1, 2007. — 255 с.

2. میر جلا الدین کزازی. زیباییشناس سخن پارسی. معانی.. (جلد 2). — تهران: نشر مرکز، 1387. — 319 ص.

3. مصطفیٰ علی در باره ی زبان شعر. - تهران: انتشارات فردوسی. 1388. - 140 ص.

АНОТАТСИЯ

Семантисекая функция слов в структуре метафорических выражении.

Маҷоз ҳамчун категорияҳои лингвистӣ дар ифодаи маъноии калимаҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо нақши муҳим дорад. Тавассути маҷоз дар забон ифодаҳои маҷозӣ бунёд меёбанд, ки дар сохтори онҳо маҷоз нақши муҳим дорад.

Истифодаи ифодаҳои маҷозӣ ҷанбаи экспрессивию эмотсионалӣ ва вижагиҳои эстетикӣ забони шеърро қавӣ мегардонад.

Метафора как лингвистическая категория имеет значительную функцию на семантические выражение слов и их стилистические особенности. Именно по средству метафоры в языке образуются метафорические выражении.

Использование метафорические выражение в языке поэзии усиливают экспрессивное и эмоциональное стороны языка поэзии.

Ключевые слова: метафора, семантика, значение, слова, структура, язык поэзии, эмоциональность, экспрессив- ность, метафорические выражение.

Д.Ҳомидов (ДМТ)

НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ БО ҶУЗЪИ «DĪŽ»

Дар ташаккули топонимҳо ё номвожаҳои ҷуғрофии мавзёҳои таърихӣ тоҷикнишин забони тоҷикӣ ва дигар

забонҳои эронӣ нақши боризе доранд ва қисми зиёди топонимҳои ин минтақаи паҳно тибқи маълумоти муҳаққиқон дар асоси вожагони тоҷикӣ ва дигар забонҳои эронӣ сохта шудаанд, ки шумораи онҳо ниҳоят зиёд буда, яке аз онҳо вожаи **диж** [diž] аст. Унсури **диж** [diž] аз вожаҳои қадимаи умумиэронӣ буда, шакли бостонии он **daiza** аст ва дар ташаккули чандин номвожаҳои ҷуғрофӣ минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин нақши муайян дорад. Маънои луғавии ин вожа тибқи маълумоти «Луғатнома»-и Деҳхудо «**диж/диз**[diž/diz] – 1. девор, даҳлез, кошона, кӯшк, болохона; 2. Қалъа ва ҳисор «Бурҳон» ва «Ғиёс-ул-луғот»»[670]. Тибқи маълумоти «Фарҳанги забони тоҷикӣ» қалъа, ҳисор, қурғон, девор, истехком, муҳосира [Ҷ.1.С.240] буда, аз нигоҳи сохт сода аст ва гунаҳои он дар шаклҳои **диз** [diz], **лиз** [liz], **диж** [diž], **дуз** [duz], **қиз** [qiz] ба назар мерасанд. Дар таркиби луғавии забонамон чандин номвожаҳои ҷуғрофӣ мавҷуданд, ки вожаи **диж** [diž] чун анҷоми топонимсоз дар ташаккули ин қабил топонимҳо нақш дорад: **Корез** [Kārez], **Полез** [Pālez], **Дизак/Љиззах** [Dizak/Jizax], **Кӯҳандиз** [Kuhandiz], **Қундуз** [Qunduz], **Парадиз** [Paradiz], **Транарадиз** [Tranaradiz], **Хардуз** [Xarduz], **Фархурдиза** [Farxurdiza], **Чошкандез** [Čoškandez], **Дикундуз** [Dikunduz], **Шаандуз** [Šaanduz], **Хондиза** [Xāndizf] ... ва амсоли инҳо. Бояд гуфт, ки дар таркиби ин топонимҳо ҷузъи **диж** [diž] гоҳ ба таври ихтисора (**корез**, **полез**) ва гоҳ дар шакли пурра [**Кӯҳандиз**, **Парадиз**], инчунин дар шакли тағйироти овозӣ [**Қундуз**] ба назар мерасад. Дар натиҷаи ковиш ва мутолиаи мушоҳидаҳои маълум гардид, ки чунин номвожаҳои ҷуғрофӣ ва калимаҳои ифодагари мафҳумҳои мухталиф дар таркиби

худ унсури **диж** [diʒ] ва гунаи он **диз** [diz]-ро, ки ин унсурҳо аз вожаи қадимаи умумиэронии **daiza** шакл гирифтаанд, дороянд: **Корез** [Kārez], **Полез** [Pālez], **Дизак/Љиззах** [Dizak/Jizax], **Кӯҳандиз** [Kūhandiz], **Қундуз** [Qunduz], **Парадиз** [Paradiz], **Транарадиз** [Tranaradiz], **Хардуз** [Xarduz], **Фархурдиза** [Farxurdiza], **Чошкандез** [Coškandez], **Дикундуз** [Dikunduz], **Шаандуз** [Šaanduz], **Хондиза** [Xāndizf] ...

Ҳамин тариқ, унсури **диж** [diʒ] чун анҷомаи топонимсоз дар шаклгирии чандин топонимҳои Осиёи Марказӣ, Эрону Афғонистон ва Чин нақш доранд, ки ҳоло чанде аз онҳоро дар поён мавриди таҳлили забонӣ қарор медиҳем.

Топоними **Дикундуз** [Dikunduz] воқеъ дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, номи деҳаро ифода мекунад. Ин топоним аз ҷузъҳои **ди**–**деҳ**, **кун** – шакли кӯтоҳшудаи кӯҳан ва **дуз**–**диз**/**диж** таркиб ёфта, маънои девор ё қалъаи кӯҳани деҳаро дорад. Ё ба таври дигар маънои «деҳаи дар назди девори мустаҳкам бунёдёфта»-ро ифода мекунад.

Топоними **Дизак/Љиззах** [Dizak/Jizax] номи яке аз вилоятҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон ва маркази вилоят мебошад. Роҷеъ ба пайдоиши номвожаи ҷуғрофӣ мазкур чандин нуктаи назар – илмӣ ва ғайриилмӣ мавҷуд аст. Мувофиқи маълумоти таърихӣ топоними Ҷиззах аслан вожаи суғдӣ буда, шакли бостониаш «**дизак**» [dizak] аст ва ин вожа аз ҷузъҳои **диз**–/**диж**– [diz-/diʒ-] ва **-ак** [-ak] таркиб ёфта, маънояш «*қалъаи хурд ё на он қадар калон*» мебошад. Дар байни мардум роҷеъ ба маънои ин топоним андешаҳои мухталиф мавҷуданд. Аз ҷумла, бинобар сабаби хеле гарм будани мавзеъ дар фасли тобистон ин

мавзеъро дар шакли «дӯзах» мардум шарху эзоҳ медиҳанд, ки ин вожа арабист. Инчунин ин топонимро мансуби забони туркӣ-ӯзбекӣ медонанд ва ба маънии теппаи баландии санги сафеддошта шарху эзоҳ додаанд ва ҷузъи **-ак**-ро шакли тағйирёфтаи **оқ**-и туркӣ ба маънои сафед медонанд, ки ин андешаҳо ба ҷуз тахмину ривоят чизе нест. Топоними Ҷиззах шакли тағйирёфтаи дизак буда, мансуби забонҳои эронист, аз ҷумла суғдист, зеро дар гузаштаи дур ин мавзеъ макони суғдиҳои бозаргон буд ва аз ин мавзеъ «Роҳи абрешим» ҳамчун шоҳроҳи бузурги тиҷорат мегузашт ва ин кози хурд барои бозаргонон чун корвонсарой, ё ба истилоҳи имрӯза ба сифати меҳмонхона хидмат менамуд. Ин топоним аз нигоҳи сохт таърихан ба қатори вожаҳои сохта шомил буда, аз ҷузъҳои ҷиз/диз – қалъа, истехком, ҳисор, хонаи бузург ва **-ак** – пасванди ифодакунанди хурдӣ таркиб ёфтааст. Ҳоло бошад ба қатори вожаҳои рехтаи сода дохил мешавад.

Кӯҳандиз [Kūhandiz] дар шакли **Қундуз** [Qunduz] барои ифодаи топоним меояд, ки маънояш қалъа ё ҳисори кӯҳан, дерин аст. Ин вожа таърихан аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **кӯҳан** ва **диз** таркиб ёфта, ба маъноҳои кӯҳан, дерин, кӯҳна, пешин ва **диз** – **қалъа**, **ҳисор** далолат мекунад. Номвожаи ҷуғрофии **Қундуз** [Qunduz] барои ифодаи яке аз вилоятҳои Шимолии Давлати исломии Афғонистон меояд ва ин дар ин вилоят асосан мардуми тоҷик зиндагӣ дорад. Вожаи **кӯҳандиз** дар айни ҳол дар забони муосири тоҷикӣ чун истилоҳоти марбут ба соҳаи сохтмон корбурд дорад.

Парадиз [Paradiz] низ аз ҷузъҳои **пара** ва **диз** таркиб ёфтааст ва ҳоло дар таркиби луғавии забони адабии

муосири тоҷикӣ дида намешавад. Вожаи мазкур аз нигоҳи сохт таърихан мураккаб буда, аз ҷузъҳои **пара** – суғдӣ, боғ, биҳишт, фирдавс (муарраб) ва **диз**-/д**иж**- [diz-/diž-] – барои ифодаи топоним меояд, ки маънояш қалъа ё ҳисори кӯҳан ё дерин аст. Ин вожа таърихан аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **кӯҳан** ва **диз** таркиб ёфта, ба маъноҳои кӯҳан, дерин, кӯҳна, пешин ва **диз** [diz] – **қалъа, ҳисор** далолат мекунад.

Номвожаи ҷуғрофии **Қундуз** [Qunduz] барои ифодаи яке аз вилоятҳои Шимолии Давлати исломии Афғонистон меояд ва дар ин вилоят асосан мардуми тоҷик зиндагӣ дорад. Вожаи **кӯҳандиз** дар айни ҳол дар забони муосири тоҷикӣ чун истилоҳоти марбут ба соҳаи сохтмон корбурд дорад.

Транарадиз [Tranaradiz], барои ифодаи топоним меояд, ки маънояш қалъа ё ҳисори кӯҳан ё дерин аст. Ин вожа таърихан аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **кӯҳан** ва **диз** таркиб ёфта, ба маъноҳои кӯҳан, дерин, кӯҳна, пешин ва **диз** – **қалъа, ҳисор** далолат мекунад. Номвожаи ҷуғрофии **Қундуз** [Qunduz] барои ифодаи яке аз вилоятҳои Шимолии Давлати исломии Афғонистон меояд ва дар ин вилоят асосан мардуми тоҷик зиндагӣ доранд. Вожаи **кӯҳандиз** дар айни ҳол дар забони муосири тоҷикӣ чун истилоҳоти марбут ба соҳаи сохтмон корбурд дорад.

Хардуз [Xarduz] барои ифодаи орониме, яъне баландие меояд, ки воқеъ дар деҳаи Обикандаи ноҳияи Китоби вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ёзбекистон аст. Ин вожа таърихан аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **хар** [xar] ва **дуз** [duz] таркиб ёфтааст. Ҷузъи **хар** аслан бозмондаи вожаи **xarv-** ва гунаҳои **-xarf, -sarv, -sorf,**

surv, **-čorf**-и забонҳои шарқии эронӣ буда, ба маънои **теппа**, **баландӣ** ва **пуштаҳои назди дарё** далолат мекунад. Ин унсури топонимсоз ҳоло дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, яъне дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ чун бозмондаи забонҳои шарқии эронӣ ба маънои **баландӣ** мавриди истифода қарор мегирад. Пас, маънои луғавии ин номвожаи **чуғрофӣ** дар **баландӣ** ё дар **пуштатеппа** мавҷуд будани қалъа ё ҳисор аст.

Фархурдиза [Farxurdiza] низ яке аз номвожаи чуғрофии шаҳри қадимаи Нахшаб (муарработ-Насаф, муғулӣ-Қаршии ҳозира) аст. Ин номвожаи **чуғрофӣ** аз **чузъҳои фар/пар** – боло, **баландӣ**, **хур** – офтоб ва **диз** – қалъа, ҳисор, истехком, кошона ва **-а** пасванди калимасоз таркиб ёфта, маънояш қалъаи баланде дар самти офтоббаро воқеъбуда аст. Ин топоним аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз **чузъҳои фар-**, **-хур-**, **-диз-** ва пасванди калимасози **-а** таркиб ёфтааст ва мансуби забонҳои эронист, аз ҷумла тоҷикиву суғдист.

Хондиза [Xāndiza] / **Хонҷиза** [Xonjiza] – номи дарё воқеъ дар вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ёзбекистон. Аз нигоҳи сохт мураккаб: **хон** – шакли тағйирёфтаи **кант** ба маънои деҳ ва **диз** – қалъа, бино, ҳисор, ҷой; маъно: аз ҷойи сахт омадани дарёро ифода мекунад.

Каризарик [Karizariq], номи ҷӯй дар ҳудуди ноҳияҳои Китоб, Қамашии вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ёзбекистон аст. Ин гидроним аз нигоҳи сохт мураккаб: **корез** ва **арик**; Ҷузъи **карез** [karez] // **корез** [kārez] дар ҳамин шакл дар айни замон сода аст ва номи маҳалла дар шаҳри Кеш мебошад. Аммо таърихан вожаи мазкур мураккаб буда, ба маънои **чоҳ** истифода мешуд [8, 505]. Дар ҳамин қолаб дар забони тоҷикӣ **вожаи полиз** [pālīz]

/полез [pālez] мавҷуд аст, ки маънои **киштзор, боғ, бўстон, гулистон**ро дорад [7,83]. Пас маънои луғавии ин гидроним чӯйи аз чоҳ сарчашмагиранда мебошад. Тавре зикр гардид, дар таркиби вожаҳои **полиз ва корез** чузъи диз/диж мавҷуд буда, маънояш қалъаро дорад.

Каризбулоқ [Karizbulāq] – номи чашма ва деҳа дар ҳудуди ноҳияи Қамашии вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон. Ин гидроним аз нигоҳи сохт мураккаб: **корез** ва **булоқ**. Чузъи **карез//корез** дар ҳамин шакл дар айни замон сода аст ва маънояш қубури обгузари зеризаминӣ мебошад. Чузъи **булоқ** барои ифодаи чашма меояд ва дар маҷмӯъ маънои луғавии ин гидроним чашмае, ки аз чоҳ сарчашма мегирад, мебошад.

Қизариқ [Qizariq] – номи мавзеи обӣ дар ноҳияи Чироғчии вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон буда, ин гидроним аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз чузъҳои **қиз** – шакли туркишудаи **диж/диз** [diž/diz] ва **ариқ** – чӯй; маъно: чӯйе, ки обаш аз баландӣ ва аз назди қалъа ҷоришаванда [ниг.: 3, 244].

ОИД БА МАСЪАЛАИ ҲАМЗИСТИИ ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ТОҶИКИСТОН

На ҳамеша сарвати моддӣ омили мондагории ин ё он миллате ва ё кишваре дар арсаи таърих будааст. Таърих гувоҳ аст, ки дар гузашта империяҳо ва кишварҳои муқтадире салтанат намудаанд, халқият ва миллатҳои сарватманде арзи хастӣ доштаанд, аммо то имрӯз аз эшон чизе боқӣ намондааст ва агар чизе ҳаст, танҳо унвоне. Агар ба сифати ёдгор меъмorie низ боқӣ гузоштаанд, он ҳам абадӣ нест. Беҳтарин ёдгориҳои меъмории аз замони куҳан беному нишон гаштаанд, он чи боқӣ мондааст, дар ҳоли харобшавист. Ҳарчанд кӯшишҳо баҳри ниғаҳдошти чунин осор зиёд аст, қонунҳои табиат доранд амалӣ мегарданд. Касе кафолат дода наметавонад, ки пас аз як ҳодисаи нохуши табиӣ ин ё он ёдгории меъмории ханӯз устувор боқӣ хоҳад монд...

Дар баробари сарвати моддӣ дороии дигаре ҳаст, ки умри бардавом дорад ва он сарвати маънавист. Ба сарвати маънавии кишварҳо ва миллатҳо забони милли, фарҳанги милли, мусиқии милли, сарулибоси милли, урфу одатҳои милли ва амсоли ин шомил мегардад. На ҳамаи миллатҳо дорандагони сарвати маънавиянд. Хушбахтона, тоҷикон дар баробари миллати қадимӣ будан дорои сарватҳои маънавие ҳастанд, ки эшонро ба ҷаҳониён ҳамчун мардуми беҳамто муаррифӣ намуда метавонанд. Бояд таъкид намуд, ки мавқеи забони милли дар шинохти миллат бештар аз ҳар унсуре дигар аст.

Забони инсоният ҳамеша дар ҳолати рушду такомул қарор дорад. Шакли содатарини он аз замони пайдоиш батадриҷ рушд мекунад, ғанӣ мегардад ва дар ниҳоят ташаккул меёбаду то бар пояи забони милли ва давлатӣ мерасад. Аммо, таъкид намудан бамаврид аст, ки на ҳар забоне чунин қудрату тавоноиро дорад ва то ба пояи забони милли мерасад. Забони

нобу гуворои тоҷикӣ аз шумори он забонҳои тавонмандест, ки тайи ҳазорсолаҳо ҳоҷатбарори миллати мо будааст.

Муҳаққиқони Шарқу Ғарб собит намудаанд ва мардуми олам эътироф кардаанд, ки пайдоиши забони тоҷикӣ ба ҳазорсолаҳои III-II-и қабл аз милод рост меояд. Гузаштагони мо ҳанӯз дар аҳди сулолаи пурқудрати Ҳахоманишиён забони расмиву давлатии худро забони ориё меномидаанд. Коршиносони соҳа забони он давраро шартан “забони порсии қадим” унвон кардаанд ва зинаи аввали инкишофи забони порсӣ меҳисобанд. Аз он давра осори хаттии гаронбаҳое дар шакли сангнавиштаҳо бо хатти меҳӣ то замони мо боқӣ мондааст, амсоли Катибаи Дориюш ё худ Катибаи Бесутун, ки арзиши фаровони таърихиву фарҳангӣ ва забонӣ доранд. Чун сулолаи Ҳахоманишиён шикаст хӯрд, забони порсӣ аз пуштибони сиёсии хеш маҳрум гашт ва дар муддати чанд сада бо лаҳҷаву ғӯйишҳои маҳаллӣ омезиш ёфтӣ дар натиҷа сохтори забон тағйир пазируфт, яъне аз гунаи флективӣ ба гунаи аналитикӣ мубаддал гашт.

Замоне ки Сосониён дар Эронзамин бар сари қудрат омаданд, забони порсӣ дар симои онҳо дубора пуштибони сиёсӣ пайдо кард ва тавсеа ёфт. Муҳаққиқин ин марҳиларо зинаи дувуми инкишофи забони порсӣ медонанд ва онро “забони порсии миёна” унвон кардаанд. Гоҳе ифодаи “забони паҳлавӣ” низ мустаъмал гардидааст. Аз ин давра осори фаровони диниву дунявӣ бо хатти паҳлавӣ, ки дар асоси алифбои оромӣ таҳия гардида буд, то замони мо мерос мондааст.

Баъди тасарруф гардидани кишвари аҷдодии мо аз ҷониби арабҳо ва аз байн рафтани сулолаи Сосониён забони порсӣ дубора мавқеи худро аз даст дод ва бо таъсири забонҳо ва ғӯйишҳои маҳаллӣ тағйири шакл намуд. Ин давра оғози давраи сеюми рушди забони порсӣ маҳсуб мегардад, ки онро “забони порсии нав” унвон кардаанд.

Забони тоҷикӣ, ки онро дар давраи нав дарӣ ё худ порсии дарӣ меҳонданд, дар асри X ташаккул ёфт. Таъсис ёфтани давлатҳои

Тоҳириёну Саффорӣён ва, махсусан, Сомониён дар ташаккули ин забон мусоидат намуд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ҳанӯз дар замони салтанати Саффорӣён мавқеи забони тоҷикӣ устувор ва таълифи шеър бо ин забон оғоз мегардад. Дар аҳди Сомониён забони порсии дарӣ ё худ тоҷикӣ мавқеи забони арабиرو ҳамчун забони коргузории давлатӣ танг мекунад ва тадриҷан ҷойи онро мегирад ва минбаъд ба забони илм низ табдил мегардад.

Маълум аст, ки баъди шикаст хӯрдани давлати Сомониён мардуми тоҷик ҳазор сол дур аз кори давлату давлатдорӣ монд. Аммо падидае, ки оламиёнро ба ҳайрат овардааст, алорағми ҳама зиддиятҳо ҳамвора рушд кардану такмил ёфтан, устувор гардидан, забони илму адаб ва ҳатто забони расмӣ давлатӣ дар сулолаҳои туркнажод гардидани забони мост. Ниёкони мо ҳатти арабиرو пазируфтанд ва дар муддати зиёда аз ҳазор сол бо ин забони ноб беҳтарин осори бадеиву илмиро офариданд ва шуҳрати ҷаҳонӣ касб намуданд.

Баъди истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибат ба забони тоҷикӣ, ки акнун забони расмӣ ва давлатии як кишвари соҳибистиқлол гардида буд, дигаргун гашт, таваҷҷӯҳи ҳукумат, махсусан Президенти кишвар, ва ҷомеа ба он бештар гардид. Забони тоҷикӣ дар кори ҷаласаву ҷамоишҳо, мукотибот ва амсоли ин ба забони расмӣ табдил ёфт. Боиси ифтихор аст, ки забони тоҷикӣ ҳатто аз минбари Созмони Милали Муттаҳид садо дод, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо забони модарии хеш кишвари моро ба ҷаҳонӣён муаррифӣ намуд. Ҳамасола дар кишвар Рӯзи забон таҷлил мегардад.

Агар забон сарвати маънавии миллат аст, пас, мо хеле сарватмандем. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари забони тоҷикӣ забонҳои дигаре низ мустаъмаланд, ки ба гурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ шомиланд. Инҳо забони яғнобӣ – роиҷ дар дараи Яғнобу дараи Варзоб, гурӯҳи

забонҳои помири – язғуломӣ, вахонӣ, ишкошимӣ, шуғнонӣ, рӯшонӣ (бо фарогирии гӯйишҳои хуфӣ, бартангӣ, рошорвӣ) – роиҷ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, мебошанд. Ҷамҷунин, забони паря, ки ба шоҳаи ҳиндуориёии оилаи забонҳои ҳиндааврупоӣ мансуб аст, дар водии Ҳисор қорбасти дорад. Ҷамаи ин забонҳо, чун забони тоҷикӣ, ки ҳеле фишурда аз таърихи он ёдовар шудем, таърихи пайдоиш, ташаккул ва рушди худро доранд. Мутаассифона, дар самти муайян кардани мабдаи забонҳои зикршуда, давраҳои инкишофи ин забонҳо, ҳолати кунуниашон таҳқиқоти густурда сурати нагирфтааст. Танҳо баъзе ақидаҳо роҷеъ ба ин забонҳо зикр гардидаанд ва баъзе паҳлуҳои ин забонҳо ба риштаи таҳқиқи қашида шудаанду ҳалос.

Миллатҳо аз унсурҳои этникӣ ташаккул меёбанд ва, табиист, ки фарогири унсурҳои этникӣ буда метавонанд, миллати тоҷик низ истисно нест. “Он суғдиён, бадахшиён, таҳориён, ҷағониён, фарғониён ва дигарҳо, ки рафта-рафта ҳар қадоме як ҷузъи миллати тоҷик шуданд, бо урфу одатҳои худ, бо тарзи зиндагӣ, либос, мусиқиву рақси ҳоси худ, ки аз якдигар фарқ дорад, вале бунёди ҷама як аст, ба таркиби миллати тоҷик даромаданд, фарҳанги ғании гуногунрангу гуногунтобиши тоҷикиро ба вуҷуд оварданд” (3, 46). Дар баробари ҷамаи ин, мавҷудияти забонҳои маҳаллӣ, бешак, бар ғановати миллати тоҷик зами менамояд. Имрӯзҳо зарурате пеш омадааст, ки ба ин забонҳо бештар таваҷҷӯҳ зоҳир гардад.

Дар шароити ҷаҳонгарой ё худ глобализатсия ҳодисаи аз байни рафтани забонҳои хурд авҷ гирифтааст. Ба эътирофи қоршиносони ЮНЕСКО дар солҳои охир дар моҳе ду забон матрук мегардад. Соли 2010 созмони мазкур атласи забонҳои дар маърази ҳатар қарордоштаро расонаӣ кард. Дар нусхаи ниҳони он 2500 забон зикр гардидааст, ки аз он 230 забон аз соли 1950 то имрӯз аз байн рафтааст. Ҷадафи созмони ЮНЕСКО аз таҳияи атласи мазкур ҷалб намудани таваҷҷӯҳи ҳукуматҳо, ҷомеаҳои забонӣ ва, умуман, мардум ба мушкилоти

азбайнравии забонҳо ва зарурати нигаҳдошти он забонҳо будааст. Мутаассифона, ҳамаи забонҳои маҳаллии Тоҷикистон низ ба ин рӯйхат ворид гардидаанд. Пас, моро мебояд, ки дар ҳифзи ин сарвати бебаҳои миллати ҳеш таъхир накунем.

Аслан, қудрати зинда мондан ва нигаҳдории забонҳо ба мавҷудияти мақоми расмӣ ва ба миқдори корбарони он вобаста доништа мешавад. Муҳаққиқон таъкид бар он доранд, ки «танҳо ҳамаи забоне аз хатари нобудшавӣ дар амон аст, ки пуштибони расмӣ ё худ давлатӣ дорад ва ғӯяндогонаш беш аз садҳазоранд» (5, 25). Агар аз ин ҷиҳат ба вазъи забонҳои хурди Тоҷикистон назар афканем, чунин менамояд, ки ҳеҷ илоҷи нигаҳдошти онҳо намондааст, зеро ҳеҷ як аз ин забонҳо мақоми расмӣ надоранд ва ғӯяндогонашон низ дар муқоиса бо он «меёӣ» хеле каманд. Бар илова, забонҳои мазкур соҳибхат низ нестанд. Аммо дар ин маврид «ба тақдир тан додан»-у дар интизори марги ин забонҳои нодир нишастан ҳеҷ мумкин нест. Чӣ бояд кард?

Аламовар ин аст, ки мо шарқӣён дар бораи худамон хеле чизҳоро аз ғарбӣён шундаему огоҳ гаштаем. Дар ташвиши рӯзгузаронии худ будаем, ки онҳо омадаанду моро «кашф» кардаанду ба ҷаҳониён муаррифӣ кардаанд. Хеле аз мо аз соҳибтамаддун буданамон, мавҷудияти фарҳанги ғании моддиву маънавиямон, соҳиби забонҳои нодиру ҷолиб буданамон ва амсоли ин аз нигоштаҳои эшон огоҳ гаштаем. Ҳамаи ин маҳсули таваҷҷуҳи Ғарб ба Шарқ, сафарҳо (экспедитсияҳо)-и «омӯзишӣ»-и эшон будааст, ки ба ин васила соҳиби хеле аз сарватҳои моддиву маънавии мо гаштаанд. Манзур, нигаҳдошти беҳтарин ёдгориҳои таърихӣ, асарҳои нодири илмиву адабии аҷдоди мо дар осорхонаҳои бузургтарини кишварҳои Аврупо ва баъзе манотиқи дигар аст. Бояд гуфт, ки анъанаи мазкур дар шаклҳои гуногун то имрӯз идома дорад. Имрӯз низ пажӯҳишгарони хориҷӣ ба кишвари мо меоянду ба омӯзишу пажӯҳиши забону фарҳанги мо

машғуланд, забонҳои маҳаллиро меомӯзанд ва ҳатто барои баъзе забонҳои помирӣ алифбо таҳия кардан доранд. Чунин масъулият, пеш аз ҳама, бар дӯши муҳаққиқони тоҷик бояд бошад. Мо, ки як миллатем, дар ҳамзистӣ қарор дорем ва урфу одати якдигарро беҳтар медонем, табиати забони якдигарро низ бештару беҳтар бояд эҳсос намоем. Албатта, машварат бо мутахассисони дигари соҳа низ аз манфиат холи нест, аммо масъулияти бештар бар дӯши мо бояд бошад.

Нодида набояд гирифт, ки дар омӯзиши забонҳои гуногуни Тоҷикистон пажӯҳишгарони тоҷик низ саҳм доранд, якчанд нафар ба таҳқиқи масъала машғуланд. Аз ҷумла муҳаққиқи нозукбин Сайфиддин Мирзоев, ки забони модариаш яғнобист, ба пажӯҳиши забони мазкур машғул аст. Мавсуф китоби дарсии «Забони яғнобӣ»-ро барои синфи 4 таълиф намудаасту луғатномаи дузабонаи тоҷикӣ-яғнобӣ низ таҳия кардааст. Аммо қор дар ин самт хеле зиёд асту вақт бошитоб мегузарад. Вақти он аст, ки мутахассисони тоҷик бо дастгирии мақомоти марбута ба омӯзиши қазияи мазкур бипардозанд.

Агар мо хостори он бошем, ки фарҳанги тоҷикон мисли имрӯз ғаниву гуногунрангу ҷолиб бошад, бо ин гуногунрангӣ тавачҷуҳи ҷаҳониёнро ба худ ҷалб карда тавонему бад-ин васила рушди сайёҳиро дар кишварамон таъмин намоем, ин сарвати бебаҳоро ба наслҳои ояндаамон мерос гузорем, то эшон низ чун мо ифтихор дошта бошанд, ҷиддан роҳи ҳалли мушкилотро бояд бичӯем.

Ба гумони ин ҷониб, ҷалби ҳар чи бештари мутахассисон, махсусан забоншиносон, ба омӯзиш ва пажӯҳиши забонҳои хурди кишвар, дар қиёс бо ҳамдигар ва бо забони тоҷикӣ омӯхтани забонҳои мазкур, ташкил намудани сафарҳои омӯзишӣ ба минтақаҳои фарогири забонҳои хурд, таҳия намудани алифбо барои забонҳои бехати Тоҷикистон, ҷамъоварӣ ва нашри намунаҳо аз эҷодиёти шифоҳии мардум

ва амсоли ин дар омӯзиш, пажӯҳиш, ниғаҳдошт ва ба ояндагон мерос гузоштани забонҳои дар маърази хатар ҷойдоштамон мусоидат хоҳанд намуд.

Адабиёт:

1. Забони тоҷикӣ дар мабной мувоҳисаҳо. Маҷмӯаи мақолаҳои солҳои 20-ум / тартибдиҳандагон Набавӣ А., Одинаев Н., Олимова П. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 718 с.
2. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. Восточная группа. Отв. редактор Расторгуева В.С. – М.: Наука, 1987.
3. Муҳаммадҷони Шакурӣ. Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ / Шакурӣ М. – Душанбе, 1999. – 160 с.
4. Муҳаммадҷони Шакурӣ. Забони миллий ва ҷаҳонгарой / Шакурӣ М. – Душанбе: 2010. – 219 с.
5. Studies in Languages of Tajikistan. – USA: Color House Graphics, 2005. – 250 p.
6. <http://www.newsru.com/cinema/20feb2009/unesco.html>

О ПРОБЛЕМЕ СОСУЩЕСТВОВАНИЯ ИРАНСКИХ ЯЗЫКОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье речь идет о роли и месте современных иранских языках, которые существуют в Таджикистане, проблемы их изучения и сохранения, сосуществования ягнобских и памирских языков наряду с государственным языком. Наличие нескольких иранских языков в горных регионах страны считается уникальным явлением, но, к сожалению, они попали в список исчезающих языков.

Ключевые слова: таджикский язык, иранские языки, исчезающие языки, изучение, сохранение языков.

ON THE PROBLEM OF COEXISTENCE OF IRANIAN LANGUAGES IN TAJIKISTAN

This article is about the role and place of modern Iranian languages that exist in Tajikistan, the problems of studying and preserving them, the coexistence of Yagnobi and Pamiri languages along with the state language. The presence of several Iranian languages in the mountainous regions of the country is considered a unique phenomenon, but, unfortunately, they are on the list of disappearing languages.

Keywords: Tajik language, Iranian languages, disappearing languages, study, preservation of languages

Н. Гадоев (ДДОТ ба номи С.Айнӣ)
ИМКОНОТИ УСЛУБӢ ВА БАДЕИИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ
ДАР ЛАҲҶАИ ҶАНУБИИ КҶҶЛОБ

Имконоти услубии воҳидҳои фразеологӣ аз табиати нозуки он сар мезанад. Монанди дигар воҳидҳои луғавӣ ин навъи воҳиди забон маъниро на ошкоро, балки пӯшида, барҷаста ва рангину муассир ифода мекунад. Чи хеле пештар хотиррасон карда будем, ин унсури забон барои саҳеҳу пурра ифода намудани мақсаду мароми соҳибони лаҳҷа беминнат хизмат мекунад. Асосан воҳидҳои фразеологиро мардум дар ду маврид истифода мебаранд:

1. Дар нутқ ва муошират аз рӯи мазмуну мундариҷа воҳидҳои фразеологӣ бо калима ва таркибҳо ҳаммаъноӣ пайдо карда, дар истеъмол барои такрору дилбазан нашудани вожаҳои алоҳида нақши муҳим доранд. Аз ин рӯ, воҳидҳои фразеологӣ бо калимаю ибора ва таркибҳо муродиф шуда, хусни суҳанро боз ҳам зеботар мегардонанд. Барои мисол ҷумлаи зеринро мегирем:

Дар дъ соли ахир хешовандомун, бандагӣ кадан, модаръм ни ай дънӣ гъзаштан. Баъди марги уво мо дълхун шидем, дъли ҳамсоҷҳо ни(з) ба ҳоли мо суҳт. Одамони дигар ни(з) зик шидан.

Дар ин матн се ҷумлаи бо ҳам алоқаманд оварда шудааст. Дар ҷумлаи аввал воҳидҳои фразеологӣ «бандагӣ кадан» ва «аз дънӣ гъзаштан» бо калимаи ҷумлаи дуом-«марг» муродиф шуда, маънои умумии «вафот кардан»-ро далолат менамоянд. Дар ҷумлаи дуом воҳидҳои фразеологӣ «дълхун шидан» ва «дил суҳтан» ба ибораи ҷумлаи сеюм- «зик шидан» хусусияти синонимӣ пайдо карда, маънои умумии «хафа шудан, мутаассир шуданро ифода кардааст.

2. Гурӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ дар нутқ байни ҳамдигар хусияти ҳаммаъноӣ пайдо намуда,

силсилаи муродифҳоро ташкил медиҳад. Чунин воҳидҳои фразеологӣ ҳаммаъно ба таври ҷудогона ё ки пай дар пай истеъмол мешаванд. Дар ин гуна мавридҳо муродифҳои луғавию фразеологӣ барои пурра кардан ва қувват бахшидан ба маъноӣ ҳамдигар пай ҳам меоянд, ба ибораи дигар, барои тафсили гуфтори пештар баёншуда меоянд, ки дар ин ҳолат гуфтор ва нутқ рангину ҷаззоб мебарояд: 1. Ҳолъ зори и гудакакойи бегъноҳа мебинӣ, дълът сия мешава . 2. Ба хунайи дъхтарма рафтъмъ дълъм ай куни дегда сия шид .

Дар ҷумлаҳои дуҷумла ибораи фразеологӣ «дъл сия шидан», ки маъноӣ хафа шудан, парешонҳол шуданро дорад, тафсил ёфта дар шакли «дъл ай куни дег-да сия шидан омада», дараҷаи ғамгиншавии гӯяндаро ифода намуда, барои аниқу пурратар ифода намудани эҳсосоти ӯ нақши муҳим бозидааст. Мисли ҳамин аз байни маводҳои ҷамъоварӣ шуда, ҷумлаҳоеро пайдо кардан мумкин аст, тафсил дода шуда дар сухани соҳибони лаҳҷа бо ниятҳои гуногуни услубӣ мавриди истеъмол қарор дода шудаанд. Дар ҳақиқат ин кор саҳл нест. Мардум забондон ҳаст. Баъзан ҳангоми суханронии баъзеи онҳо истифодаи воҳидҳои фразеоло- гиеро мушоҳида карда, ангушти ҳайрат мегазед. Онҳо воҳидҳои фразеологиро дар нутқи худ бадехатан истифода бурда, ҷойи ҷузъҳои онҳоро тағйир медиҳанд, ё ба он ягон калимаи дигар илова мекунанд, ки ба ин васила маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ аниқу пурра ё ҷаззоб шуда, маънии он ривоч дода мешавад ва нутқ пурмазмуну таъсирнок мешавад. Гоҳо мардум барои бо маҳорати ғавқуллодаи хеш диққати ҳамсӯҳбаташро ба худ ҷалб карда тавонанд, аз таъбирҳои нав ва обнарасида истифода мебаранд. Ин кор ба осонӣ ба ҳар кас муяссар намешавад ва ин аз маҳорати сухандонӣ, забондонӣ ва эҷод карда тавонистани таъбирҳо аз тарафи шахсони алоҳида вобастагӣ дорад. Барои мисол воҳидҳои фразеологӣ зеринро муқоиса менамоем: сагвори начак-саги қанчикворӣ начак, чигаръм суخت- чигаръм ба тъ суخت, дар ҷўнъм задӣ – дар

чуни ҳама задӣ, гап кора кад- гап сахт кора кад. ай чунъм
 безор кадӣ- ай чуни хъдододагим безор кардӣ, одами наздик-
 одами ба дъл наздик, сарша хурд - сари атавъ очаша хурд,
 бърutoша тавар намебра – бърutoша тавари тез ни намебра, ай
 тамошош сер нашидъм- ай тамошои и паризод ҳичи сер
 нашидъм, пайтова шидан – патъкъ пайтова шидан, ба дард
 даво нашидан – ба дарди ҷонкоҳ даво нашидан, азоб кашидан
 – азоби сага кашидан // сагвори азоб кашидан, рост умадан –
 рост ба хуна умадан, синаҳот дам карагӣ – синаҳот халтаи
 дуғвори дам карагӣ, қуват надоштан қувати хъфзани
 надоштан, суз додан- саг суз додан хунара ёфтан – хунара
 бехъштуман ёфтан ва ғайраҳо аз қабилӣ он воҳидҳои
 фразеологиеанд, ки аз тарафи соҳибони лаҳҷа тафсир дода
 шуда, дар ҷумла барои тавсеаи маънӣ хизмат мекунанд.
 Якчанд мисол: Синаҳош халтаи дуғворӣ кашол аму гудакша
 ни сер када наметуна . Дар яг сол сари атавъ очаша хурд . Ҳар
 чи ки патъкъ пайтова шид, фойдаш накард. Ахир, ки дъм
 лъкунда ба пеши мъра умед. Ба хъдо бърutoи и мардака тавари
 тез ни намебра. Ба Порвора рафтъм, азоби сага кашидъм.
 Санги Ларок ай харобира қувати хъфзани надошт. Тъ чӣ хел
 одамӣ, ай чуни хъдододагим ни безоръм кади . Ҳами хели
 шидам, ки дига қувати хъфзани надоръм . Эҳа, хунара бе
 хъштуман ёфтанъ ҳар чи ки дӣ дъстшун мевмад қадан.
 Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун ифодаҳои мухтасару пурмаъно
 вобаста бо мақсади дар назди худ гузоштаи гӯянда дар
 аввал, мобайн ва дар охири нутқ меоянд. Дар аввали сухан онҳо
 ба предмети, ки мақсади гӯянда ба он равона карда шудааст,
 баҳои яклухт медиҳад, ки дар ин ҳолат нутқи гӯянда моҳиятан
 шарҳу тафсил ва ошкоркунандаи мазмуни фикри пешакӣ
 пешниҳод кардашуда маҳсуб мешавад. Гӯянда дар бораи чизе
 ё касе сухан ронда истода, дар рафти сухан гоҳо фикри худро
 ба воситаи таъбирҳои халқӣ тасдиқ ва пурқувват менамояд ва
 барои он ки нутқаш қомилан боварибахш барояд, баъзан
 таъбирҳои халқиро тафсил ё эзоҳ медиҳад. Ин чиз ба воҳидҳои
 фразеологӣ тавсеаи маъно мебахшад. Воҳидҳои фразеологӣ

метавонанд дар мобайни нутқ омада воситаи муҳими муҳокима ва ташреҳи воқеаву ҳодисаҳо гардад. Дар лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб воҳидҳои фразеологӣ тамоми соҳаҳои рузгори мардумро дар худ инъикос менамоянд. Аксари онҳо ба қору кирдор, рафтору ҳислатҳои мухталифи одамон бахшида шуданд. Онҳо суфтаи пурмазмун буда, дар байни мардум машҳур гардиданд. Барои мисол якчанд ибораи фразеологиро мебинем. Ин ибораҳо устувору тағйирнопазир буда, дар давоми садсолаҳо сайқал ёфтаи суфта шуда омаданд: Мову рӯз будан, умедвор бӯдан, тӯғумош чап гаштан, ба зорагар зор задан, дандуно як газ давидан, рука қадан, пӯдӯст қадан, дӯмби ғнаҷин қадан ва ғайраҳо ихчаму ҷаззобу пурмазмун буда, образнокии гуфтори соҳибони лаҳҷаро таъмин мегардонанд. Ҳар як ибораи мазкур мавқеи фардии истеъмоли худро дорад. Чунончи воҳидҳои фразеологӣ «мову рӯз бӯдан» ба зани ҳомила далолат менамояд ва ба ибораи дигари ин силсила «умедвор бӯдан» муроди ба шумор мераванд. Ҳарду ифодагари як маъноанд, вале аз рӯйи тобишҳои маъноӣ аз якдигар фарқ мекунад. «мову рӯз бӯдан» ба зани ҳомилае нигаронида мешавад, то вақти ба дунё овардани кӯдак рӯзҳои ба шумор мондааст: Сӯнори бобои Маризо мову рузай. Шу қадани қадани Ҳӯснияра нӯ мо шид, ки мовъ рузай? Ибораи фразеологӣ «умедвор шудан» бошад ба зани ҳомилае нигаронида мешавад, ки давраи аввали ҳомилдориро аз сар мегузаронад. Ибораи фразеологӣ «тӯғумош чап гаштан» маънои «қаҳру ғазаб»-ро ифода мекунад. Ба болои ин ибораи мавриди назар хашмгиншавии одиро не, балки ғазабе, ки дар натиҷаи он ҳолате ба вучуд меояд, ки кас ба ғурриш меояд, дасту пояш меларзад-ро ифода мекунад: Ага(р) тӯғумош чап гаштан, бӯдун, ки мурдӯм .

Воҳидҳои

фразеологӣ «ба зорагар зор шудан» бошад, ифодагари маънои «ба касе мӯҳтоҷ шудан, бо ёрӣ эҳтиёҷ доштан»-ро мефаҳмонад, яъне ба касе далолат мекунад , ки чашмаш дар

роҳ чор аст ва ба ҳар тараф бо умеди нигоҳ мекунад, ки шояд ягон одами хайрхоҳ омада, ба вай ёрӣ расонад, вале ин нигоҳи ӯ воқеъбинона нест: Ашраф ба зорагар зор шидас, ки кӣ умада дъсти ура мегира.

Чи хел ки мебинем, ибораҳои фразеологӣ нисбат ба синонимҳои луғавии худ як бартарӣ доранд: дар онҳо маънои иловагии ифодакунандаи дараҷаи олии сифати предмет, ҳуди амал, аломати амал ва ғайра мавҷуд аст. Бинобар ин онҳоро дар бисёр мавридҳо ба муродифҳои лексикӣ ва ибораҳои озоди синтаксисӣ иваз кардан мумкин нест. Масалан ибораи «як себу ду кафон»-ро монанд гуфтан кам аст. Дар ин маврид комилан монанд буд – гуфтан лозим аст. Монанди ҳамин ҷумлаи фразеологӣ «ай зоғсъркьнӣ умадан» маънои «аз ҳад зиёд гурусна мондан», ё ки дараҷаи олии гуруснагиро ифода мекунад. Маҳз барои ҳамин

воҳидҳои фразеологӣ рехта ва образнок аз калимаҳои ҷудогона ва ибораҳои ноустувори синтаксисӣ на танҳо бо обу ранг ва бо ҳаяҷонбахшии худ, балки аз ҷиҳати маънои иловагиро касб карда омаданашон тафовут доранд. Ин навъи воҳидҳои фразеологиро аз ҷиҳати мавқеи истеъмоли ба ду гурӯҳ тасниф намудан мувофиқи мақсад аст.

а) Як қисмати муайяни воҳидҳои фразеологӣ сифат, аломату хислатҳои ҷудогонаи одамонро дар худ инъикос менамоянд. Аз ҳамин сабаб чунин ибораҳо ҳамчун таркибҳои устувори анъанавӣ ва ба қолаби ягона дохилшудаи мавзӯи муайян дар лаҳҷаҳои номбурда вобаста шуда омаданд. Мардум барои ҳар мавзӯъ ва предмети муҳокимашаванда ибораи мувофиқ дарёфт намуда, дар нутқи худ мавриди истифодабарӣ қарор медиҳанд. Барои мисол воҳидҳои фразеологӣ «хода ранг кардан» касеро далолат мекунад, ки вай дар кӯчаю бозорҳо бе ягон мақсади муайян сар- сарӣ мегардад. Вай ба бекорӣ ва тайёра хӯрдан одат кардааст.

Этимологияи ибораи мазкур чунин аст: Хода чубдастани дарози се-чор метраи на он қадар ғафсе аст, ба воситаи он тут афшонда истеъмол мекарданд, ё қоқ (хушк) менамуданд. Ба

қавли баъзе мӯйсафедон, ҳангоми бекорӣ одамон ҳамон ходаро (чубдаста)-ро пуст карда онро ҳар хел ранг мемолиданд, то ки зебо намояд. Пӯшида нест, ки зебо будану набудани ҳода дар тутпайӣ муҳим нест, муҳим он аст, ки ҳода дарозу вазндор бошад, ки ба болои шохи дарахти тут, ки зади, тут дар чодар бисёртар бирезад, яъне «ҳода ранг қадан» ҳеҷ фоидае надошта, мақоли «аз бекорӣ сархорӣ»-ро ба хотир меовардааст. . Аз ҳамон давра сар карда таъбири «ҳода ранг қадан» ба одами танбалу аз кор безор нигаронида мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ «дъста дар ови хънък назадан» низ маънои танбалию бекорхӯчагиро мефаҳмонад. Ва ба ибораи «ҳода ранг қадан» муродифи лексикӣ маҳсуб мешавад. Танбалию ноқорагии ин одам ба дараҷааст, ки дасташро ба оби хунук намезанад, барои даст шӯстан хуш надорад, ба ибораи дигар қомилан танбалу ноқора. Дар лаҳзаҳои ҷануби Қӯлоб воҳидҳои фразеологӣ «ба лав қълух молидан» инъикосунандаи маънои «дидаю доништа худро ба нодонӣ задан» нисбат ба муродифҳои худ серистеъмолтар аст. Аз рӯйи мавқеи истеъмол ба осонӣ пайҳас қадан мумкин аст, ки ибораи мавриди назар танҳо ифодагари худро ба нодонӣ задан набуда, боз тобишҳои маъноии «худро гулу гумроҳ нишон дода, ягон қори бадро иҷро қадан, сонӣ худро аз қору қирдори бад парҳезгор нишон додан» аст. Таъбири мазкур ба шахсоне нигаронида мешавад, ки ба қардӯм хайрҳои нестанд, дар қайни одамон худро одами ниҳоят хуб нишон дода, барои қарандани қарар ба қардӯм қайт меҷӯянд ва дар лаҳзаҳои мувофиқ қарашонро меқаронанд, ё дигаронро ба ин қор қашқиқ намуда. ба лаб қулух молида меқарданд: Исроил ама қори бада меқънавъ ба лавош қълух молида меқарда.

Воҳидҳои фразеологӣ «қандуно як қаз дақидан» низ қисли ибораҳои боло дар асоси маҷоз қашаққул ёфтааст. Дар ҳақиқат вақте ки қас қашмгин мешавад, беиштиёр қандонҳои бо ҳам бармеҳӯранд, ё қишурда мешаванд, ин дар ҳолате қуҳ

медихад, ки одам аз ҳад зиёд ба ғазаб меояд. Аз ин рӯ, ибораи мазкур маънои иловагиро ба худ мегирад, ки аини мақсади гӯянда ба шумор меравад: Ами короша мебинъм дандуном як газ медаван (Ҳ). Ибораҳои мазкур тобиши манфӣ дорад.

Воҳидҳои фразеологгии дигаре, ки тобиши маъноии манфӣ дорад, «шур дохтан» аст. «Шур дохтан» ё «шӯрдозӣ қадан» ибораи фразеологгии феълӣ буда, дар лаҳҷаҳои номбурда доираи васеи истеъмоли дорад. Вай маънои хабаркашӣ ва ғаммозиро дорад. Чунин хабаркашиё, ки дар натиҷаи он байни мардум шуру ғавғо меҳезад, ҳатто баъзан ин ба даст ба гиребон шудани одамон меанҷомад: Дина шав дар сари дъсторхун Анифа коръ бори апаша дар пеши даш (падараши) шурдозӣ қад (Т). Воҳидҳои фразеологгии «рӯз дидан» тобиши маъноии мусбатро дорост. Вай шахсоро далолат мекунад, ки аз зиндагии ӯ рӯз то рӯз беҳтар шуда истодааст. Аз ин вай комилан розӣ буда, худро хушбахт меҳисобад ва мефаҳраду меболад, дигар чизе барои вай даркор нест. Ибораи фразеологгии «патъкъ пайтова шидан» маънои хушомад задан, тамаллуққориро таъкид менамояд. Хушомадгӯӣ - маънои ибораи мазкурро пурра инъикос карда наметавонад. «Патъкъ пайтова шидан» дараҷаи олии хушомадгӯиро далолат мекунад. Барои ҳамин соҳибони лаҳҷаи ибора ва ибораҳои дигарро аз қабилӣ «қашмаш дар осмун» (киноя аз зане, ки худро ниҳоят хушбахт меҳисобад), дъл рафтан (шъкамдари шудан), чъшъмош хуна кардан (андаке хароб шудан), дъл ба пъшт часпидан (харобу лоғар шидан), капаш суҳтан (ба бадбахтӣ мувоҷеҳ шудан), кунша мурчък нагазидас (то ҳозир ягон бадбахтӣ ё мусибатро надидан ё аз сар нагузаронидан), рӯйи дига гаштан (дар ҳолати ногувор мондан), дъст берун ай гур бъдан (киноя аз каси фавтшудае, ки ният ва орзӯҳои худро амалӣ карда натавонистааст), санг задан (ин ба касе нигаронида мешавад, ки мардум дар ҳаққи вай бадгӯӣ мекунад), саги дани дари касе шудан (худро паст задан, хушомад гуфтан, ба касе содиқона хизмат кардан),

додша додан (чазо додан, лату қўб кардан), талхакаф шидан (сахт тарсидан, ваҳм зер кардан), тайи б̈н̈й кадан (муродифи «н̈ӱши чон кардан»), чойи шиштана наёфтан (ниҳоят хурсанд шидан, аз хурсандӣ болидан; ба эҳсосот дода шудан), ба гӯш овоз умадан (ба овозаҳо бовар накрдан; худро ба нодонӣ задан), фанд хӯрдан (фиреб хӯрдан), чун дар кафи дъст б̈д̈ан (барои йҷрои коре таваккал кардан), к̈ъ̈лет шидан (аз таъсири арақ маст шидан), д̈ъ̈ма хода кардан (гурехтан, чон ба саломат бурдан), куни хар шидан (фиреб хурдан, беақлӣ кардан), дар тафи даҳаъш чалпак п̈ъ̈хтан (киноя аз одами ниҳоят ҷиддӣ), ай х̈д̈ рафтан (худбину мағрур шидан), д̈ъ̈лшурок шидан (муродифи «д̈ъ̈лгир шидан»), д̈ъ̈ дандуна г̈р̈ъфтан (касери чангу чанҷол кардан) ва ҳоказоҳо дар вақту мавридаш устокорона бо ниятҳои гуногуни услубӣ ба кор мераанд. Мисли ҳамин ибораи фразеологӣ дигар низ дар нутқ ва гуфтори мардуми ин ҷо тобишҳои ҳархелаи маъноии услубӣ мегиранд. ва нутқро нишонрасу таъсирбахш мегардонанд.

2. Гурӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ ба ҳодисаҳои нисбатан мушаххас бахшида шуда, ҳодиса ва воқеаҳои гуногуни ҳаёти моро инъикос менамоянд. Чунин таъбирҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои номбурда он қадар зиёд нестанд. Барои мисол якчанд намунаи онро пешкаш менамоем: тир ай камун ҷастан (муродифи «баъди туй нақора»), корд ба астоғун расид (тоқат тоқ шудан), остун ғалтундан (ичрои кор ба осонӣ ба даст омадан), ол̈ зор (вазъият), афтов шишт//афтов шум хурд (фуру рафтани офтоб), олаи савзаӵн̈б̈ш (аввали баҳор), хок̈ н̈м̈ък шидан (нест шудан, барҳам хурдан), кора кадан (таъсир кадан), ба хар куфтагӣ (чизи хеле зиёд, маводи фаровон), куни коса (фарзандони набера), чой намегреза (вақти чойнӯшӣ нест), пари паша // хоки сия (чизи аз ҳама беқадр), гапа дар ӟм̈ин набунда (ҳозирҷавоб), ай г̈р̈гхурда пуст (як ҳиссаи камтарини чизе), руз бевахт шидан (шом шудан), ранги руз гаштан (муродифи «руз бевахт шидан»), кор ӵъ̈гел шидан (вазъият

дигар шудан), бел хок нагъръфтан (ичро нашудани кор), алохун шидан (ташвишовар, вазъияти ногувор), олак шидан (киноя аз вазъи носолим) ва ғайраҳо.

Хусусиятҳои умдатарини воҳидҳои фразеологии дар боло овардашуда таркиби устувор доштани онҳост. Бинобар ин бе ягон зарурат дигар намудани чузъҳои таркиби ибора хоҳу ноҳоҳ ба барҳам хӯрдани таъбири фразеологӣ оварда мерасонад. Баъзан дар гӯишҳои мардумӣ бо андаке тафовут истеъмол шудани баъзе ибораҳои фразеологӣ мушоҳида карда мешавад, ки ин ҳодиса тасодуфӣ набуда, инъикоси муодили дигари онҳо мебошад, ки ин дар ин шакл дар забони зинда гардиш меҳӯрад. Гохҳо ибораҳои фразеологии мавриди назар ба мавзӯ ва ҳодисаҳои муайяне бахшида мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо дар нутқ бо сабаби ба мавзӯ ва ҳодисаҳои муайян бахшида шуданашон дар нутқ мавқеи нисбатан устуворе доранд. Маҳз барои ҳамин дар гӯишҳои мардумӣ дар баёни ин ё он ҳодиса гоҳ-гоҳ такрор шуда омадани ибораҳои фразеологӣ ба мушоҳида мерасад, зеро дар айни ҳол муодили лексикаш мақсадро бо пуррагӣ, чӣ хеле ки гӯянда меҳоҳад, ифода карда наметавонад. Ҳамаи он воҳидҳои фразеологии, ки дар боло овардем ва баъзан тавзеҳу ташреҳ додем, дар заминаи маҷоз, муболиға, киноя, ташбеҳ ва амсоли онҳо арзи вучуд карданд. Хусусияти барҷастаи онҳо дар табиати пуробуранг доштани онҳост. Ин таъбирҳои фразеологӣ монанди ҳамаи фразеологизмҳои дигар дар чараёни нутқ эҷод карда шуда, чун маводи тайёр дар нутқ сайқал ёфта, суфтаю машхур гаштанд.

Ихтисораҳо

Анҷ-Анҷилов

Т-Тагнов

Р-Роғ

С.М- Саримағзор

Й-Йол

С.Н.-

Саринамак

Н-Новачун

Ҳам.-Ҳамадонӣ

Ф- Фархор

Ч-К-чануби Кӯлоб

Адабиёт

- 1.Бачаев М.Фразеологияи забони тоҷикӣ дар асарҳои тарҷумавӣ//Тарҷума-балоғати сухан. Ҷ.2. Душанбе, 2005. с.184-190.
2. В.В.Виноградов. Избранные труды.(лексикология и лексикография) Москва.1977, с.140-162.
- 3.Қодиров Д.С. Структурно – грамматическая характеристика диалектной фразеологии.(на материале дарвозного говора таджикского языка) АКД. Душанбе.2007. 21 с.
4. Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Душанбе.2011. 385.с
- 5.Маджидов Х. Лексико-семантических особенности глобальных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка. Автореф. диссерт . доктор фил. наук. Душанбе, 1998-27 с.
6. Мачидов. Ҳ. Фразеологияи тоҷик.- Душанбе. 1982-102 с.
- 7.Мирзоева М.М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои Садриддин Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ.-Душанбе, Матбуот, 2008-160 с.
- 8.Мақсудов. Т. Лексика ва фразеологияи лаҳҷаи тоҷикони Исфара.-Душанбе, Ирфон, 1977 сах.50-56.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»,ҷ.1 Душанбе: 2010- 996 с.
- 10.Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»,ҷ.2 Душанбе: 2010- 1095 с.
- 11.Ғоziлов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ),. ҷ.1. Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963-952 с.
- 12.Ғоziлов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ),. ҷ.2. Душанбе: Ирфон, 1964-802 с.
13. Ҳасанов.И. Роҳҳои асосии истифодабарии ибораҳои фразеологӣ дар романи «Духтари оташ». //Маҷмӯаи илмӣи ДДОТба номи Т.Г. Шевченко.(Материалҳо оид ба забони адабии тоҷик). Душанбе-1967.с.129- 139.

ШИНОХТИ ИСТИЛОҲОТИ НУҶУМ ВА ҶУҒРОФИЁ ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»

Аҳмади Махдум Дониш, адиби тавоно, андешманди бузурги тоҷик, саромади ҷунбиши маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна ва андешапардозии барҷастаи истилоҳот дар Бухоро таи нимаи дуввуми садаи 19 буд. Ӯ донишманде буд, ки аз як сӯ ба воқеъиятҳои кишвари худ огоҳӣ дошт ва аз сӯи дигар чараёни таҳаввулотии кишварҳои Ховар ва Бохтар ба вижа Русияро мутолиа карда буд. Аз ҳамин рӯ ӯ дар арсаи ислоҳот ва навоварӣ дар садаи 19-ум ва оғози садаи 20-ум дар Бухоро нақши равшангаронаи барҷастае бар душ дошт. Ӯ дар аксари илмҳои рӯз моҳир ва ҷирадаст буд ва сатҳи фаҳм ва вусъати маълумоташ бар ҳамагон мушаххас шуда буд. Дониш даҳ сол аз умри хешро вақфи навиштани асари илмӣ ва адабии худ Наводир-ул-вақоёъ намуд, ки яке аз барҷастатарин осори садаи XIX-уми Осиёи Миёна аст [2,1].

Дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ду ҷилд китоб таҳти унвони «Наводир-ул-вақоёъ» таълифи устод Аҳмади Дониш нигоҳдорӣ мешавад, ки ин китоб аз ҷиҳатҳои зиёд дорои аҳамият аст. Қабл аз он ки ба баёни далелҳои аҳамияти китоб бипардозем, бад нест бидонем, ки ин китоб ҷузъи мероси адабӣ ва илмӣ ва фалсафии ин нависандаи маорифпарвари тоҷик аст, ки аз ҷиҳати ҳаҷми матолиб бениҳоят ва аз бобати мазмуну мундариҷа бисёр пурдомана ва дорои мавзӯоти гуногун аст. Аз ин сабаб ниёз ба таҳқиқи фаровоне дорад, то меҳнати ҷандинсолаи ин адиб ва файласуфи бузургро бештар намоён кунад. Дар замони зиндагӣ аввалин асар

аз асарҳои Аҳмади Дониш аз тарафи мухлисон ва пайравони содиқи ӯ, нусхаҳои ӯ китобат мешуд ва ба ин восита дар байни аҳли илму адаб шӯҳрати бузург дошт, аммо аз он ҷо, ки дар давр осори ӯ дар чопхонаҳо ба таъби нарасида буд, шӯҳрати мероси адаби ва илмии ӯ аз доираи маҳдуди аҳли илму адаб берун набаромад. (1, 7)

Аҳмади Дониш ҳангоме, ки дар хидмати дарбор буд, замони кофӣ барои таълиф ва нигоҳиши осори илмӣ надошт. Гирифториҳои дарбор ба ӯ фурсат намедод, ки ба корҳои илмӣ ва муҳимме даст занад. Вале пас аз он, ки аз корҳои дарбор канор рафт, ба офариниши осори фалсафӣ ва адаби пардохт. Дар нимаи дувуми даҳаи 80 мелоди садаи 19 навиштани ин асари барҷаста ба поён расид. Ин китоб дорои як пешгуфтор, 20 боб ва як хотима мебошад. (7, 7)

Аҳмади Дониш дар сарсухан ба иллатҳои таълифи китоб мепардозад. Вай дар Наводирулвақоёе масоили фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, нучумӣ, ҷуғрофиёӣ, таърихӣ ва адабии рӯзгори худро баррасӣ мекунад ва дар он ба суннатҳои куҳан ва хусусиятҳои Сафарномаи Носири Хусрав ва Бодоеулвақоёии Восифӣ така мекунад. Аммо асари ба лиҳози баҳрамандӣ аз ғароишҳои нав аз арзишҳои бештаре бархӯрдор аст. (4, 978)

Бузургтарин хидмати Аҳмади Дониш ин аст, ки тавонист гурӯҳе аз маорифпарварони садаи 19 тоҷикро ба даври худ муттаҳид кунад ва мактаби маорифпарвариро ба замми сангандозиҳои Амир ва дарбориёни ғарқи фасод ва таассуби Бухоро густариш диҳад. Ақидаҳои маорифпарварии Дониш барои таракки афкори пешқадами сиёсӣ ва иҷтимоии халқи тоҷик дар нимаи дувуми садаи XIX ва ибтидои садаи XX ҳамаи замиёни зиёде дорад. (5, 71)

Муаллиф дар ин китоб ба баррасии бисёре аз масоили фалсафӣ ва иҷтимоӣ, илмӣ ва ахлоқии замони худ аз он миён офариниши дунё, қазову қадар, муносиботи рӯҳ бо бадан, одамы барои чӣ махлук шудааст, таърихи олам ва тафтиши худус ва қидам, масоили хонаводагӣ, ишқ ва муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ, одоби никоҳ, тарбияти фарзандон, ҳукуки падар ва модар ва ҳадди уқуки онҳо дар ташхиси ахлоқи инсон, хислати занон, ҳикояти фаромӯшхона, сулуки умаро бо сипоҳ, маодин, ҷашни Русия ва пешаҳои аҳли қалам афлок ва анҷум ва он чи зерӣ арш аст, аз ҷумла, ситорагон, офтоб, сипеҳр ва кавоқиб ҳамчунин аз матлаъ ва мағриб ва масоили ҷуғрофиёӣ ... пардохтааст ва онҳоро бо диққат ва ба шеваи навин таҳлил ва пажӯҳиш кардааст. (11, 8)

Ин мақола бар он аст, то истилоҳоти соҳаи нучум ва ҷуғрофиёро аз назаргоҳи Аҳмади Дониш баррасӣ намояд ва то ҳадди имкон истилоҳоти фанни ин соҳаро аз дидгоҳи забоншиносӣ баррасӣ кунад.

Истилоҳ мабнӯи ҳастии олам ва одам аст. Агар истилоҳ набуд ашёи олам ва фарзандони одамро номе набуд ва дар он сурат маънӣ ва ҳақиқате ҳам дар миён набуд; гуё ҳаргиз хилқате сурат нагирифта ва мавҷуде ба арсаи вучуд роҳ наёфта буд. Калима фақат барои номидани ашё нест, балки робитаи ашё ва умурро барқарор месозад. Инсон дар миёни ашё ва каламот шоири ҷаҳони ҳастӣ аст ва ҳастӣ дар ҳар ояти мутаҷаллӣ дар аносире, ки ба ҳам меомезанд, ашёе, ки шакл мепазираанд, бодҳое, ки мевазанд, растаниҳое, ки мерӯянд Аҳмади Дониш ба ҷандин даста тақисм кардааст. Лозим аст, қабл аз ворид шудан ба соҳаи нучум ва ҷуғрофиё тавзеҳоти дар мавриди илми нучум ва ҷуғрофиё диҳем.

Дар ситорашиносӣ ҳамчун дигар улум, истилоҳот қавонин, асомӣ ва матолибе мавҷуд аст, ки мухтаси ҳамон илм буда ва дар воқеъ калимоти он илм махсуб мешавад. Пас донишмандон ҳар чи дар нучум пеш мераванд агар таориф ва истилоҳоти муттадовилро нашиносанд, ҳамчун кудаке, ҳастанд, ки забон дорад, аммо вожагонро наметиносанд. Оид ба ҳамин мавзӯ бояд гуфт, ки Аҳмади Дониш дар рӯзгори Амир Музаффар (1885 - 1860) мунаҷҷими дарбор буда, ба рисолаи дар нучум ба номи Манозирулқавокиб навишта аст. Албатта бояд гуфт дар дарбори шоҳон ва умарои гузашта ҳамеша шоирон ва мунаҷҷимони салтанатӣ вучуд доштанд ва ин амр ба раванки пешаи мунаҷҷимӣ меафзуд. Подшоҳон аз ройзании мунаҷҷимон барои таъини замонҳои саъд ва наҳс баҳрагирӣ мекарданд, ки ин амр ниёзманди солҳои муттамоидӣ таҳсил ва мутолиъа буда аст. Аҳмади Дониш ба унвони як муттафақир худро махсури муҳит накарда, марзҳои замон ва маконро дар навард дида аст ва ба таври қатъ тамоми таъориф ва истилоҳотро мешинохтааст. Ӯ пояҳои илми нучумро медониста аст ва мабоҳиси марбут ба манзумаи шамсиро дар зехни ҳамаҷониби нигари худ дошта аст.

Шоҳаи дигаре, ки ҳамзамон бо нучум мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ҷуғрофӣест, чун истилоҳоти ин ду соҳа то ҳаде бо ҳам муштарак аст, нигоранда ин ду илмро дар як соҳа оварда аст.

Тасаввуроти бисёр гуногун ва гоҳ ғалате аз ҷуғрофӣ вучуд дорад. Ҷуғрофӣ фақат ҳифз кардани номи маконҳо ва нақшабардорӣ нест, ҳарчанд, ки ҳардуи онҳо бисёр муҳим ҳастанд. Ҷуғрофӣ илми мутолиъа ва тавсифи чашмандозҳои табиӣ, кӯҳҳо, обу ҳаво, рудхонаҳо ва инсонҳо дар иртибот бо якдигар аст. Илми ҷуғрофӣ яке аз беҳтарин роҳо барои мутолиъаи ҷаҳон аст.

Дар ин бахш аз мақола баррасии истилоҳоти соҳаҳои мазкур аз назаргоҳи забоншиносӣ (баҳши семантикӣ ва морфологӣ) аз баҳшҳои мухталифи Наводирулвақоё баён мешавад.

Он чи ба унвони истилоҳот оварда шудааст, гузидае аз анбуҳи вожагоне аст, ки дар матни Наводирулвақоё мавҷуд аст, ки бар асоси сатҳи ҳадафмандӣ таъриф шудааст, албатта он бахш аз истилоҳот интиҳоб шудаанд, ки зимни қорбурди бештари онҳо дар ин даста аз мутун мабной фаҳме сойири иборот мебошанд, ки дарбардорандаи истилоҳоти нучум ва ҷуғрофия ҳастанд.

Истилоҳоти соҳаи нучум ва ҷуғрофия

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки истилоҳоти ин ду соҳа то ҳадди муштарак аст, ин ду мавзӯро дар як саҳифа овардаем. Қабл аз ворид шудан ба истилоҳот лозим аст, вожаи нучум ва ҷуғрофияро аз ҷиҳати сохтори забоншиносӣ ва маъноӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем.

*Нучум [ну-] (арабӣ, исм), ҷамъи наҷм, анҷум. Ситорагон// номи илме, ки дар он ҳаракат ва ҳолати ситорагон бо якдигар баён мешавад ва номи дигараш илми ҳисоби нучум ва илми ҳайат аст. Ҷамъи наҷм, ба маънии қист, мавъиди пардохти ақсот.

** Чун диданд, ки ҳаракати афлок ва аҷром даврӣ аст, гуфтанд: «Бояд, ки ло ибтидо ва ло интиҳо бошад, аз он ки агар ҳаракат мустақим будӣ, мазаннаи ибтидо ва интиҳоро дар ӯ мутасаввир шудӣ» (Наводир-ул-вақоё.- ҷ.2 -С.7).

*Афлок [а-] (арабӣ), ҷамъи фалак, ба маънии сипехр, гардун, мадори ситорагон.

*Аҷром [а-] (арабӣ), ҷамъи ҷирм «ба касри ҷим», ба маънии ҷисм. Аҷроми фалакӣ, аҷроми самовӣ: ситорагон.

Аҷром [а-] (арабӣ), ҷамъи ҷурм «ба замми ҷим» ба маънии

гуноҳ. Дар ин ҷо манзур ҳамон мафҳуми аввали аст. Чун маънои ворид дар соҳаи нучум мадди назар аст.

* Давр [да-] (арабӣ, масдар), гардидан гирди чизе ҳаракат кардан ва гардиш кардани чизе пирумунӣ чизи дигар // гардиш, гардиши сол, аср ва замон, рӯзгор, адвора (ҷамъ). Давр, замон: гардиши замон, ҳаводиси рӯзгор. Даври гардун- даври ҷарх: гардиши афлок ва рӯзгор ва дунё. Даврӣ дар ин ҷо ба маънии гардишӣ аст ва сифати нисбӣ махсуб мегардад. Нисбат дода шудааст, ба давр (Назари ниғоранда).

** Яъне он ҷи зерӣ арш аст, аз афлок ва анҷум ва аносир ва маволиди сулса аз мавҷудоти ҳориҷия, ки қабули сурат кардаанд, ҳодис бошанд (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ. -С.8).

*Арш [а-р] (арабӣ, исм), тахт, сарир, хайма, соябон, сақф, қаср, кох, рукни чизе, аърош ва эруша ва арша «ириша» (ҷамъ). Дар ин ҷо киноя аз осмон аст (Назари ниғоранда).

*Анҷум [а-н-ҷу] (арабӣ) , ситорагон, ҷамъи наҷм.

* Аносир [ъа-с] (арабӣ), ҷамъи унсур. Аносири арбаа, аносири ҷоргона. Дар истилоҳи қудам: об, хок, бод, оташ, ки охиҷон ва ҷаҳорохшӣ низ гуфтаанд.

*Маволиди сулса/ Маволид [ма-л] (арабӣ), ҷамъи мавлуд. Маволиди салос- маволиди сегона, киноя аз ҷамод ва набот ва ҳайвон. Се фарзанд ва се гавҳар ва се аркон ҳам гуфтаанд.

**Дониш сипас фикрашро давом дода, афлок ва анҷум, маъданиёт ва наботот ва ҳайвонотро абадӣ ва якнавохт нашмӯрааст (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ. -С.8).

*Маъданиёт/ маъдан [ма-д] (арабӣ исм), кон, маркази чизе, ҷой ва маркази фулизот ва аҳҷор, ки дар зерӣ замин ё рӯи замин ба таври табиӣ ангишта шуда, маодин (ҷамъ). Маъданиёт: он ҷи марбут ба маодин аст ва аз маъдан ҳосил мешавад (Назари ниғоранда).

*Наботот/анбот [на-] (арабӣ, исм), ё он чи аз замин бирӯйяд мисли аз гул ва гиёҳ ва дарахт, наботот (чамъ).

** Ва ҳамин офтоб аст, ки солҳо аз матлаи ҳамал берун меояд ва ҳамин моҳ аст, ки моҳҳо аз мағриби мизон фуру меравад ва ҳеҷ афсурдагӣ ва мондагӣ дар даврони сипеҳр ва кавокиби он боздид намегардад (Наводир-ул-вақоъ.-Ҷ. -С.8).

*Офтоб [ф-] (исм), паҳлавӣ «Aftor», гармӣ ва равшанӣ ва нури хуршед, муқобили соя // хуршед.

* Матлаъ [ма-ла] (арабӣ, исми макон ба вазни мафъал), байти оғозини ғазалро низ матлаъ гӯянд; маҳалли тулӯ (Назари нигоранда).

*Ҳамал [ха-ма] (арабӣ, исм), барра, яке аз суратҳои фалакӣ дар зери имраат-ул-мусалсала. Аввалин сурати фалакӣ дар мантикатул буруҷ, бурҷи аввал аз дувоздах бурҷи фалакӣ баробар бо моҳи фарвардин.

*Мағриб [ма-ри] (арабӣ, исм), ҷойи фуру шудани офтоб, макони ғуруб кардани офтоб; Бохтар (исми макон) (Назари нигоранда).

*Мизон [ме-] (арабӣ, исм), тарозу, андоза, миқдор, мавозин чамъ ва номи бурҷи ҳафтум аз бурҷи дувоздахгонаи фалакӣ.

*Сипеҳр- осмон, фалак (Sky,heaven) маҳдудаи болои уфуқи замин, гунбади ба зоҳир даворе, ки тамоми падидаҳои ҷаввӣ ва аҷроми осмонӣ дар густараи он қобили мушоҳидаанд. Чунин таърифе барои маҳдудаи атрофи ҳар сайёраи дигар аз дидгоҳи нозирӣ маҳаллӣ қобили таъмин аст, монанди осмони Миррих.

*Кавокиб [ка-ки] (арабӣ, исм), чамъи кавкаб (Мунтахиюлараб, Ақарб-ул-маворид, Нозим-ул-атиббо) Чамъи кавкаб ба маънои ситорагони бузург (Онеन्द्रоч). Ситорагон; ахтарон; нучум; анҷум; рӯшанони фалак.

**** Агар зеҳни шахс ба кудамаи олам ҷазм кунад, мебинад, ки аломати худус аз шаш чиҳати олами имкон ҳувайдо ва зоҳир аст. Аз тағйир ва табаддули замон ва макон ва мавт ва ҳаёт ва ғам ва нишот ва харобӣ ва ободӣ (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ. -С.8).**

***Шаш чиҳат [ше-ш, ча- ҳа], (исми мураккаб) шаш сӯ, шаш тараф «чап ва рост, пеш ва пас, боло ва поин». Шаш сӯи олам: «Шимол, ҷануб, машрик, мағриб, боло, поин».**

**** Донишманд дар бораи куравӣ будани шакли замин фикр ва ақидаҳои файласуфони юнони қадимро баён карда, таъкид менамояд, ки олимони аврупо борҳо экспедисияи илми ҷуғрофӣ ташкил намуда, ҳақиқат будани гуфтори он файласуфонро исбот кардаанд (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ. -С.12).**

***Куравӣ [ку-ра-в] (арабӣ, сифати нисбӣ), мансуб ба кура, ҳар ҷисме, ки монанди гӯй бошад. Дониш дар ин қисмат гирд будани заминро мадди назар доштааст (Назари нигоранда).**

***Замин [за-ме] (исм), паҳлавӣ «zamik», хок, рӯи хок, сатҳи кура, ки зерӣ пойи мо аст ва қитъае аз он, ки маҳсули зироат бошад ё дар он хона бисозанд ё уфтода ва боир бошад// кураи хок, кураи мутаҳаррик, ки мо рӯи он зиндагӣ мекунем ва яке аз сайёраҳо аст, ки баъд аз Зӯҳра воқеъ шудааст, масоҳати сатҳи он тақрибан 5001000000 км. муррабаъ аст, ки се ҷаҳоруми он об ва як ҷаҳоруми дигараш хушкӣ аст. Замин аз лиҳози ҳаҷм пачумин саёраи манзумаи шамсӣ ва аз назари фосила аз Хуршед севумин саёра ба шумор меравад.**

***Экспедитсия. Бо таваҷҷуҳ ба таҳқиқи нигоранда мафҳумаш омӯзиши вижаҳои ҷуғрофиёӣ ва таърихи як минтақа аст, вале бо таваҷҷуҳ ба «Фарҳанги русӣ ба форсӣ» ба маънои маъмурияти дастаҷамъии илмӣ аст.**

**** Бисёре аз дарёнавардон ва ҷабалпаймоёни Юнон чанд бор даври замин ва гирди муҳит гаштанд, ғавқ ва тахт ва шимол ва ҷануби баҳрубар масоҳат намуда, куравияти арзро ба бароҳими маъмулӣ исбот кардаанд ва алявм ҳам чанд нафар барои таҳқиқ ба шикофтани арз ва таъйин аз ҳаволии қутбайн шимолӣ ва ҷанубӣ маъмур (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.2 -С.22).**

***Куравияти арз. Гирд будани замин (Назари нигоранда).**

*** Арз [а-р] (арабӣ, исм), замин, аруз ва арозӣ (ҷамъ), арзи акдас; шаҳри муқаддас, марқади Ҳазрат дар он ҷо аст.**

*** Қутбайн [қу-т-ба] (арабӣ, исм), Тасмияи қутб, қутби шимол ва қутби ҷануб, ду тарафи меҳвари замин, ки қисмати шимолиро, қутби шимол ва тарфи ҷанубиро қутби ҷануб ва ҳар ду қутбайн меғоянд. Чун замин як кураи комил нест, дар ҳар як аз қутбайн миқдори ғурурафтагӣ вучуд дорад ва қутби он ҳам нисбат ба қутби истивой камтар аст; дарозии рӯз ва шаб дар ҳар як аз қутбайн муддати шаш моҳ аст ва иллаташ ин аст, ки меҳвари замин инҳироф дорад ва кураи замин дар гардиши интиқоли ба даври хуршед ба як паҳлӯ қач мешавад ва аз ин рӯ дар нима аз сол қутби шимол ва дар нима дигар қутби ҷанубӣ дар маърази нури хуршед қарор мегирад.**

**** Ин ақида низ муҳолиф ва муноқиизи ахбороти осмонӣ аст (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.15).**

***Ахбороти осмонӣ. Дар тавзеҳи сарфӣ ин истилоҳ бояд, гуфт, ки ахбор ҷамъи муқассари хабар аст ва дар забони форсӣ маъмулан ҷамъи муқассарро ҷамъ намебанданд ва вале дар насри Аҳмади Дониш ҷамъулҷамъ бисёр дида мешавад. Манзур аз ахбороти осмонӣ хабархоест, ки дар мавриди осмон ва иттифоқоти самовӣ бошад (Назари нигоранда).**

***Ахбор [а-] (арабӣ, исм), ҷамъи хабар.**

**** Болои кураи Моҳ ва Муштарӣ ва Зухал, кӯҳ ва мағора ва чашма ва ҳайвонот исбот кардаанд ва боз тарадуд доранд, ки ба болои кавокиби сайёри бароянд (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.15).**

***Муштарӣ [му-та] (исми хос), ситорае, ки саъди акбар аст (Мунтаҳиюлараб); ситоре аз сайёрооти фалаки шашум, ки онро ба форсӣ бирҷис номанд (Ақраб-ул-маворид). Номи ситорае, ки дар фалаки шашум аст; аҳли танҷим онро саъди акбар донанд ва онро қозии фалак низ гӯянд ва форсӣ билҷис ва хонаи уқус ва ҳут ва шарафи ӯ дар саратон (Ғиёс-ул-луғот; Онеңдроҷ). Хонаи ҳут ва қавс аст ва байтушарафи ӯ дар Саратон аст (Мафотех). Сайёрае миёни Зухал ва Миррих; Хатиби фалак; қозии фалак; ҳурмазд урдмазд; зеус, берҷис, ҳурмуз; қозии чарх; хона ва байти ӯ дар бурҷи қавс ва ҳут аст.**

***Зухал [зу-ха] (исми хос), ситоре аст, аз ситорагон. Ин исм мамнууссарф аст (Мунтаҳиюлараб). Ситораи сайёра, ки бар фалаки ҳафтум тобад ва он наҳси акбар аст ва дар мадор ба заматайн аст (Онеңдроҷ; Ғиёс-ул-луғот). Кайвон ва он ситоре аст, дар осмони ҳафтум (Муҳаззаб-ул-асмо). (Даҳор). Кайвон (Сурух). Номи яке аз саёрағони хуннас аст ва аз дурӣ ва баландӣ, ки нисбат ба замин дорад, Зухал ном гирифтааст. Ба ҳамин муносибат дар адабиёти араб ҳар чизи баландро бад-он мисол зананд ва ташбеҳ кунанд ва низ ба ҳамин муносибат онро шайхунучум гӯянд; ин исм ғайримунсариф аст. Ба далели аламият ва адул, зеро аз зоҳил (ба маънии дур ва баланд) адул ёфтааст (Муҳит-ул-муҳит). (Ақраб-ул-маворид). Ситорае аз панҷ саёра ва исмиоти ғайримунсариф (Аз тарҷумаи «Қомус»). Номи ситораи ҳафтум аз ҳафт сайёра аст, ки номи форсиаш Кайвон аст ва назди мунаҷимон наҳси акбар аст (Фарҳанги Низом) // [зу-ха], (арабӣ, сифат) марде, ки аз кор дур ва яқсӯ шуда бошад**

(Мунтаҳиюлараб). Он ки аз ҳар кор чӣ нек ва чӣ бад дурӣ гузинад (Ақраб-ул-маворид; Тоҷ-ул-арус). Муаннаси он зуҳалат аст (Аз тарҷумаи «Қомус» аз Матн-ул-луғат).

****** Онҳо дар он чи шеби фалаки қамар аст, аз ҷавоҳири арзӣ ва обӣ ва ҳавоӣ ва оташӣ бар ҳама истило ва тасаллут ёфтанд (Наводир-ул-вақоъ.-Ҷ.1 -С.17).

***Қамар-** бил фатҳ ва рои муҳмала (арабӣ), қолиб омадан дар кумор ва дар набарди кумор ва дарбохтан ва ғолиб омадан дар бохтан ва ба фатҳатайн; моҳ аз шаби севум то охири моҳ; қамир мусаққари он ва қамар-ул-мукна; моҳи нахшаб ва ба истилоҳи кимийёгарон қамари нукраро ғўянд ва низ қамар барканда шудани пӯстаки бурунии машк ва хира шудани чашм аз барф ва беҳоб шудан дар шаби моҳ ва сероб шудани шуторон ва бисёр шудани гиёҳ ва об ва ғайра.

***Ҷавоҳири арзӣ** (арабӣ, таркиби изофӣ) ҷавоҳир ҷамъи ҷавҳар, арз ба маънои замин. Гавҳарҳо ва сангҳои киматие, ки аз замин ба даст меояд (Назари нигоранда). Ҷавоҳир [ча-ҳ] (арабӣ), гавҳарҳо, ҷамъи ҷавҳар, сангҳои гаронбаҳо, ки бештар барои зинат ба кор бурда мешавад, монанди алмос; зумуруд, ёқут, фирӯза, марворид.

****** Ба ҷаҳоне монад фарох, ки аввалаш ба азал мусовӣ ва охираш ба абад муқорим ва осмонаш арши аъзам бошаду бас (Наводир-ул-вақоъ.-Ҷ.1 -С.69).

***Осмон [с-]** (исм), паҳлавӣ «āSmān» фазои бепоён ва нилгун, ки болои сари мо дида мешавад ва ситорагон дар он ба назар меоянд, ранги оби он, ранги ҳавое аст, ки кураи заминро ихота кардааст, сипехр, гардун, фалак, чарх, чархи баланд, чархи дулобӣ, чархи кабуд, осмон; номи рӯзи 27-ум аз ҳар моҳи хуршедӣ:

Маҳи баҳману осмон рӯз буд,

Ки фолам бад-ин нома пирӯз буд (Фирдавсӣ)

*Арши аъзам. Тавзеҳи арш аз дидгоҳи «Фарҳанги Амид» дар боло дода шудааст. Арши аъзам (таркиби васфӣ, мавсуф ба сифат, арабӣ) ба маънои осмони бузургу беинтиҳост (Назари нигоранда). Дар «Фарҳанги Онеन्द्रоч» низ калимае дорем ба номи фалакулаъзам ба маънои арши маҷид, ки ба гуфтаи бузургони адаб ҳамон арши аъзам аст.

** Гӯё биофарид мутаҳаррик ҳамчун нуктаи лоятаҷаззо ва дар соҳати ин ҷаҳон ниҳод, мусаммо ба арш ва фалакулаъзам ва фалакулатласи мунаввар ва муташаъшаъ ва муталаъле, ки офтоб ва моҳ ва ҳамаи кавокиб касби нур аз ӯ кунанд (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.79).

*Фалакулаъзам (арабӣ), яъне арши маҷид. Ин истилоҳ таркиби васфӣ аст, фалак ба маънои осмон ва аъзам афъалутафзил аст (Назари нигоранда).

*Фалакулатлас (арабӣ), иборат аст аз фалакулафлок, ки онро дар шаръ фарш гӯянд, ҷӣ атлас маънии дирами бесика аст. Пас, чунонки дирами бесика аз нуқуши сода мебошад, ҳамчунин фалаки нухум, ки арш бошад, низ аз нуқуши кавокиби сода аст.

** Ва аввал даври эшон аз иҷтимои кавокиби сабъа буд, дар аввали нуқтаи ҳамал (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.90).

*Кавокиби сабъа. Тавзеҳи кавокиб дар боло дода шудааст ва ҳол тавзеҳи кавокиби сабъа оварда хоҳад шуд (Назари нигоранда). Кавокиби сабъа ҳафт саёра аст, ки иборатанд аз: Қамар, Уторид, Зухра, Шамс, Миррих, Муштарӣ ва Зуҳал (Ёддошти марҳум Деххудо).

** Ин тариқа, ки аз ҳаракоти авҷот ва ҷавзаҳроти кавокиб ва қиронот бар наҳҷ маҳсуб ва марсуд, гумон кардаанд, ба ҳамин ҳаракат ва рафтор бояд, ки дар фалон вақте дар ҳамал ҷамъ оянд (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.90).

*Авҷот/Авҷ [а-] (арабӣ, исм, муарраби авғ ё авҷ), баландӣ, боло, фароз, баландтарин нукта, болотарин дараҷа. Дар истилоҳи ҳайат: баландтарин дараҷаи кавкаб; муқобили ҳазиз. Авҷот ҷамъи муаннаси солими авҷ аст. Дониш дар ин ҷумла ҳаракоти авҷотро овардааст ба маънои ҷунбишҳои баландтарин ситорагон (Назари нигоранда).

*Ҷавзаҳрот/ Ҷавзаҳр [ҷа-за] (исми муарраб), муарраби ғавзаҳр аст, ки ғалаки аввали қамар аст ва ба манзалаи мумасали ӯст (Бухрон, зайли «Ақраб-ул-маворид»). Мумасали қамар (Кашшофи истилоҳот-ул-фунун) // ҳар як аз уқдаи раъс ва занабро низ ғўянд ва он маҳалли тақотуи ғалаки ҳомил ва моили қамар аст (Бурҳони Қотеъ).

** Ва бар ин мартаба ғўи ғалаки нухум, ки ба забони шаръ ва ҳукамо «ғалакулафлок» ва «ғалакулатлас» донанд, мавҷуд буда, ба вучуди зеҳнӣ ва хориҷӣ аз он рӯй, ки сатҳи муақари олами анвор аст (Наводир-ул-вақоъ.- Ҷ.1 -С.91).

*Ғалакулафлок (арабӣ), иборат аст аз ғалаки нухум, ки он осмони ҳамаи осмонҳост, яъне болои ҳамаи афлок ва бар ҳама муҳит аст ва ба лисони шаръ онро арш номанд, бидон, ки олам ҳама як кура аст. Марказаш маркази замин ва афлок ҳама андар гирди якдигар баромада монанди пӯстҳои пиёз аз он нух яке ғалакулафлок аст, ки муҳит шудааст ба ҷамии афлок ва ибтидои осмонҳо аз ғалакулафлок аст ва ба ғалаки қамар мунтаҳӣ мешавад.

** Масалан офтоб дар нӯздаҳум дараҷаи ҳамал, муштарӣ дар понздаҳум дараҷаи саратон ва миррих дар бисту ҳафтум ҷудай, зуҳал дар 21 дараҷаи мизон (Наводир-ул-вақоъ.- Ҷ.1 -С.91).

*Саратон- олфо/ алфо, харчанг Alp -capricorni; а-спс. Дурахшонтарин ситораи сурати ғалакӣ «Саратон: харчанг», ки дар муҷовирати он хӯшаи бурункаҳкашонӣ

М67 қадимитарин хӯшаи ситораи мутолиашуда-мушоҳида мешавад.

*Миррих/ Баҳром: Миррих [ме-pp] (исм), номи ситораи панҷум аз ситораҳои хуннас [ху-н-на] ва онро Баҳром низ гӯянд, манҳус ва дол бар ҷанг ва хусумат ва хунрезӣ ва зулм аст (Мунтаҳиюлараб). Кавкабе аст, аз ҷумлаи сабъаи сайёра ва дар осмони панҷум мебошад (Бурҳон). Ситорае аст, аз хуннас, гӯянд сабаби тасмияи он суръати сайраш аст ва бархе гӯянд ба сабаби ранги зард ва сурхи он аст, ки шабеҳи мурдорсанҷ (мурдорсанг) бошад (Ақраб-ул-маворид). Чаҳорум кавкаби сайёр дар олами шамсӣ, ки баҳром низ гӯянд ва ба эътиқоди Баталимус кавкаби сайёри, ки дар осмони панҷум воқеъ шудааст (Нозим-ул-атиббо).

** Қамар дар се дараҷаи савр то дар маволиди сулса асароти мубаддеи худро ба зуҳур расонад, чун матлаб аз гардиши ин куроти ҳаштгона ба ҳусул ва зуҳур расад (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.91).

*Курот-ба замм (арабӣ), ҷамъи кура ба маънии гӯй. Курот [ку] (арабӣ, исм), ҷамъи кура [ку-ра] (Ақраб-ул-маворид, Нозим-ул-атиббо, Фарҳанги Форсӣ).

** Ва он дил аст, ки мураккаб аз лаҳни санавбарӣ барои эътидоли лаҳм ва шахм ва пих; асабаи он қувваи Зӯҳал ва Миррих ва Зӯҳра ва Қамар бояд. Масалан, инсоки аҷзо ва мавод Зӯҳалрост ва ҳифзи хун ва сараёни ӯ миррихро ва қамар наму ва шаклро ва сурати хориҷи дар тӯлу арз, Зӯҳраро ва барои ҷазби шуои рӯҳ, Муштарӣ ва Офтоб ва Уторидро (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.1 -С.280).

*Зӯҳра [зу-ра ё ре-] (исми хос), ситораест, маъруф, ки онро ноҳид хонанд (Бурҳони Қотей). Дар арабӣ номи Ноҳид аст (Анҷуманоро; Онеңдроч). Сайёрае аст, ки мутриби фалак аст. Форсиён ба сукуни ҳоъ истеъмол кардаанд (Шарафномаи Мунирӣ). Ба маънии ситораи маъруф,

агарчи дар арабӣ ба ин маънӣ ба замми аввал ва фатҳи сонӣ ва солис [зу-ҳа-ра] сахеҳ аст, лекин форсиён ба сукуни сонӣ истеъмом кунанд... Зухра ду хона дорад, яке савр, дувум мизон ва ҷойи ӯ ба фалаки савум аст ва ранги ӯ сапед ва иқлими Мовароуннаҳр ҳавола ба ӯст ва низ номи зане, ки Ҳорут ва Морут шефтаи ӯ буданд.

*Уторид [у-ре] (арабӣ, исм), ситорае аст, аз ситораҳои хуннас дар осмони дувум (Мунтахиюлараб). Ситорае аст аз хуннас дар осмони шашум ва он ҳам ба сурати мунсариф ва ғайримунсариф ба кор рафтааст (Ақраб-ул-маворид). Ситораи маъруф, ки бар фалаки дувум тобад ва онро дабири фалак гӯянд. Илм ва ақл ба ду тааллуқ дорад ва шарафи ӯ дар сумбула ва ваболи ӯ дар қавс (Ғиёс-ул-луғот, Онеңдроч). Номи ситорае аст, аз сайёрот, ки ӯро дабири фалак ва тири фалак ҳам гӯянд ва ҷойи ӯ дар дувум осмон аст (Дехор). Ситораест, аз кавокиби сабъаи сайёра ва маънои он «нофиз дар умур» мебошад. Лизо дабир ва котибро бад-он номидаанд. Ситораи Уторид ё Тир, ки онро дабири фалак низ гӯянд:

Шабе чун шабаҳ рӯй шуста бақир,
На Баҳром пайд, на Кайвон на Тир

** Ва агар тамомати рубъи маскун зери фармони касе бувад, он дар ҷанби наами охират қалил бувад (Наводир-ул-вақоеъ.-Ҷ.2 -С.73).

*Рубъии маскун/ рубъ: 1) ҷаҳор як, аз ҷаҳор як қисм; рубъи ушр аз ҷилди як ҳисса. Ба азонаш дод рубъи ушр он/ Монд шореъ андар андешаи гарон (Румӣ). 2) олати расад, ки баландии офтобро бо он муайян мекунанд; рубъи маскун, қисми хушкӣ ва ободии рӯи замин, ҷаҳор як аҳолинишинии рӯи замин. Ҷумлаи рубъи маскун садсола роҳ аст (Маҷма-ул-ансор). Рубъи маскун чун аз тариқи шумор/ Ҳаст фарсанг бисту чор ҳазор (Саной).

*Рабъ [ра-б-] (арабӣ, исм), хона, саро; манзил, маҳалла, рибоъ «ре» ва рубуъ (ру-бу) ва арбоъ (а-) чамъ. Рабъи маскун: тамоми китаоти кураи замин, ки маҳалли сукуни навъи башар аст, баъзе рубъ «ру» амсук гуфтаанд, яъне як ҷаҳоруми кураи замин, ки хушкӣ аст.

** Аз иморат ва боғу бўстон ва манзил, ки биншинанд, масоҳати он ба қадри зирое бувад (Наводир-ул-вақоеъ.- Ҷ.2 -С.83).

*Масоҳат. Миқёс, андозаи истехсолот, андозаи замин.

** Рубъи газ ҷойи нишастангоҳи туст, Баҳри он ҳам кӯҳу ҳам кон меканӣ (Наводир-ул-вақоеъ.- Ҷ.2 -С.84).

*Газ- олати ҷӯб ва ё оҳани ченкунии масофа, матоъ ва ғайра, ки дарозии он 91/5см. бошад. Зери девори хисор бирасиданд ва миқдори панҷоҳ газ суроҳ карданд (Таърихи Наршахӣ).

** Ва дар даври одам ҳеҷ як аз бани одамро инчунин давлат муяссар нашуда, ҳатто салотинро, ки масоҳати маъмураро мутасарриф гаштаанд (Наводир-ул-вақоеъ.- Ҷ.2 -С.85).

*Масоҳти маъмура. Масоҳат дар боло шарҳ дода шуд, маъмура, муаннаси маъмур аст. Ҷой ва замини обод; мамлакатҳои обод.

Дар баҳши мазкур бо истилоҳоти фаровони дигаре дар соҳаи нучум рӯ ба рӯ шудем, ки ба иллати касрат ва адами гунҷоиши рисола аз байни онҳо теъдоди андакero гузиниш кардем ва бояд хотирнишон кунем, ки Аҳмади Дониш танҳо дар як соҳа ворид нест, балки ӯ мутафаккири бузург аст, ки истилоҳоти тахассусиро дар аксари соҳаҳо гирд овардааст. Сарфи назар аз мабоҳиси ворид дар забоншиносӣ аз ҷумла, фонетика, лексикалогия, калимасозӣ, морфология, синтаксис бояд гуфт, ки Аҳмади Дониш дар илмҳои махсуси он замон

бисёр тавонманд будааст ва истилоҳоти соҳаи нучум ва чуғрофиёро, ки дар як маҳдудаи семантикӣ мебошанд бисёр дақиқ ва моҳирона мавриди истеъмоли қарор додааст ва ин мавзӯ бар соҳибфан бо андак чустори мубарҳан хоҳад шуд, ки ӯ мафҳуми истилоҳотро дар соҳаҳои мухталиф хуб медонистааст, агарчи ин истилоҳот аз саҳифаҳои мухталифи китоб гузиниш шудааст, дар як ҷанба метавон фарҳанге аз истилоҳоти нучум ва чуғрофиёро гирд овард.

Истилоҳоти ворид дар соҳаи нучум ва чуғрофиё бисёр бештар аз теъдоди зикр шуда аст, ки дар ин мақола ғунҷониши он нест ва дар рисола комил зикр шудааст.

Аҳмади Дониш дар нигориши имрӯзӣ, донишвари чандсӯя буд: ахтаршинос, риёзидон, нигоргар, мусиқидон ва хушнавис. Ӯ дарёҳиммате буд, ки ибтидо таваҷҷуҳ ба набуди имконоти кунуни бо илми нучуми куравӣ ба эҷодиёти мунаҷҷимонаи хеш дар Наводирулвақоеъ пардохт.

Нучуми куравӣ бахше аст, ки дар он мунаҷҷимон фориғ аз баррасии ҳаракати ҳақиқие аҷроми осумони ба баррасӣ, муҳосиба ва ковуш он чи аз ҳаракати аҷром дар осумон дида мешавад, мепардозанд. Чаро, ки мушоҳидоти басари муҳимтарин рушн дар нучуми куравӣ маҳсуб мешаванд.

Ҳамчунин ин муттафаккири чандсӯя илми чуғрофиёро бо таваҷҷуҳ ба таъсири муттақобили инсон ва табиат ё амал ё аксуламал ба сӯи мадҳ ва бад-ин тариқ ҳар ҷуз аз ҳаёти инсонӣ ба ҳар падидаи самовӣ ва кайфияти ноҳияиро дар ин шоха аз назар мегузаронад. Ӯ назми вижаи дар мутолиъаи ҷаҳони физикӣ, дунёи ситорагон ва улғуҳо ва фарояндҳои маконӣ дар микёсҳои гуногун ба вуҷуд меоварад ва нисбат ба тамоми он падидаҳои мухталиф қазоват ва доварӣ мекунад.

Ончи ин асарро дар ин соҳа барҷастатар месозад, ин аст, ки Аҳмади Дониш бо иқдомот ва андешаҳои пешгомонаи худ дар муҳити он замони Бухоро пайванди ҷудоношудани бо илму тафаккур ба вучуд овард ва дар бедории фикри ва афкори илмӣ бисёри аз равшанфикрони асри 19 таъсир ва нақши боризи аз худ ба ҷое гузошт.

Калидвожаҳо: Аҳмади Дониш, Наводирулвақоеъ, истилоҳ, нучум, ҷуғрофиё.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Ҷ. 1. 2. – Душанбе, 1988.
2. Бобочон Ғафуров. «Тоҷикон». Ҷ. 2, Забони форсӣ. Нашриёти Ирфон, Душанбе, 1998, саҳ. 827
3. Деххудо А. Луғатнома. Чопи дуввум. Интишороти донишгоҳи Техрон, 1377.
4. Донишномаи адабӣ-форсии Осиёи Марказӣ. Чопи ҳафтум. Интишороти сипехр, 1364.
5. Маҷаллаи Кайҳони Фарҳангӣ. Вижаи фарҳанги Тоҷикистон, соли 10, Обонмоҳи 1372, Техрон.
6. Муҳаммади Муъин. Луғатнома. Чопи ҳафтум. Интишороти сипехр, 1364.
7. Расул Ҳодизода. Порчаҳо аз «Наводирулвақоеъ». Бо таҳрир ва тавзеҳот. Сталинобод, 1957
8. Фарҳанги Амид. Таълифи Ҳасани Амид. - Ҷ. 1 1668.- Техрон: Интишороти «Амир кабир».- 1365.
9. Фарҳанги Ахтаршиносӣ.- Таълифи Меҳрдоди сармадӣ.- Техрон: Интишороти «Камонгир».- 1371. 286с
10. Фарҳанги русӣ ба форсӣ.- Нависанда О. Овчебникова, Фуруғиён, Ш. М. Бадиъ.- Москва, 1965. 1901с.
11. Iraj Bashiri. Prominent tajik figures of the twentieth century. Dushanbe, 2002.

Понимание терминологии ремесло писателей в «Наводир-ул вақоъ»

Ахмади Дониш является один из великийтаджикских просветителей и писателей «Наводир-ул вақоъ».

В данной статье на основе материала «Наводир-ул вақоъ»рассматривается лингвистическое терминологии ремесло писателей.

Ключевые слова: Ахмади Дониш, Наводирулвақоеъ, термин, география, астрономия.

Understanding the terminology profession writers in «Navodir-ul vaqoe»

Ahmad Donesh is one of the great tajikeducators and writers «Navodir-ul vaqoe».This article is based on material «Navodir-ul vaqoe» is considered a linguistic terminilogii craft of writers.

Keywords: Ahmad Donesh, Navodir-ul vaqoe, term, geography, astronomy.

Эрач ДАВЛАТОВ
(ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

ТАҲЛИЛИ ЗАБОНӢ ВА КОРБАСТИ ЛАҚАБ, ТАХАЛЛУС ВА НОМҲОИ ИФТИХОРӢ ДАР “ҚАСАС- УЛ-АНБИЁ”

Тадқиқи биёрчанбаи ному лақаб ва тахаллусу асмой ифтихорӣ аз нимаи аввали солҳои 70-уми асри гузашта ибтидо гирифта, дар ин боб асару мақолаҳои зиёде ба табъ расонида шудаанд.

Тадқиқи асмой ифтихорӣ ва тахаллусу лақабҳо, ба вижа лақабҳои мардуми авом душвор мебошанд, зеро

мардум аз ошкор намудани лақабҳои худ худдорӣ мекунанд.

Муҳаққиқ Босворт К.Э. дар асараш «Лақабгузори салотини Ғазнавӣ» (1971) бобати таърихи лақабҳо ва лақабгузори давраи ғазнавиён тадқиқот анҷом дода, паҳлуҳои зиёди масъалаи мазкурро шарҳ додааст (Босворт, 1971).

Муҳаққиқи тоҷик О. Ғафуров дар ин боб лоиқи ёдоварист. Ӯ дар асарҳои «Рассказы об именах» (1968), «Лев и Кипарис» (1971), «Шарҳи исми лақабҳо» (1981), «Имя и история» (1987), ҷанбаҳои мухталифи бахши лақабгузориву номҳои ифтихориро дар асрҳои миёна тадқиқи вижа намудааст. Ҳамчунин, саҳми муҳаққиқи дигари тоҷик А. Қаландаров низ дар ин ҷода назаррас мебошад. Ӯ дар як мақолааш «Мавқеи услубии ному лақаб» (1974) роҷеъ ба ному лақаби қаҳрамонҳои осори бадеии устод С. Айни масоили лақабгузориро пайгирӣ намуда, тадқиқот анҷом додааст.

Мавриди қайд аст, ки масоили муттазакир дорои ҷанбаҳои шавқангез буда, дар аснои омӯзиш масъалаҳои зиёди ҳаёти мардум, шахсият, фарҳангу тамаддун ва дигар паҳлуҳои ҳаёти эшон ошкор мегарданд. Гарчанде як зумра муҳаққиқон дар ин боб тадқиқот анҷом додаанд, ҳанӯз ҳам он дар маҷрои муайяни худ дароварда нашудааст, яъне то кунун лақабҳои қаҳрамон (персонаж)-ҳои ягон асари насрӣ – ривоятӣ ва адабӣ бадеи мавриди омӯзишу пайгирӣ қарор дода нашудааст. Бо ин далел дар ин тадқиқотамон, бобати омӯзиши лақабу номҳои ифтихории асари таърихӣ, насрӣ- ривоятӣ “Қасас-ул-анбиё” чанд нуктаи муҳими мавзӯи номбурдари хостем ёдрас шавем.

Омӯзиши номҳои ифтихорӣ ва таҳаллусу лақабҳои қаҳрамонҳо (персонажҳо)-и асарҳои таърихӣ, насрӣ – ривоятӣ дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби муҳаққиқони соҳа кам анҷом пазируфта, то андозае масъалаи нав мебошад. Зимни ин тадқиқот, ки лақабу таҳаллус ва номҳои ифтихории қаҳрамонҳои асари таърихӣ, насрӣ-

ривоятӣ “Қасас-ул-анбиё” мавриди омӯзиш қарор мегиранд, таҳлил анҷом хоҳад гирифт.

Зимни таҳлил ва омӯзиши номҳои ашхос (антропонимҳо) дар «Қасас-ул-анбиё» ба қабати исмҳои хосе вохӯрдем, ки сарчашмаҳо онҳоро лақаб, таҳаллус ва ё номи ифтихорӣ ном мебаранд.

Дар «Қасас-ул-анбиё» қорбасти лақабҳо (таҳаллус ва ё номҳои ифтихорӣ) монанди дигар қабатҳои луғавӣ мавқеи асосиро касб менамоянд. Тадқиқ ва омӯзиши лақабҳо монанди дигар исмҳои хос кори саҳл набуда, таърихи ниҳоят кӯҳан доранд. Барои хуб дарк намудан бобати шарҳ ва тафсири онҳо аз нигоҳи забонӣ бояд ба тадқиқи амиқ ва дар мизони андеша нозукбинона баркашидани онҳо саъй намоем.

Аз эҳтимол дур нест, ки таҳлил ва баррасии ин қабати онимҳо андешаи хонандаро бобати омӯзиши номҳои ифтихорӣ (таҳаллус, лақаб) дар «Қасас-ул-анбиё», махсусан унвон гузоштан ба он калимаи «**Лақаб**» парешон менамояд, зеро дар айни замон калимаи лақаб дар андешаи мардум ҳамчун мафҳуми манфӣ дарҷ ёфтааст. Бештари мардум лақабро танҳо мафҳуме медонанд, ки барои симои нозеб, хислати нохуб ва рафтору кирдори бад доштани инсон ба он нисбат дода ва ба ин васила онро мавриди мазоҳу тамасхур қарор медиҳанд, аммо дар асл ин тавр нест. Лақаб ҳамчун номи иловагӣ дар баробари мавҷуд будани хислатҳои манфӣ, инчунин бояд ба хислат, рафтор, ҳунар, куният ва монанди инҳо барин афъоли ҳамида ба кас гузошта шавад ва онро ҳеҷ гоҳ набояд воситаи тамасхуру мазоҳи инсон баҳо бидиҳем. Луғати “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи лақабро «...Номи иловагӣ, ки ба кас аз рӯи сифати нек ё бад, ё аз рӯи рафтораш дода мешавад; унвон...» маънидод менамояд, ки ин гуфтаҳои болоро возеҳ месозад (4.2, 125-127).

Дар “Қасас-ул-анбиё” лақабҳо ба қабати исмҳои хос шомил гардида, аслан ба фонди калимаҳои маъмулии забон мутааллиқ мебошанд. Олим ва муҳаққиқи тоҷик Р.

Шоев дар тадқиқоташ лақабҳоро аз нигоҳи истеъмол ва бароиш ба ду қисмати асосӣ тасниф намудааст: а) лақабҳое, ки аз байни халқ мебароянд; б) лақабҳои ифтихорӣ, ки аз тарафи зимомдорон тақдим карда мешуданд» (6, 46). Инчунин муаллиф бобати пайдоиш ва зуҳури суннати лақабгузории гурӯҳи дуҷум ишора карда меғӯяд, ки «Лақабҳои гурӯҳи дуҷум дар забони тоҷикӣ ҳанӯз аз асрҳои IX маъмуланд ва идомаи он хеле тӯлонист» (6,46). Пас аз гуфтаҳои эшон ҳулоса намудан мумкин аст, ки гурӯҳи аввали лақабҳо таърихи тӯлонитаре доштааст, зеро маълум аст, ки пайдо шудани санъати лақабгузории ифтихорӣ, ки ҳамчун расм ва анъаноти давлатӣ дар замони салтанати Аморати Бухоро бебабаб нест. Албатта, он дар заминаи суннати аввали лақабгузорӣ пайдо гардидааст, зеро маълум аст, ки ягон сохт, чараён ва омилеро бе заминаи муайян дар ҳавои хушқу ҳолӣ созон додан ғайри имкон аст.

Дар «Қасас-ул-анбиё» лақабҳо аз ҷониби муаллифон интиҳоб нашуда, ҳар як қаҳрамони ривоятҳои хангоми адои салтанат ва рисолати ҳеш дар замони зиндагиашон аз ҷониби қавму миллатҳои соҳиби лақабҳои хос гардидаанд. Дар асар лақабҳои **Амин, Илиё, Калимуллоҳ, Лаин (Лаъин), Мардуд, Масеҳ, Муртазо, Набӣ, Рухуллоҳ, Сиддиқ, Халил** ба қайд гирифта шудааст, ки Амин ба Ҷабраил ва Муҳаммад, Илиё ва Муртазо ба Алӣ, Калимуллоҳ ба Мӯсо, Лаин (Лаъин) ва Мардуд ба Иблис, Масеҳ ва Рухуллоҳ ба Исо, Набӣ ба Яқуб ва Муҳаммад, Сиддиқ ба Юсуф ва Абӯбакр, Халил ба Иброҳим, Хотун ба Сора – ҳамсари Иброҳим (а) мутааллиқанд.

Мувофиқи ахбори қиссаҳои асар ва маълумоти сарчашмаҳои бобати ба лақабҳо соҳиб гардидани қаҳрамонҳои (персонажҳои)-и асар маълумотҳои ҷолибу саҳеҳро пайдо намудем ва лозим донистем, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем.

Амин – ин лақаб мувофиқи нақли ривоятҳои “Қасас-ул-анбиё” ба Ҷабраил ва Муҳаммад мутааллиқ мебошад. **Амин** калимаи арабӣ буда, маънои вақил; бозғатимод,

мӯътамад, дурустқавл, бовафо; амонатнигоҳдоранда ва амонатдорро ифода мекунад (3, 62).

Дар мавриди **Амин** лақаб гирифтани Ҷабраилу Муҳаммад дигар баҳс намоиш, зеро Ҷабраил мувофиқи ахбори ҳаводиси сарчашмаҳо нахустин амонатдори Худованд пеш аз паёмбарон ба ҳисоб меравад. Дар ин бора, дар ривояти “Зикри Азозил алайҳиллаҳна” дар “Қасас-ул-анбиё” хеле назаррас маълумот дода шудааст. Дар қисса омадааст, ки баъди ҷонро ба инсон таслим намудан малоикеро амр намуд, ки пешонии Одам (а)-ро бимоланд, то ҷон дар бадани ӯ қарор бигирад. Ҳангоми молидани пешонии Одам (а) ӯ бо илҳами Худованд атса зад. Дар ин асно ба Ҷабраил амр шуд, ки “... Ё Ҷабраил (а), он атсаро бигир ва ниғаҳ дор, ки мурод аз он сире ҳаст! Ва бандае аз он атса хоҳам офарид, ки Исӣ (а) ибни Марям (р) хоҳад буд” (8,14). Ҷабраил аз ибтидои офариниши башарият то ба як кам охири паёмбари мурсал онро дар амонат нигоҳ дошт ва онро ба Марям - модари Исо - паёмбар таслим намуд (8, 14-285), ки дар асл маҳфуз доштани он амонат ҳазорҳо солро дар бар мегирад. Пас, аз мазмуни ривоят бармеояд, ки лақаби **Амин** дар нахуст ба Ҷабраил ва сипас ба Муҳаммад хос мебошад.

Амин - дар қолаби калимасозии арабӣ аз рӯи вазни “**фаъил**” сохта шуда, решаи калима “амн”, ки дар вазни “**фаъл**” омада, маънои амонӣ, тинҷӣ, бехатарӣ ва осоиштагиро ифода мекунад (3.1,62).

Лақаби дигаре, ки мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад, **Лаин** (**Лаъин**) мебошад. **Лаин** (**Лаъин**) вазни “**Фаъил**” чун исми ифтихорӣ ё худ лақаб ба Иблис мансуб буда, таърихи ниҳояти қадими тавлид дорад. Ин ном ҳамчун лақаб замоне ба Иблис созгор афтод, ки аз ибтидои халқ шудани падари башар, ҳазрати Одам (а) буд. Ин нуктаро Худованд дар китоби муқаддаси Қуръон равшан баён намудааст: “Бар ту бод лаънати ман то рӯзи қиёмат” (Қуръон, Сод, ояти 77), зеро ӯро амр кард, ки Одам (а)-ро сачда кун, Иблис гуфт: “...ман аз вай

беҳтарам, зеро ки маро аз оташ офариди ва ўро аз гили (будбўй)” (Куръон, Сод, ояти 75). Аз шарҳи ҳаводис маълум гардид, ки ин лақаб аз лаънате, ки Худованд Иблисро карда буд, пайдо гардида, дар натиҷа ба Иблис гузошта шуд. **Лаин (Лаъин)** ба маънои лаънаткардашуда, лаънатӣ, ронда ва дуркарда аз раҳмат ва некӣ шарҳ ёфтааст (3.1,591). Ҳамин тариқ, то кунун Иблисро ҳамчун махлуқи рондашудаи даргоҳи илоҳӣ бо калимаи **Лаин (Лаъин)** ном мебаранд. Дар баробари ин, лақабҳои **мардуд, радшуда, радкардашуда, рондашуда** низ ба Иблис мансуб аст ва дар муколамаи мардум ва осори шоирону нависандагон истифода мешаванд.

Дар асар зери мафҳуми **Масеҳ** - паёмбар Исо (а) фаҳмида шуда, дар сарчашмаҳо ба таври мухталиф маънидод гардидааст. М. Ғиёсуддин дар фарҳангаш “Ғиёс-ул-луғот” **Масеҳро** ба маънои дўст ва бисёр паймоишкунандаи замин; (ба муносибати ин ду маънӣ лақаби Исо (а) пайдо шудааст, зеро ки дўсти Ҳақ буданд ва аз боиси таҷарруд аксар ба сайру гашт мебуданд); ва ба маънии дурўғгӯ; ва ба маънии он, ки як чашму як абрӯ надошта бошад; ба муносибати ин ду маънӣ лақаби Дачҷол низ аст;... (4, 260). Аммо ҷои дигар лақаби Дачҷолро **Миссиҳ** гуфтаанд, ки дар вазни **сиккин** (ба маънии корд), **Масеҳ** бошад, бар вазни **сахеҳ** омадааст (**Ниг:** Ғиёс-ул-луғот, ҷ.2 сах. 260).

Номшиноси дигар Я.Ш. Самарқандӣ дар асари худ “Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ” **Масеҳро** ҳамчун исми мардона ба маънои соҳиби тахту тоҷ (подшоҳ); касе, ки ба пешониаш рағани муқаддаси чиллик кашида шудааст; хидояткардаи Худо; дўст ва сайругашткунанда; лақаби Исо (а), зеро ки он ҳазрат дўсти Ҳақ буданд, боиси таҷарруд аксар ба сайру гашт мебароманд (7,156). Аз таҳлиҳо ва шарҳи донишмандони номшинос ва луғатшиносону қомусдонон бармеояд, ки баромади **Масеҳ** аз калимаи **Масх** (даст молидан, масх кашидан ба гардан ҳангоми таҳорат) мансуб буда, мутааллиқи забони арабӣ мебошад. Ин гуфтаҳои андешоти номшиноси

точик Я.Ш. Самарқандӣ возеҳ месозад: “**Масеҳ**... касе, ки ба пешониаш равғани муқаддас чиллик кашида шудааст” (7,156).

Дар сарчашмаҳо **Масеҳ** дар шаклҳои Масеҳдам (он ки нафасаш монанди Исои Масеҳ ҷонбахш аст ва чун Исо (а) “гӯё” бо дами нафаси худ мурдари зинда мекунад; маҷ. он кӣ суҳанаш батаъсир аст), Масеҳи (андуда; аз тарафи Худои таоло ҳидояткардашуда), ки ҳарду шакл лақаби Исо (а)-ро ифода мекунанд, истифода гардидааст (7,156).

Муртазо лақаби Алӣ ибни Абӯтолиб, писари амак ва домоди Муҳаммад – паёмбар. **Муртазо** мансуби лафзи арабӣ буда, ба маънои розишуда; қаноатмандшуда; хурсандшуда шарҳ дода шудааст (3, 848).

Ягон лақаб, номи ифтихорӣ ва таҳаллус бе сабабе ба инсон гузошта намешавад, ҳатман омиле, амале, ҳолату ҳаракате, ҳодисаву воқеае сабаб мешаваду ба як шахс номи ифтихорӣ ё таҳаллусу лақаб мегузоранд. Муртазо лақаб гирифтани Алӣ (р) низ дар пайроҳаи аввалин имоновардаҳои асҳоби Муҳаммад паёмбар пайдо гардидааст. Қиссаҳо ривоят мекунанд, ки дар миёни асҳоби Муҳаммад (с) баъди ба рисолат расидани эшон аввалин нафаре, ки ба Худованд ва паёмбари Ё имон оварданд, Алӣ (р) буд.

Вожаи дигаре, ки ҳамчун номи ифтихорӣ ё худ лақаб дар асар дар “Қиссаи Исҳоқ ва Яъқуб алайҳимоссалом” ба эшон нисбат дода шудааст, “**Набӣ**” мебошад. **Набӣ** асосан мансуби лафзи арабӣ буда, маънои пайғамбар, расулро ифода мекунад (3, 770). Дар қиссаи зикршуда “**Набӣ**” мавриди истеъмоли зиёд дорад: “...Яъне: Эй Набӣ, кифоят аст тӯро Аллоҳ ва ҳар он ки имон ба ту оварданл” (8, 335)

Сиддиқ – ҳамчун лақаб ё худ таҳаллус дар “Қасасул-анбиё” ба яке аз ҳулафои рошиддин Абӯбакр ва Юсуф паёмбар мансуб буда, лафзи арабӣ мебошад. Сиддиқро луғатҳо чунин маънидод намудаан. **Сиддиқ** – марди бисёр ростгӯй, садоқатманд; боваркунанда, имон оваранда ба Худо, он ки ба Худо садоқат дорад; лақаби Юсуф – писари

Яъқуб ва Абӯбакр – халифаи якуми Муҳаммади пайгамбар (с) (8, 335).

Таҳлилҳо ошкор сохтанд, ки Сиддиқ ҳамчун исми ифтихорӣ аз рӯи ифодаи чинсият дар шакли ҳам мардона ва ҳам занона истифода гардидааст. Ифодаи чинсият дар забони арабӣ монанди дигар забонҳо низ бо илова гардидани пасванди – а ифода меёбад. Ин ҳолат низ дар “Қасас-ул-анбиё” дар чанд маврид қорбасти гардидааст. Айнан дар мисоли зикргардида, ки асосан маъно ва рамзи ростгӯйву ростқавлӣ, садоқатмандию содиқ будан дар тақвияти имон ва аҳд бастанро ифода мекунад, истеъмоли фаровон дорад. “Ва ҳар гоҳ, ки он Ҳазрат (с) вафот ёфт, Оишаи Сиддиқа (раз) ҳаждаҳсола буд” (8,323).

Зиннурайн – ин лақаб мансуби Усмон – 3-юмин халифаи рошиддин буда, мансуби забони арабӣ мебошад ва аз рӯи сохт мураккаб буда, таркиби онро чузъҳои “зин” (зул), “нур” ва “айн” созмон медиҳанд. Мувофиқи арзи қиссаи “Зикри шаклу ҳайат ва аҳволу асмой азвочи мутаҳҳарот ва баъзе хасоили писандидаи он Ҳазрат (с)...” ин лақаб замоне созгор афтид, ки Усмон (р) бо ду духтари Расули Акрам (с) Утба ва Умм Кулсум издивоҷ намуд, сипас соҳиби лақаби “Зиннурайн” гардид.

Таҳлили чузъҳо ё худ таркиби вожаи “**Зиннурайн**”, ки асосан ҳарсе чузъҳои он мансуби забони арабӣ мебошанд, маънои ду нурро ифода мекунад.

Калимуллоҳ//Каломуллоҳ - лақаби ифтихории Мӯсо паёмбар. Ин лақаб замоне ба Мӯсо созгор афтид, ки ӯ болои кӯҳи Сино//Сайно ва ба қавле кӯҳи Тӯр бо Худованд ҳамсӯҳбат шуд. Вожаи **Калимуллоҳ** дар асари муҳаққиқи тоҷик Я.Ш. Самарқандӣ «Фарҳанги номвожаҳои форсӣ тоҷикӣ» ба маънои ҳамсӯҳбати Худо, лақаби Мӯсо – пайгамбари яҳудиён, ки гӯё дар кӯҳи Сино ба Худо ҳамсӯҳбат шуда буд, шарҳ дода шудааст (7, 128). Таркиби вожаро чӯзъҳои “**Калим**” ва “**Аллоҳ**” созмон дода, аз рӯи сохт мураккаб мебошад. Лозим аст, иброз намоем, ки мафҳумҳои “Калим” ва “Аллоҳ”, ки таркиби лақаби Мӯсо паёмбарро ташкил медиҳанд, мансуби

лафзи арабӣ буда, дар сарчашмаҳо ба таври хеле фаровон ва густурда маънидод шудаанд. Ҷузъи “**Калим**” ба маънои ҳамсухан, ҳамсӯҳбат, гӯянда ва “**Аллоҳ**” (дар таркиби калима дар шакли “**Лоҳ**” ихтисор ёфтааст) яке аз номҳои Худованд бо лафзи арабӣ маънидод шудааст.

Лақаби дигар, ки мушоҳида шуд, **Рӯхуллоҳ** мебошад. **Рӯхуллоҳ** лақаби Исо паёмбар буда, сарчашмаҳо онро “**Рӯҳи Аллоҳ**; лақаби Исо - паёмбар» маънидод намуданд (7, 250). Дар хабар омадааст, ки Исо (а) аз аввалин атсаи ҳазрати Одам, ки он рӯҳи Аллоҳ аст, мутаваллид шудааст. «...Ё Ҷабраил он атсаро бигир ва ниғаҳ дор, ки мурод аз он сире аст! Ва банде аз он хоҳам офарид, ки Исӣ (Исо дар сарчашмаҳо дар шакли Исӣ низ омадааст) ибни Марям (р) хоҳад буд» (8,14). Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки тибқи маълумоти сарчашмаҳо аввалин касе, ки бе падар ва бо рӯҳи Худованд ба дунё омадааст, Исо паёмбар мебошад. Ин гуфтаҳо вожаи мураккаби «**Рӯхуллоҳ**»-ро ҳамчун лақаб ба Исо паёмбар саҳеҳ менамоянд. Таркиби вожаи мазкурро калимаҳои мустақилмаъноӣ «**рӯҳ**», ки маънои ҷон, нафас; ҳаёт, зиндагонӣ; малак; арвоҳ; ва номи пардае аз мусикиро ифода мекунад (4,161). Дар ин калима «**рӯҳ**» аслан ба маъноҳои ҷон, нафас; арвоҳ ва малак омадааст, зеро ҳазрати Исо ягона паёмбарест, ки Худованд ӯро ба арш бурдааст. Аз рӯи таълимоти сарчашмаҳои динӣ танҳо рӯҳи инсон баъди маргаш ба арш парвоз мекунад, ҷисми бечон зери ҳок мешавад. Он маконе, ки рӯҳи инсоният (рӯҳи он афроде, ки пок ва дӯстони Худоянд) то рӯзи қиёмат нигоҳ дошта мешавад, **Рӯхулқудс** ном дорад. Макони арвоҳи покон ва манзилгоҳи рӯҳи бандагони содиқи Худованд будани онро калимаи «**Қудс**», ки мафҳуми покӣ, тозагӣ, покизагӣ аз олоиш ва гуноҳро ифода мекунад, собит мекунад (7,143).

Гуфтан ҷоиш аст, ки омӯзиш ва пайдоиши лақабҳо масъалаи мураккаб ва душвору баҳсбарангез буда, ҳар як лақаб дар алоҳидагӣ тадқиқоти махсуси илмиро тақозо менамояд. Дар асл лақаб дар назари кас он қадар чизи

муҳим наменамояд, вале лақаб чигунагии шахсро беҳтар аз номаш ифода мекунад.

Хулоса, баррасии масъалаи мазкур доманаи фарох дошта, хануз ҳам масъалаи камтатқиқшуда ба ҳисоб меравад. Анҷоми чунин татқиқотҳо дар равшан намудани паҳлуҳои дигари масъала метавонанд дахл намоянд. Таҳлил ва омӯзиши масъалаи боло дар заминаи ақали сарчашмаҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва фарҳангу луғатҳои тафсири анҷом дода шудаанд. Ин таҳлифотро ҳади ниҳой ва анҷомёфта намеҳисобем ва кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки минбаъд дар заминаи дигар маъхазҳои илмӣ онро такмил бидиҳем.

Адабиёт:

1. Гафуров А.Имя и история. Москва:, Просвещение, 1987.
2. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. Душанбе, 2011, 14 сах.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Душанбе: «Шуҷоиён», ҷ.1, 2010.- 996 стр.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Душанбе: «Шуҷоиён», ҷ.2, 2010.- 1095 стр.
5. Ҳомидов Д.Р. Топонимия водии Кешруд (таҳлили таърихӣ забоншиносӣ). (нашри дуввум). Душанбе: Маориф, 2014.-168 с.
6. Шоев Р. Ономастикаи «Самак айёр». Душанбе, 1997. - 30 с.
7. Самарқандӣ Я.Н. Фарҳанги номҳои форсӣ-тоҷикӣ. Душанбе, 2012, 367 сах.
8. Маҳмадуллоҳ С., А.М. Абдусаттор, С.И. Аҳрор, Амриддини Ҷ. Қасас-ал-анбиё. - Душанбе: Ориёно, 1991.- 400 сах.

Эраҷ Давлатов,
номзади илми филология,
мудири кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб
ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
Тел: 918.139.968
Е-mail: erajjon-1988@mail.ru

Раҳмонов Б.Н.
(ДДОТ ба номи С. Айни)

МАНШАИ КАЛИМАҲОИ ФЕЪЛӢ
(дар асоси маводи “Таърихи Бухоро”)

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз калимаҳои худӣ (аслӣ) ва иқтибосӣ иборат буда, ҳар як вожа ба худ таърихе дорад ва ин таърих иртиботи ногузастанӣ бо таърихи забон, миллат ва фарҳанги мардум дорад. Қисми асосии фонди луғавии забони тоҷикиро калимаҳои худӣ ташкил медиҳанд [5, 91]. Сайри таҳаввули забонӣ ва таърихии калимаҳои феълӣ нишон медиҳад, ки онҳо бозмондаи дастгоҳи феълии забонҳои эронии бостон (форсии бостон – авастӣ)-анд, ки таҳти қоида ва низоми ҳосе ба форсии миёна ва сипас аз он забон ба форсии дарӣ расидаанд [14, 108]. Калимаҳои ҳар забон, қабл аз ҳама, тавассути калимаҳои решагӣ ва хусусиятҳои калимасозии он шинохта мешавад ва феълҳои решагии забони тоҷикӣ ин феълҳои аз назари сохт содда мебошанд, ки бо хусусияти худ аз калимаҳои иқтибосии феългардидаи забон фарқ мекунанд. Феълҳои аслии забони тоҷикӣ мисли дигар калимаҳои аслии забон хусусияти решагӣро доранд, яъне дар асл решаи онҳо асосан аз як ҳичо иборат будаанд, ки мурури замон онҳоро водор ба тағйирот намудааст. Феълҳои аслии (решагии) забони тоҷикӣ ё якҳичоӣ ҳастанд ё духичоӣ. Аз 92 феъли соддае, ки дар асар зикр шудааст, ҳамагӣ 17-тои он сеҳичоӣ, 47-тои он духичоӣ ва 28-тои он якҳичоӣ аст. Аз ин 17 феъли сеҳичоии дар асар зикргардида, як феъли сеҳичоӣ вожаи

иктибосии арабӣ буда, боқимонда (ба истиснои “пазируфт”) ҳамагӣ феълҳои ҷаълӣ мебошанд.

Хусусияти феълҳои аслии забони тоҷикӣ ба ғайри ҳиҷо аз он иборат аст, ки шикасти реша дар онҳо ба амал намеояд, яъне қолиби решагӣ дар ҳамон шакле, ки ҳаст, ҳифз карда мешавад ва асоси замони гузашта (масдар аз он сохта мешавад) ҳамеша бо ҳуруфи “т” ва ё “д” ба охир мерасад. Ҳамчун нишонаи феълҳои решагии забони тоҷикӣ маҳсуб нагардидани феълҳои сеҳиҷой дар он аст, ки онҳо ҳамагӣ дар заминаи асоси замони ҳозира-ояндаи ҳуди ин феълҳо бо иловаи пасванди **-онид** ё ин ки **-ид** ва баъзан бо **-ист** сохта шудаанд ва феъли “пазируфт” аз ин қоида мустасно аст. Дар масъалаи решагирӣ инро бояд гуфт, ки асоси замони гузаштаи феълҳои забони форсӣ-тоҷикӣ дар заминаи асоси замони ҳозира-оянда ё худ буни музорей бо иловаи чизе ва ё тағйир додани қисме аз он сохта мешаванд.

Дар забони муосири тоҷик дар байни феълҳои соддаи якҳиҷой феълҳои соддаи духиҷой ва сеҳиҷоиеро низ дидан мумкин аст, ки аз арабӣ иқтибос шудаанд ва фақат бандакҳои феълии онҳо аслии тоҷикӣ аст. Аз ин қабил феълҳои содда дар “Таърихи Бухоро” фақат феъли **талабидан** ё худ **талбидан** омадааст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба арабӣ будани ҷузъи решагии он, яъне калимаи “талаб” ишора рафтааст, вале чун бо роҳи калимасозии забони тоҷикӣ аз он феъл сохта шудааст, ба арабӣ будани калимаи “талабидан” ишорае нашудааст (дар ин бора ниг. [9, 299-300] калимаи “талаб” ва дигар муштакоти он). Ягона роҳи шинохти ин гуна феълҳо, ки зоҳиран аз феълҳои аслии тоҷикӣ фарқе надоранд ин аст, ки чун назар бар решаи онҳо мекунем, мебинем, ки оё аз ин решаҳо, яъне ҳарфҳои аслии онҳо (бахусус ҳамсадоҳо) калимоти дигар иштиқоқ шудааст ё на. Агар бо роҳи шикасти решаи он, яъне тағйирёбии

садонокҳои калима дар сурати бетағйир мондани ҳамсадоҳои решагии он, калимаи дигар аз он сохта шуда бошад, пас он арабӣ аст ва агар дар ҳар сурате аз усулҳои калимасозӣ реша шакли аслии худро тағйир надиҳад, пас он феъл аслии тоҷикӣ аст. Ба ибораи дигар, шикасти дохилии реша ё худ тасрифи дохилии калима аз нишонаи тоҷикӣ набудани он дарак медиҳад, ва баръакс, тасрифи дохилии калима яке аз аломатҳои иқтибосии арабӣ аст. Инчунин инро низ метавон ба назар гирифт, ки феълҳо ва аксари гурӯҳҳои исмии арабӣ аз асоси замони гузаштаи феъл дар қолибҳои махсус сохта мешаванд, вале баръакси ин, феълҳои тоҷикӣ аз асоси замони ҳозира-оянда, яъне реша бо афзудани вандҳои махсус ва калимаҳо, ки ифодакунандаи маъноҳои грамматикӣ мебошанд, феълҳои нав ва калимаҳои нав сохта мешавад, на мисли арабӣ, ки қолиб ифодакунандаи маънои грамматикӣ забон аст. Барои мисол: аз феъли **хон** – асоси замони ҳозира-оянда бо илова кардани ҳарфи “д” асоси замони гузашта – **хонд**; ва бо илова кардани пасванди – **ан** ба “хонд” масдар; бо иловаи бандакҳои феълӣ ба ҳар ду асос маъноҳои муайяни замони медиҳад; бо иловаи ҳарфи (пасванди) “-а” сифати феълӣ; ва монанди инҳо сохта шудааст. Аммо аз феъли талабидан, ки аслаш калимаи **талаб**-и арабӣ аст, мо дар забон калимаҳое дар қолиби фӯил – **толиб**, фӯила – **толиба**, мафъул – **матлуб**, мафъула – **матлуба**, мафӯил – **матолиб**, фаъала – **талаба**, фаъал – **талаб**, мафъал – **матлаб** ва монанди инҳоро дорем, бар ин асос шинохта мешавад, вагарна феълҳои **раксидан**, **фаҳмидан**, **балъидан**, **ҳисобидан**, **талбидан**, **бӯсидан**, **фавтидан** ва монанди инҳо аз феълҳои аслии забони тоҷикӣ фарке надоранд.

Феълҳои аслии забони тоҷикӣ боқимондаи афъоли форсии бостонанд. Калимаҳо ва маъноҳои грамматикӣ онҳо, ба вижа феълҳо дар форсии бостон мисли забони

арабӣ аз реша тавассути тасрифи дохилий ва берунӣ сохта мешуданд, новобаста аз ин ҳамаи асоси замони гузаштаи феълҳои забони тоҷикӣ бо овозҳои “т” ва “д” хатм мегарданд. Ин ба сабаби он аст, ки ин асосҳо дар заминаи сифати феълии феълҳои форсии бостон шакл гирифтаанд.

Феълҳои сохтае, ки дар асар зикр гардидаанд, ҳамагӣ аслии тоҷикӣ буда, дар заминаи феълҳои соддаи забон бо афзудан пешвандҳои феълӣ сохта шудаанд, ки ҳар яке аз ин пешвандҳо ба феъли решагӣ маънои нави калимасозӣ бо хусусияти грамматикӣ ато менамоянд, ки дар ин бора баъдтар хоҳем гуфт.

Феълҳое, ки решаашон иқтибосӣ. Забон бе унсурҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигари дуру наздик вучуд дошта наметавонад. Иқтибос гуфта, унсурҳои луғавӣ, фонетикӣ, семантикӣ, грамматикӣ ва синтаксисии як забон ба системаи забони дигар дохилшударо меноманд [9, 6]. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо метавонанд гуногун бошанд: ҳамсарҳад будан бо миллатҳои дигар, рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, пайвандҳои мазҳабии қавму миллатҳо, тиҷорат, муносибатҳои дипломатӣ, ҳамгирӣ дар пешрафти илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва амсоли инҳо.

Қарзгирӣ дар сатҳи вожаҳо, ки роиҷтарин навъи иқтибос маҳсуб мешавад. Калимаҳои иқтибосӣ маъмулан ба василаи афроди дузабона, ки “авомили қарзгирӣ” номида мешаванд, ба забони иқтибосгиранда муаррифи мешаванд ва сипас дар сатҳи ҷомеаи забонӣ ривоч пайдо меkunанд. Ба ин тартиб ҳама унсурҳои иқтибосӣ дар сатҳи ҷомеаи забонӣ ба таври яқсон ривоч намеёбанд, зеро мизони нуфузи онҳо бо якдигар мутафовит аст ва дар сатҳу ва дараҷоти гуногуне ба забони қарзгиранда нуфуз менамояд [12, 3]. Масалан, иқтибосоти вожаҳои

арабӣ дар сатҳи исму сифати забони тоҷикӣ хеле зиёд (тақрибан беш аз 50%) ба назар мерасад, вале дар сатҳи шумора, ҷонишин ва феъл камтар ба назар мерасанд, ин ҳам дар ҳолест, ки аксари ҷузъи соҳибмаъноӣ феълҳои таркибии забони форсӣ-тоҷикиро асосан калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил медиҳанд. Маҳноз Карбалой дар ин ҷода таҳлилро анҷом додааст, ки зикри он муфид хоҳад буд. Ӯ 776 феъли таркибиро аз фарҳанги форсии “Зонсӯ” мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ҷузъи соҳибмаъноӣ онҳо аз вомвожаҳои арабӣ ташкил шуда буд. Аз ин теъдод афъол 247 феъл бо масдарҳо ва исми масдари арабӣ ва 544 феъл бо исм ва сифати арабӣ таркиб шуда буданд [12, 11].

Дар натиҷаи баррасӣ ӯ ба чунин хулоса меояд, ки: “Дар забони форсӣ дар шаклгирии афъоли мураккаби баргирифта аз масодирӣ арабӣ бештарин гароиш ба тартиб бар ҳамнишинии ҳамкард бо масодире бар вазни “тафъил”, “ифъол”, “ифтиъол” ва “муфъъала” мебошад, ки ин гуна ба назар мерасад, ки ин масодир бо маъноии конунӣ ва пешнамунаии худ вориди забони форсӣ шуда ва ба унвони ҷузъи ғайрифеълӣ дар сохти афъоли мураккаб ширкат менамоянд. Дар идома, баррасиҳо нишон доданд, ки ҳамкарди “кардан” аз миёни 21 ҳамкарди мавҷуд дар додаҳои мавриди таҳлил бо 43,2% аз бештарин зоёӣ дар сохти афъоли мураккаб ва ҳамнишинӣ бо вомвожаҳои арабӣ ва ба вижа масодирӣ арабӣ бархурдор аст, ки худ мубаййини (нишондиҳанда – Р.Б.) ин воқеият аст, ки дар мақулаи маъноии афъоли мураккаб баргирифта аз масодирӣ арабӣ аз ҳолати пешнамунаӣ бархурдор аст” [12, 12].

Дар байни феълҳое, ки дар матни асар дучор мешаванд, мо фақат феълҳои иқтибосии арабиро, он ҳам бошад дар шакли ба меъёрҳои забони тоҷикӣ

мувоқгардида, мушоҳида карда метавонем, аз ин байн дар шакли феъли содда як мисол феъли **талабидан** (ё худ **талбидан**) ва аз феълҳои таркибӣ қисми зиёди ҷузъи соҳибмаъноии (ҷузъи асосии) феълҳои таркибӣ, ки дар асар омадааст, масдарҳои арабӣ ҳастанд. Ҷузъи иқтибосии таркиби феълҳои таркибӣ бидуни феъли ёвар дар забон ҳамчун исми амал истеъмол гардидаанд ва тавассути феълҳои ёвар аз онҳо феъл сохта шудааст, вале ҳамаи маъноҳои грамматикии феълҳо, бидуни истисно, тавассути калимаҳо ва вандҳои аслии тоҷикӣ сурат гирифтаанд.

Бояд хотиррасон кард, ки калимаҳои иқтибосӣ (вомвожаҳо) дар ягон шакле ба қонуну қоидаҳои забони иқтибосшаванда мувофиқ мегарданд ва дар забон чунон ҳазм шудаанд, ки соҳибони забон иқтибосӣ будани ин гуна вожаҳоро ҳатто дарк намеkunанд. Чуночи ҳам дар забони муосир ва ҳам дар асар дида мешавад (мисли калимаи **талаб**, ки фақат тавассути афзудани пасванди масдарсози -идан тоҷикӣ шудааст).

Дар асар баъзе ҷумлаву ибораҳои иқтибосии арабиро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо имрӯз низ дар забон бо назардошти қолиб чун воҳидҳои фразеологӣ истеъмол мегарданд, мисли: *Салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, раҳмат-ул-Лоҳи алайҳи ва ғ.*

Сабаби ба забони адабии тоҷик бошиддат ворид гаштани иқтибосҳои забони арабӣ дар он аст, ки пас аз Хуросону Мовароуннаҳрро забт кардани арабҳо, яъне аз асрҳои VII-VIII то асри X (баъдтар дар шакли дузабонӣ форсӣ ва арабӣ) ҳамаи қорҳои давлатию маъмурӣ, илму адаб бо забони арабӣ будааст² ва инчунин ба сабаби забони китоби муқаддас будан ин чараён минбаъд низ

² Аз ин асрҳо ҳам пештар, чунон ки олимони забоншинос навиштаанд, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ вожаҳои забони арабӣ иқтибос шуда будаанд.

катъ нагардидааст, агарчи аз асри IX сар карда забони давлатӣ забони дарӣ (тоҷикӣ) шуда буд ва ин таъсиргузорӣ ба ҳаддест, ки дар асрҳои IX-X ва минбаъд низ асарҳои илмӣ бештар ба забони арабӣ иншо мегардиданд.

Вале новобаста аз ин ҳама забони тоҷикӣ маҳз дар ҳамин асри IX-X аз тариқи дар дарбор ҳимоят ёфтани ба ин восита дар давраи нави ташаккул шакли муназзами хаттӣ-имлоӣ гирифт ва ҳамчун забони мустиқил ба низоми муайян даромад ва системаи грамматикӣ он ташаккул ёфт ва маҳз аз ҳамин замон дар ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ вомвожаҳои иқтибосии арабӣ ба сабаби калимаҳои забони муҳтарам будан мақом пайдо намуданд.

Феҳрасти адабиёт:

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.

2. Бердиева Т. Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ / Т. Бердиева. – Душанбе: Сино, 1995. – 292 с.

3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев ва ғ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 с.

4. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе, 2011. – 168 с.

5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1 / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с.

6. Наршаҳӣ Абӯбакр. Таърихи Бухоро/Абубакри Наршаҳӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 2012. – 179 с.

7. Раҳмонов Б. Ҷузъҳои шаклсозии дастурӣ дар феъл (дар асоси маводи “Таърихи Бухоро”-и Наршаҳӣ) / Б.

Раҳмонов // Паёми Донишгоҳи милли, серияи филологӣ. – 2014, - № 1.

8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950с.

9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 1095с.

10. Ҳалимиён С. Феъл (куниш) / С. Ҳалимиён. – Душанбе, 2013. – 126с.

11. باطنی محمد رضا. استفاده از اشتقاق در واژه سازی علمی / محمد رضا باطنی // مجموعه مقالات سیمینار زبان فارسی و زبان علم. – تهران: مرکز نشر دانشگاهی، 1372. – 528ص.

12. کربلای مهنّاز صادق، گلفام ارسلان. ویژگی های فعل مرکب با مصادر قرصی و اشتقاق های آن از زبان عربی در فارسی معاصر: ویژگی ها و محدودیت ها دیدگاه صرف شناختی / مهنّاز کربلایی صادق، ارسلان گلفام [مواد الکترونی]. – فرم الکترونی Pdf، 1392.

13. مقدم محمد. راهنمای ریشه فعلهای ایرانی / محمد مقدم. – تهران، 1342.

14. منصوری یدالله. بررسی ساختار فعل های جعلی در فارسی میانه و فارسی دری / یدالله منصوری // نامه فرهنگستان: بهمن 1382، دوره 6، شماره 2 (پیاپی 22)؛ از صفحه 108 تا صفحه 124.

15. منصوری یدالله، حسّازاده جمله. بررسی ریشه شناختی افعال در زبان فارسی / یدالله منصوری. – تهران، 1387.

16. نجفی معصومه پازوکی. نقد و بررسی مبحث فعل مرکب در کتابهای زبان فارسی دوره متوسطه / معصومه نجفی پازوکی [مواد الکترونی]. – فرم الکترونی : Pdf

17. وحیدیان کامیار کامیار تقی. نقدی بر تاریخ زبان فارسی و نکاتی در باره فعل مرکب / کامیار وحیدیان // پژوهشنامه دانشکده ادبیات دانشگاه جند شاپور، سال اول، 1379.

Происхождение глагольной лексики

Слова каждого языка, прежде всего, распознаются их корневой части и особенностям словообразования.

Исконные слова таджикского языка отличаются специфическими особенностями корневых слогов, которые в исконных словах обычно состоят из одного слога. Некоторые глаголы смешанными приставки с коренном получают двуслоговое спецификой.

Ключевые слова: слова, корень, основа, слог, приставка, время, простые глаголы, производные глаголы, гласные, согласные.

Сведения об авторе: Рахмонов Б., соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: 919550408.

Origin verbal lexicon

The Words of each language, first of all, recognize their root part and particularity of the word-building. The Suit words of the Tajik language differ the specific particularity root slab, which in suit word usually consist of one slab. Some verbs mixed attachments with scolded get double- syllable specifics.

Keywords: the words, root, root, base, syllable, prefix, tense, simple verbs, derived verbs, vowel, consonant.

About author: Rahmonov B., competitor of the Chair to histories of the language and typologies of the Tajik national university, senior teacher of the Chair to theories and practical persons of linguistics of the Tajik state pedagogical university to him S. Ayni.

Амиршоева М. (аспиранти ДМТ)

ҚАБАТҲОИ ФАРҲАНГИЮ ЗАБОНИИ
УРБАНОНИМҲО ДАР РИСОЛАИ «ҲАФТ КИШВАР»

«Сувар-ул-ақолим» яке аз рисолаи ҷуғрофиёи асри XIII маҳсуб ёфта, дар он оид ба кишварҳои Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна ифшо шудааст. Ин рисола аз тарафи шахси номаълум навишта шудааст. Дар китоб номҳои шахрӯ деҳахое оварда шудаанд, ки дар асри XIII дар Осиёи Миёна истифода шуда ва то ҳол номи худро иваз накардаанд. Нависандаи асар дар шахрҳо ва ноҳияҳои гирду атрофи ин ё он кишвар чизеро, ки медид менавишт. Дар роҳи шаҳри Бағдод ӯ чинин менависад: *“бисёр дидаем дар Бағдод ва дигар шаҳрҳо, ки чун мазбала пур мешавад, оҳак дар ӯ мерезанд ва ӯро месӯзонанд ва он ҷӣ мемонад санг ва гул мешавад”*. «Сувар-ул-ақолим» номи арабии асар буда, дар тарҷумаи форсиаш «Ҳафт кишвар» омадааст. Миёни номҳои ҷуғрофӣ, ки дар асар таҷассум ёфтаанд ҷои намоёнро урбанонимҳо ишғол мекунанд.

Урбанонимҳо исми хоси дилхоҳ мавзеи дохилишаҳрӣ, яъне объектҳои ҷуғрофӣ (ба ғайр аз муассиса ва ташкилот) аз он ҷумла агроним, годоним, эрготопонимҳо мебошанд [8, 7].

Урбанонимҳои дохилишаҳрӣ объектҳоеро, ки соҳибони забон барои ҷои худро муайян намудан дар дохили шаҳр истифода мекунанд, фаро мегиранд.

Ин навъи номи хос бағоят муҳим буда, мо маҳз барои омӯзиши урбанонимҳо дар намуди концентрати «пояи модели муайяни дарки воқеӣ, элементҳои муҳими қабатҳои забони дунё аз насл ба насл гузаранда» маҳсуб меёбад [4, 91].

Мувофиқи пешниҳоди А. В. Суперанская нақшаи таснифи эҳтимолӣ маводи топонимиро муайян мекунем (номи ҷуғрофӣ, исми ҷуғрофӣ) ҳамчун яке аз навъи онимҳо, «объектҳои исми хоси табиӣ дар рӯи Замин ҳамчунин аз тарафи шахс сохташудани объект дар рӯи Замин, ки дар минтақаҳои додашуда (шаҳр, деҳа, қитъаи замини коркардшуда, қисми марзи давлат, коммуникатсия ва ғ.) ба монанди гидроним, ойкононим, спелеоним, хороним, урбаноним, дроним, агрооним, дримоним ва неконимҳоро аниқ ба қайд гирифтаанд».

Барои дақиқ муайян намудани истилоҳи «урбаноним» мувофиқи гуфтаи Н.В. Подольская – «урбаноним» (аз кал. лот. «urbanus»-шаҳрӣ + оним) намуди топоним буда, исми хоси дилхоҳ мавзеи топографии объектҳои дохилишаҳрӣ ба монанди агороним, годоним, хороними шаҳрӣ, экклезионим, ойкодомонимҳоро меомӯзад. Пас «урбанонимия» ин маҷмӯи урбанонимҳо мебошад.

Дар асари мавриди тақриз қарор гирифта чунин урбанонимҳоро ба назар мерасанд: урбаноними Яман ин шаҳр дар Ҷанубу ғарби Осиё дар ҷануби нимҷазираи Арабистон воқеъ аст. Ин урбаноним ба хати паҳлавӣ чунин навишта мешавад: **yaman** агар онро ба ҳоли ҳозир гирем ин астионим мешавад, аммо дар асри XIII мо тахмин мекунем, ки ин урбаноним будааст [12, 571; 15, 255].

Дар Яман шаҳре аст, ки онро Санъо меҳонанд. Ин шаҳри қадимтарин дар рӯи замин аст. Таърихнигорони араб тасдиқ мекунанд, ки ин шаҳр баъд аз обхезии умумичаҳонӣ пайдо шудааст. Асосгузори ин шаҳр писари ҳазрати Нӯҳ (а) Симро медонанд. Манбаи расмӣ таъсиси Санъоро ба давраи шоҳигарии Сабеихо, ки дар он вақт ҷойи истироҳати қорвонҳо ва ҷойгиршавии қушунҳо буд, мансуб медонанд.

Урбанонимҳои асарро ба се қисм тақсим карда, саҳеҳтар дида мебароем, ки инҳоянд: шаҳрҳои Арабӣ, шаҳрҳои ғарби Эрон ва Осиёи Миёна.

1. Шаҳрҳои Арабӣ – ин Ҳиҷоз (Hejaz), Макка (Месса), Мадина (Medina) ва ғайраҳо. Аз ҳама шаҳри калони Арабӣ ин Мадина аст. Ин урбаноним дар хати паҳлавӣ Madīnak навишта мешавад ва ҳамчунин тарҷумаи он «шаҳр» аст [12, 467; 15, 122]. То он вақте, ки Мадина тағйири ном накарда буд, ин урбаноним Ясриб ном дошт ва танҳо пас аз ҳиҷрати ҳазрати Муҳаммад (с.а.а.) ин урбаноним исми Мадинаро гирифт. Ин шаҳр ба монанди Макка дар тарафи қисми ғарбии Ҳиҷоз воқеъ аст ва дуум шаҳри муқаддаси ислом баъд аз Макка ба ҳисоб меравад.

Маккаро дар гузашта Бакка низ мегуфтанд. *«Шаҳри муқаддаси исломӣ дар кишвари Арабистони Саудӣ дар минтақаи Ҳичоз, ки Масҷид-ул-ҳаром ва хонаи Каъба шариф-ул-лоҳ онҷост. Таърихи ин бино ва ободониҳои он ба замони ҳазрати Иброҳим (а) ва фарзанди ӯ Исмоил (а) бозмегардад»* [1, 294-14].

Таърихнигори юнонӣ Диодор Сицилийский бунёди шаҳрро дар асри I п.а.м мешуморад ва чунин мегӯяд: «ин кишвар бисёр деҳаҳо ва шаҳрҳо дорад, ки яке аз инҳо дар теппаҳои баланд воқеъанд, аммо дигар аз онҳо дар ҳамворию пуштаҳо ҷойгиранд. Дар калонтарин шаҳрҳои он қасрҳои боҳашамат сохта шудаанд, ки сокинони бисёр ва дорои сарватҳои ғанӣ ҳастанд [2, 107]. Тавре ки Диодор номи шаҳрро намегӯяд, аммо аз рӯи нақли ӯ тахмин кардан мумкин, ки ин Макка бошад зеро, ки ин шаҳр дар байни кӯҳҳо воқеъ гардида аст.

Макка ба забони арабӣ مكة Makkah [14, 488; 15, 124] мегӯянд ва ҳамчунин Маккаи Мукаррама низ меноманд, маънои он Маккаи Олиҳиматро дорад. Шаҳр дар қисмати ғарбии Аморати Араб дар байни кӯҳҳо ҷойгир аст. Он маркази тамоми мусалмонони дунё ба ҳисоб меравад.

Ҳичоз - «Сарзамини маъруф: Макка, Мадина ва Тоиф ва рустоҳои онҳо ва аз он рӯй ба-дин ноҳият Ҳичоз гӯянд, ки Ҳичоз ва фосил ва ҳоил аст миёни Начд ва Тихома. Ва Ҳичоз номи кӯҳи Тавил аст, ки ҳоил аст, миёни Ғур [замини пушт] ва Тихома Начд ва роҷеъ ба ин калима акволи гуногун аст, бехтарини онҳо қул «Ҳишомӣ Калабӣ» аст: ба таҳдиде ҳудуд дар қазират ал-Араб қоил шудаанд ва панҷ қитъа барои пушт ва таваллуди араб таъхис карданд: 1. Тихома, 2. Ҳичоз, 3. Начд, 4. Аруз, 5. Яман».

Топоними Қулзум дар луғат омадааст, ки «Мавзеъест дар миёни Мисру Макка ва изофати баҳр ва тарафи ӯ карда мешавад, чаро, ки бар канораи баҳри Муҳит воқеъ аст (аз «Қомус») ва дар «Рашидӣ» навиштааст, ки рӯдест дар ҳаволии Хоразм; ва дар «Латоиф» қулзум (ба замми

аввал ва севум) дарё ва чоҳи бисёроб ва фатҳи севум (яъне кулзам) низ омада ва дар «Аҷоиб-ул-махлуқот» аст, ки дарёест, ки аз Ҳинд барояд ва Қулзум номи шаҳрест, ки бар канори он обод аст ба он ном хонанд ва форсиён онро Қурзум низ гӯянд, тамма каломуҳу ва дар «Баҳори Аҷам» навишта, ки форсиён кулзумро ба замми аввал ва фатҳи зои муъчама (яъне кулзам) мехонанд; ва дар «Муайид» кулзум ба маънии дарё ва чоҳи амики бисёроб низ навиштаанд, ки кулзум маъхуз аз қулзама ва маънии он ибтилоъ аст, яъне фуру бурдани чизе ба гулӯ. Чун дарёи мазкур бисёр амиқ аст, лиҳозо қулзум гӯянд» [5, 142].

2. Шаҳрҳои ғарби Эрон. Дар ғарби Эрон урбаноними Ҳамадон аст, ки дар ф.к. hamgmatān, ф.м. hamatān, ф.н. hamadān ва дар нигораҳо ё луғатҳои Арманӣ ҳамчун Ahmatan < Ahmadan, Ahm(atān) навишта мешавад [14, 17].

Мулоҳизаҳои зиёде дар бораи ин шаҳр ҳаст, ки дар аввал барои ҳаёти асримиёнагии Ховари Наздик муҳим мебошад. Дуюм нависандаи ин асар ба ин шаҳр муносибати хосае дорад, ки дар ин маврид ӯ чунин менависад: «Баъд аз он саду панҷоҳ фарсанг замин аст, то ба соҳили дарё ва халиче, ки аз дарёи Маҳит ба рӯйи замин даромадааст ва шаҳре ҳаст наздик ба соҳил, ки Ҳамадон мехонанд» [7, 38].

Урбаноними Хузистон – خوزستان дар дастхатҳои паҳлавӣ ба чунин тавр Xužastan, Xužistān, Xūžistān, (H)uθžistan [14, 45] ва ба забони англисӣ Khuzestan ба юнонӣ κοῦζεστάν навишта мешавад. Дар китоб нависанда чунин мегӯяд, ки «Баъд аз он вақте дар Хузистон вабое дарафтоду бисёре аз марду зан бимурданд.....» [7, 57]. Дар «Луғатнома»-и Деххудо маънои он чунин оварда шудааст: «Ҳар вилояте, ки шакархез бошад, чу Хуз ба маънии шакар ҳам омадааст, қисмате аз минтақаи вилояти шашуми феълие, ки махдуд аст, аз шимол ба шаҳрҳои Хуррамобод Буруҷард ва Гулпойгон ва аз Ховар ба Шаҳристони Фаридун ва Шаҳракрӯд ва

Баҳбуҳон ва аз чануб ба Халичи Форс ва аз Бохтар ба кишвари Ироқ. Хузистон феълан шахристонҳои ободон ва ахвози Хуррамшаҳр ва Дизфул ва Дашти Мишон ва шуштар ташкил мешавад ва масоҳати он дар ҳудуди 50 ҳазор километр мураббаъ ва ҷамъияти он дар ҳудуди як миллиону понсад ҳазор аст» [1, 888].

3. **Шаҳрҳои Осиёи Марказӣ** ва минтақаҳои васеи Осиё қисман Аврупои Шарқӣ, ки роҳи баромад ба уқёнус надоранд. Ин гуна шаҳрҳо ба монанди Мовароуннаҳр, Хуросон, Бағдод, Ҳирот, Самарқанд, Бухоро, Рум ва ғайраҳо мебошанд. Барои мисоли аввал урбаноними Бағдодро меорем, ки дар асар чунин аст: «Аммо баъд чун аз ин мавзеъ бигузаранд **Бағдод** аст ва Мадоин ва Куфа ва Ҳит.....». Дар хати паҳлавӣ калимаи Бағдод чунин навишта мешавад *baṛdāt – bagdāt – bagān dāt – bakdāt* [12, 80]. *bagdāt* [15, 42]

Бағдод номи шаҳр дар Ироқи Араб, ки дар асл Боғдод буд. Аз он ки пеш аз ин боғе буд, ки ҳар ҳафта Нӯшервони Одил дар он боғ ба доди мазлумон мерасид. Алҳол алиффо соқит карда Бағдод мегӯянд; ва дар «Мусталаҳот» ба маънии кӯҳна ва хароб ва киноя аз пиёлаи шароб, ки пур ва молломол бошад. Ва Бағдод ба истилоҳи лутӣён шикамро гӯянд [5, 137].

Мовароуннаҳр – ин вожа арабӣ буда, маънои «аз он сӯи дарё»-ро дорад, ин баъд аз ҳучуми арабҳо, ки дар асрҳои VII-VIII ба истилоҳ «Мовароуннаҳр», ки тарҷумаи он аз арабӣ «чизе, ки аз он тарафи дарёст» ворид карданд [3, 10]. Ин урбаноним бо номи Трансоксания (аз кал. лот. *Transoxiana*) ё ин ки Фараруд (аз ф. *Farārud* فرارود) машҳур аст. Ноҳияте аст, ки ҳудуди машриқи вай ҳудуди Тиббет аст ва ҷануби вай Хуросон ва ҳудуди Хуросон ва мағриби вай Ғур аст ва ҳудуди Халаҷ ва шимолаш ҳам ҳудуди Халаҷ аст. Ва ин ноҳияте ҳаст азим ва ободон ва бисёр неъмат ва дар Туркистон ва ҷойи бозаргонон ва мардумонеанд ҷангӣ ва ғозипеша ва тирандоз ва покдин ва ин ноҳияте бо дод ва адл аст ва андар кӯҳҳои вай маъдани сим ва зар аст ва бисёр бо ҳама

чавҳарҳои гудозанда, ки чун аз кӯҳ хезад зок ва зарних ва гӯгирду навшодир [8, 653].

Хуросон – خراسان Урбаноними Хуросон аз асоси шакли портӣ дар номи Xwarāsān "Хуросон" низ махфуз мондааст: xwar+ās+ān (-ān пасванд) ва ās ба маънои "омадан, берун шудан, баромадан". Аз ин ҷо Xwarāsān "офтоббаро" ё "самти тулӯи хуршед", яъне машрик; мисли Xwarbarān - мағриб (bar- < par- - "гузаштан, рафтан"). Шакли портии ин феъл дар ташреҳи номи Хуросон дар "Вису Ромини"-и Фахриддини Гургонӣ низ истифода шудааст: Xurāsān ān buvad k-az vay xur āsad - "Хуросон он бувад, к-аз вай хур ояд". Xvarāsān [12, 199], Xorasan<Xurāsān ба хати паҳлавӣ X[arāsān [14,45].

Бухоро – шаҳре аст машхур аз Мовароуннаҳр (Турон) ва муштақи аз Бухоро аст ба маънии бисёр улам, ки чун дар он шаҳр уламо ва фузалои бисёр буданд, бинобар он бад-ин ном мавсум шудааст[5, 119].

Муҳаққиқ Камолиддинов Ш. дар асари худ «Топонимияи Осиёи Миёна» номи ҷуғрофии Бухороро аз рӯи тадқиқотҳои кардааш тахмин мекунад, ки ин вожа баромади туркӣ дошта аз **buxar**, ки маънои «масҷиди буддо»-иро дорад гирифтааст. Асоси пайдоиши ин вожаро метавон бо сохтани масҷиди будои дар ин минтақа, ки дар даврони хионитҳо ва эфталидҳо буд, алоқаманд мекунам [3, 89].

Урбаноними Ҳирот - هرات Ин калима дар форси бостон ба шакли қадимии harāi-harāk-harē вомехӯрад ва воқеан эронист. Шаҳре аст ба Хуросон. Ҳирот аз иқлими ҷаҳорум аст. Тӯлаш аз ҷазираҳои Холтдот «садк» ва арз аз хати устуво «ладк» [12,550].

Самарқанд дар асари ҷуғрофӣ чунин оварда шудааст: «...Форс ва Суғд Самарқанд ва аз ғоят ва назоҳат ва хуррами онро бихишти дунё мехонанд».

Рум – «шаҳраке аст ба ноҳияти Порс миёни Дороғард ва худуди Кирмон. Пойтахти кишвари Итолиё аст. Ин шаҳр дар соҳили руди Тибар воқеъ аст ва пойтахти ҷумҳурӣ ва императории Руми қадим буда, аввалин ва

қадимтарин шаҳр аст, ки маркази масеҳият ва калисои масеҳӣ шуд ва мақарри Поп гардид».

Хромов А. Л. дар асоси маводи топониме, ки аз сарчашмаҳои он мо ба хулосае меоём, фоизи калони тамоми топонимҳои Мовароуннаҳр аз асри X-XIII ба қатори номҳои эронӣ-шарқӣ (сугдӣ, хоразмӣ ва эҳтимол бохтарӣ) ва давраи пеш аз ислом ба мо мерос мондааст. Муаллифони араб анъанаҳои қатъи нигоҳ дошта, маводи таълифшударо қариб, ки бетағйиркунӣ ба дигар ҷо ва беишораи сарчашмаҳо менависанд.

Топоними Балх – بلخ -ро ҳамчун мисол меорем, ки аз пахлавӣ **Bāxl** [12, 80], Baxl (Balkh) *Bāxtrī*-, < *Bāxδī*-, Balx. [15, 45; 14, 80] ва аз авестӣ *Bachdī* ё *Bachazī* навишта мешавад. Оид ба урбаноними Балх А. Деххудо дар «Луғатнома» чунин менависад: *«Шаҳре бузург аст (ба Хуросон) ва хуррам ва мустақари хусравон будааст андар қадим ва андар вай биноҳои хусравон аст бо нақшҳои ва коркардҳои аҷиб ва вайронгашта. Онро Навбаҳор хонанд ва ҷои бозаргонон аст ва ҷойи бисёр неъмат ва ободон, ва борқадаи Ҳиндустон аст ва ӯро рӯдест бузург, аз ҳудуди Бомиён биравад ва ба наздики Балх ба дувоздаҳ қисм гардад ва ба шаҳр фуруд ояд ва ҳама андар кишт ва барзи рустоҳои ӯ ба кор шавад ва аз он ҷо турунҷ (бергамот) ва норинҷ ва найшакар ва нилуфар хезад, ва ӯро шаҳристоне аст бо бора маҳкам ва андар рабази ӯ бозорҳои бисёр аст».*

Урбаноними дар боло зикр шуда ба Мовароуннаҳр мансуб буда, ба ҳудуди Афғонистони имрӯза таалук дорад.

Саҳми муаллифи матни «Сувар-ул-ақолим» барои нигоҳдошти ёдгориҳои тамаддуни динии халқҳои машриқ замин бузург буда, пайваста аз ӯ маданияти қадими, урфу одати қадимиرو, ки тасвир карда аст, мо дарк мекунем.

Рӯйхати адабиёт:

1. Деххуда Алиакбар. Луғатнома . Дар 50 қисм. Қ. 43 – 1352 с., қ. 20, қ. 21 – 1347 с., қ. 11 – 1343 с., қ. 29 – 1345 с., қ. 44-45 – 1352 с., қ. 49 – 1345 с. // А. Деххудо – Техрон.

2.Диодор Сицилийский. Греческая мифология (Историческая библиотека.) Перевод с древнегреческого О.П. Цыбенко. М., Лабиринт, 2000. – 224 с. (Серия «Античное наследие»)

3.Камолиддин Ш. С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. – Шарк, 2006. 191 с.

4.Мезенко А. М. Имя внутригородского объекта в истории. // А. М. Мезенко Минск, 2003. – 288 с.

5.Мухаммад Гиёссуддин. Гиёс-ул-луғот: Иборат аз 3 чилд. – Душанбе: «Адиб». Ч.1. 1988, 480 с.

6.Подольская Н. В. Ономастическое словообразование. //Н.В. Подольская (Сопоставительный анализ на материале восточно-славянской ономии). Дисс....докт. филол. наук. – М., 1990. -430 с.

7.Сувар-ул-аколим. Техрон. Китобхонаи фарҳангии Эрон,1362.–107 с.

8. Словарь таджикского языка. В 2 томах. Под ред. М.Ш. Шукурова, А.В.Капранова, Р.Хашима, Н.А. Масуми. Издат. Советская энциклопедия. Москва – 1969. 952 с.

9. Суперанская А.В. Что такое топонимика? // А.В.Суперанская М.: Наука, 1984. – 182 с.

10.Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986.-254 с.

11.Хромов А. Л. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана // А. Л. Хромов Душанбе. Ирфон, 1974. – 85 с.

12. Bahram Faravashi. Persian Pahlavi Dictionary. Tehron, 1381. – 581p.

13. <http://www.ancientcity.ru/goroda-aravii/sana.html>

14. Hübschmann. H. Armenische Grammatik. Leipzig. Druck und verlag von Breitkopf Härtel. 1897. – 575 p.

15. Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. Pt.I. Texts.– Weisbaden,1964.–286 p.

Қабатҳои фарҳангии забоншиносӣ урбанонимҳо дар рисолаи «Ҳафт кишвар»

Дар мақолаи мазкур урбанонимҳои матни «Ҳафт кишвар» ва маънои луғавӣ, баромади калимаҳо инчунин қабатҳои забони фарҳангии он дида мешавад. Тадқиқоти забоншиносӣ-ҷуғрофӣ таҳлили дар шаҳрҳои Арабистон (Яман, Макка, Мадина ва Ҳиҷоз), Осиёи Марказӣ (Мовароуннаҳр, Хуросон, Бағдод ва ғ.) ва Ғарби Эрон (Ҳамадон ва Хузистон) бурда мешавад.

Калидвожа: *топонимика, урбаноним, номҳои ҷуғрофӣ, шаҳр, қабатҳои фарҳанги забонӣ.*

Лингвокультурологические аспекты урбанонимии в трактате «Хафт кишвар»

В статье рассматриваются урбанонимы текста «Хафт кишвар» и их лингвокультурные значения, их семантические и лингвистические пласты. Проводится лингвогеографический анализ городов Аравии (Йемен, Мекка, Мадина и Хиджаз), Центральной Азии (Мавереннахр, Хорасан, Багдад, и т.д.) и Западного Ирана (Хамадан и Хузистан).

Ключевые слова: *топонимика, урбаноним, географические названия, город, лингвистические пласты.*

Lingvocultural layers in the treatise «Haft kishvar»

This article discusses urbanonymy treatise "Haft Kishwar" and their etymological meaning, semantic and linguistic formations. Held lingua geographical analysis Arabia cities (Yemen, Makkah, Madinah and Hejaz), Central Asia (Maverennahr, Khorasan, Baghdad, etc.) and of western Iran (Hamadan and Khuzestan).

Key words: *Toponymic, urbanonim, geographical names, city, linguistics layers.*

Данные об авторах: Амиршоева М. – аспирантка кафедры истории языка и типологии Таджикского Национального Университета, дотс.каф. Тел.: (+992)501064684

Фирӯз Шерзода (аспиранти ДМТ)

АСТИОНИМИЯ ДАР ТАРЧУМАИ ФОРСИИ “ҚУРЪОНИ ҚУДС”

Астионимия ё худ номҳои шаҳрҳо яке аз намудҳои ойконим буда, аз юн.қ. *ἄστυ ὄνομα* - номи шаҳр мебошад. Ин вожа пеш полисоним ном дошта, аз вожаи юн. *πόλις* - шаҳр [8, 1219], ки баъдтар бо муродифи худ астионим (*ἄστυ*- шаҳр ва *ὄνομα*- ном) [8, 158,1084] ҷойи худро иваз кард ва номи баҳши топонимика буда, ба омӯзиши номҳои шаҳрҳо, пайдоиши онҳо, маънои семантикӣ, инкишоф, вазъи кунунӣ, имло ва талаффузи онҳоро мефаҳмонад. Астионим яке аз шохаҳои илмест, ки ба таври васеъ дар соҳаҳои гуногуни дигар илмҳо мисли: забоншиносӣ, ҷуғрофия, таърих ва ғайра истифода мешавад. Дар матни "Қуръони Қудс" ҳам ин номвожаҳо нақши худро гузоштаанд ва номи якчанд шаҳрҳое оварда шудаанд, ки мо онҳоро дар асоси маводи асар мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Агар мо аз саҳифаҳои аввали Қуръон назар андозем мебинем, ки аввалин шаҳре, ки зикр шудааст ин Бобул мебошад. Ин шаҳр дар оятҳои таърихии ҳазрати Сулаймон ва ҳукмронии ӯ рост омадааст, аниқтараш дар сураи 2-юми ояти 102. Вале дар тарҷумаи форсии "Қуръони Қудс" сураи дуюм (Бақара) аз ояти 213 сар мешавад аз ин сабаб астионими Бобул дар матн оварда нашудааст. Ва ногуфта намонад, ки баъзе аз шаҳрҳо ва минтақаи ҷуғрофии онҳо, ки дар Қуръон ҳастанд, бо астионимҳои китоби Библиёи насронӣёну яҳудиён бисёр наздикӣ доранд.

Миср-Дар "Қуръони Қудс" миср дар ду таърихи паёмбарон омада аст яке дар таърихи паёмбар Юсуф (а. с.) ва дигаре дар таърихи паёмбар Мусо (а. с.). Мисри бостон, ки дар шимоли ховари Африқо, қад-қадӣ поёни дарёи Нил арзи ҳастӣ кардааст, таърихи 40- асраро дар бар мегирад. Мисри бостонӣ аз давроне шурӯъ мешавад, ки Фиръавн Менос/Мино (300 сол п. а. м.) Мисри болоро (дар болооби дарёи Нил) бо Мисри поён (дар поёноби

дарёи Нил) дар зери як шоҳигарӣ қарор медиҳад [16, 95]. Мисрро дар қадим бо номҳои гуногун ном мебарданд, ин вобаста ба ҳамсоягӣҳои он сарзамин буд. Масалан, дар форсии қадим дар навиштаҷоти Дориюш дар Бесутун дар сутуни аввал Мисрро дар шакли Мудроя- *mudrāya*- 'Миср' ва ё *mudrāyā*- 'мисрӣ' меҳонданд [19]. "Гуфт ӯй, ки бихаред ӯйро аз Миср зан ӯйро: қаромат кун ба ҷой ӯй шояд, ки манфиат кунад моро, ё гирем ӯйро фарзандӣ" [1,144] яъне он ки (азизи Миср) Юсуфро харида буд, ба занаш мегуяд, ки ӯро эҳтиром гузор, шояд, ки манфиате орад ва ё ба фарзандиаш хонем. Қиссаи дигаре дар Қуръон аз Юсуф, ки баъд солҳои ҳичрон аз падар ва назиконаш ва азизи Миср шуданаш, онҳоро ба Миср Даъват мекунад: "Азмон (он замон) дар шуданд (даромаданд) бар Юсуф, ҷой кард падар ва ҳолат (ҳолла) ӯйро ва гуфт: даршед (дароед) дар **Миср** ар (агар) хоҳад Худой аминон (Амин)" [1,151]. Дар тарҷумаи форсии матн дар шакли **مصر** Миср оварда шудааст: "Ваҳй қардем ба Мусо ва бародар ӯй, ки ҷой қунед қавми шумо ду ро ба **Миср** хонаҳое ..." [1,130].

Дар забони акк. *Mušrû*, *Miṣrû* - Миср [11, 220], *Micir*/*Micrî* - "Миср" ва *Muṣur*/*Muṣri*/ *Muṣurā* - "Миср (Мисри болооби Нил)" [12, 575]. ях.қ. *Mitzráyim*-МисрАим [5, 821] ар. **مصر**- Миср/Масар; дар забонҳои аврупоӣ бошад вожаи "Египет" аз юн.қ. *Αἴγυπτος*-Айгюптос омадааст [7, 15].

Мадина, Ясриб - Дар тарҷумаи форсии "Қуръони Қудс" ҳарду шаҳр зикр шудаанд. Мадина ё Мадинат ан-Набӣ номи шаҳре аст дар кишвари Арабистони Саудӣ, дар Нимҷазираи Араб. Ин шаҳр дар шимоли Риёз ва дар миёнаи Начд қарор гирифта обу ҳавояш хушк аст. Ин астионим пеш аз ҳичрати паёмбари Ислоҳ ба он Ясриб ном дошта, бо воридаи паёмбар бар онҳо, онро Мадинат ан-Набӣ (яъне: "шаҳри паёмбар") ё Мадинат ал-Мунаввара (яъне: "шаҳри мунаввар" ё "шаҳри дурахшанда") номиданд. "Ва аз аҳли **Мадина** ситанба шуданд (нофармон шуданд) вар (бар) мунофиқи" [1,119].

Ва Мадинаи Мунаввараи имрӯза шаҳри муқаддаси мусалмонон гаштааст, ки дар онҷо ду масҷид **المسجد النبى** - Масҷид ан-Набӣ ва **مسجد قبا** - Масҷиди Кубо мавқеи таърихӣ ва худро доранд. Ин астионим дар форсии миёна ва ё худ паҳлавӣ дар шакли *Madīnak* [13, 122; 10, 467] омада, дар забони оромӣ бошад ҳамчун *Madīnta* меҳондаанд [9, 380; 15, 104]. Баромади номи пешинаи ин шаҳр **يثرب** - Ясриб тахмин нашудааст ва ва аввалин қабиле, ки дар ин сарзамин истиқомат доштанд ин амалакитҳо, ки баромади наҷодиашон ба яке аз фарзандони Нӯҳ- Шиму рост меояд. Бо баъзе аз маълумотҳо асосгузори ин шаҳр Ясриб ибни Ясриб ибни Қония ибни Махнаил- аз авлоди Нӯҳ гирифта шудааст [20]. Гуфтанд гурӯҳе аз эшон: "Ё аҳли **Ясриб** истод (истед) нест шуморо, бозгардед" [1, 274].

Макка – ин шаҳр дар шоҳигарии Арабистони Саудист, ки калонтарин масҷид бо номи Масҷуд-ул-Ҳаром ва хонаи Каъба дар онҷо ҷойгиранд. Ва ҳар сол мусалмонони дунё барои зиёрат ва тавофи хонаи Худо ба он сарзамин сафар мекунанд. Дар баёни хонаи Худо дар Қуръон чунин гуфта шудааст: "Мо Иброҳим ва Исмоилро фармон додем: «**Хонаи маро** барои тавофкунандагону муқимон ва роқиёну соҷидон покиза доред!» ". Маккаро боз ба номи **مكة المكرمة** -Макка ал- мукаррама (Маккаи кироми дошта, азизу муҳтарам) низ меҳонанад. Ин астионим дар забони паҳлавӣ дар навиштаҷоти Šahristānīhā i Ērān чунин шакли навишт дорад **𐭮𐭲𐭩𐭫𐭲𐭩** -Makkah [13, 115; 14, 124; 10, 488]. Дар оини исломӣ Маккаро аз наслҳои Исмоил ибни Иброҳим медоданд. Ин шаҳр таърихи қадима дорад, вале аз сабабе, ки дар заминҳои Макка кофтукобҳои археологӣ гузаронида нашудаанд ва навиштаҷот ва ёдгориҳои таърихӣ пайдо накардаанд, аз ин лиҳоз таърихи дақику муайяне дар даст надорем. Ин астионим дар сураи 90-уми Қуръон ҳамчун "шаҳр" ёд шудааст, ва тамоми муфассирини Қуръон ба як ақидаанд, ки инҷо Худованд Макка-ро дар назар дорад:

"Ме (не, на) савганд хӯрам **бад-ин шаҳр**"[1, 411]. Саравал ин сарзамин чое буд тафсону хушк ва набуд ончо киштае, ки дар матн дар сураи Иброҳим гуфта шудааст: "Худованди имо (мо), ман сокин кардам (фуруд кардам, биншондам) аз фарзандони худ ба рӯдкадае (водие) ғайр Худованд кишта (чойе бе кишта), наздики хонаи ту ҳарам (хонаи муҳаррам-Ка'ба)." [1, 160] Аз давраҳои қадим ин шаҳро макони муқаддас мешумориданд ва ин астиномро зиёзидон, таърихшинос ва ҷуғрофидони Искандарияи Мисрӣ- Клавдий Птолемей ҳамчун "Масоғаб" Макораба ёд мекунад [15, 103]. Дар Қуръон ин шаҳр дар шакли بَكَّةَ -Бакка омадааст, ки дар тарҷумаи форсии "Қуръони Қудс" ҳамчун مكة - "Макка" тарҷума шудааст: "Нахустин хонае ниҳода шуд мардумонро, он аст ба **Макка** бар ки карда ва раҳнамунӣ ҷаҳонӣро" [1, 17]. Ва ин шаҳр ҷойи амну осоиш ва наҷотёфта низ номида мешавад, ки дар ояти 35-уми сураи Иброҳим метавонем бубинем: "Ки (он гоҳ) гуфт Иброҳим: Худованди ман, кун **ин шаҳро** амин ва дур кун маро ва писарони маро, ки (онгоҳ агар) парастем бутонро" [1, 160].

Сабо-Астиониме, ки дар тарҷумаи форсии "Қуръони Қудс" дар қиссаи ҳазрати Сулаймон зикр мешавад, ки паррандае ба ном Худхуд омада ба Сулаймон хабаре аз мулки Сабо медиҳад. Дар он мулк маликае ба ном Билқис ҳукмрон буд ва мардуми ончо ба ҷойи Худои якто Офтобро мепарастиданд. Дар матн дар мавриди ин шаҳр гуфта шудааст: "Овардам ба ту аз шаҳри **Сабо** хабари яқин" [1, 245]. Дар "Ғиёс-ул-Луғот" низ гуфта шудааст: "Номи шаҳри Билқис, ки дар никоҳи ҳазрати Сулаймон (а. с.) омада буд; ва шаҳри мазкур дар мулки Яман аст, дар иқлими аввал" [6, 408]. Инчунин сураи алоҳидае бо номи шаҳр "Сабо" дар Қуръон омадааст.

Мадян- астиониме, ки ҳам дар Қуръон ва ҳам дар Таврот зикр ёфтааст. Ин шаҳри таърихӣ дар шимолу ғарби Арабистон дар назди Баҳри Сурх, ки аз Халиҷи Даҳаба то бандари Маҷд тул кашида буд. Дар тарҷумаи

форсии "Қуръони Қудс" ин шаҳр ду маротиба зикр шудааст, вале ҳамчун этноним бештар ба кор рафтааст. Ба гуфтае ин шаҳр ба номи яке аз фарзандони Иброҳим паёмбар "Мадиян" аз ҳамсари (суррияти) сеюмаш Хетуро тааллуқ дорад ва номи писари Хетуро дар Библиё зикр шудааст [2, 321]. Дар китоби Иосиф Флавий "Иудейские древности" омадааст: "Ниҳоят (Мусо а.с.) ба шаҳри Мадян, ки дар Баҳри сиёҳ (имрӯзаи Баҳри сурх) мавқеъ дошт ва ба номи яке писарони Хетуро буд расид. Ӯ дар наздикии чоҳи обе, ки на онқадар дур аз шаҳр буд нишаст, то ки аз хастагиву беҳоли осуда бошад." [4, 119]. Чуноне, ки дар боло зикр кардем баъзе астионимҳо дар Тавроту Қуръон як таърихро доранд аз ин рӯ Дар китоби муқаддаси яҳудиён "Таврот"-и Мусои паёмбар гуфта шудааст: "Ва Фиръавн аз ин ҳодиса боҳабар шуда хост, Мусоро бидушад, вале Мусо аз фиръавн гурехта аз Миср ба **Мадян** равон шуда дар назди чоҳи обе нишаст" [2, 44]. Ва дар матни тарҷумаи "Қуръон Қудс" низ дар сураи Қасас чунин оварда шудааст, ки баъд аз куштории шахсе, ки бар зидди яке аз пайравони Мусо мечангид ва ҳангоме ба ӯ хабар доданд, ки сардорони шаҳр қасди куштори ӯро доранд, Мусо тарсону нигарон шуда аз шаҳр берун шуда, сӯи **Мадян** равон шуд:" Азмон (он замон) рӯй ниҳод сӯи Мадян, гуфт: "Шояд Худованди ман, ки раҳ намоёнд маро ростӣ роҳ (ба роҳи рост)" [1, 252], "Азмон (он замон) пеш омад вар (бар) оби Мадян ..." [1, 252].

Дар сарчашмаи чуғрофии соли 982- "Худуд улоам мин ал-Машриқи ва-л- Мағриб" ки аз тарафи муалифи номаълуми форсиабон навишта шудааст, дар бораи ин шаҳр чунин гуфта шудааст: "Ин шаҳрест, ки дар Арабистони шуқуфон ҷойгир аст ва дар онҷо хоҳест, ки Мусо паёмбар аз онҷо бар ғусфандони Шуайб (а.с.) об додааст" [3, 169]. Ин шаҳр то асрҳои XIX дар хариҷаҳои ҷаҳонӣ дар қаламрави Арабистон дар соҳили Баҳри Сурх вучуд дошт ва якчанд мисолҳое аз хариҷаҳои гуногун аз

сомонаҳои интернетӣ дастрас шуд, ки дар поён аз рӯи таснифи солашон оварда мешаванд:

Фехристи адабиёт:

1. Алии Раваки. Корани Кодс/ Раваки Али.- Тегеран: Институт Культуры имени Шахид Мухаммад Раваки, 1364.- 468с.

2. Библия. Книги священного писания. Ветхого и Нового завета. Каноническая- В русском переводе с параллельными местами. СПб.: Синодальная типография., 1907.- 901 с.

3. Границы мира с востока на запад. С усилением док. Манучехра Ситуда. Тегеран: Типография Тегеранского Университета., 1962.- 255 с.

4. Иосиф Флавий. Иудейские древности. В 2 т. Т. I. Кн. 1-12 / Флавий Иосиф; Оформление СЕ. Власова. — М.: ООО «Издательство АСТ»: «Ладомир», 2002. — 784 с.

5. Мистер Ҳокс. Қомуси Китоби Муқаддас. Техрон: Интишороти Асотир, 1377 қ.- 988 с.

6. Мухаммад Гиёсиддин. Гияс-ул-лугот.ч.1//Тахияи матн бо пешгуфтор, мулҳакот ва фехрасти Амон Нуров. Душанбе: Адиб, 1987.-480 с.

7. Ньюман Б. М. Греческо-русский словарь Нового Завета: Пер. Краткого греческо-английского словаря Нового Завета Баркли М. Ньюмана / Перевод и редактирование В. Н. Кузнецовой при участии Е. Б. Смагиной И. С. Козырева. — М.: Российское Библийское общество, 2008. — 240 с.

8. Beekes R. S. P. Etimological Dictionary of Greek; with the assistance of Lucien van Beek Vol. X/I-II. Leiden-Boston., 2010.- 1809 p.

9. Bosworth C. E. Historic Cities of the Islamic World. Leiden- Boston, 2007- 584p.

10. Farahvaši, B. Farhang Farsi be Pahlavi [The Lexicon of Persian into Pahlavi]. Tehrān: Entešārāt-e Dānešgāh Tehrān.-1381.-572p.

11. Jeremy B. A Concise Dictionary of Akkadian / B. Jeremy, G. Andrew, P. Nicholas. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000. - 450 p.

12. Muss-Arnolt W. A Concise Dictionary of the Assyrian language. Vol. I / W. Muss-Arnolt. Berlin: Reutßer and Reicßard, 1905. - 576 p.

13. Nyberg H. S. A manual of Pahlavi. Pt I. Texts, Alphabets, Index, Paradigms, Notes and an introduction Otto Harrassowitz- Wiesbaden, 1974.- 284 p.

14. Nyberg H. S. A manual of Pahlavi. Pt II. Ideograms, Glossary, Abbreviations, Index, Grammatical Survey, Corrigenda to Part I. Otto Harrassowitz- Wiesbaden, 1974.- 286 p.

15. Phillip Hitti, A History of the Arabs, London: Macmillan and co., limited st. Martin's street, 1946- 790 p.

16. Rice Michael. Egypt's Making. The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC. Second Edition. — London / NY: Routledge, 2003. — 312 p.

"Қуръони Қудс" таърихи қуҳан дошта, тарқрибан дар асрҳои IX-X аз тарафи муаллифи номаълум аз забони арабӣ ба забони форсии дарӣ баргардон шудааст. Дар мақолаи мазкур суҳан дар мавриди астионимҳо, баромади таърихию ҷуғрофии онҳо, аз қабилӣ шаҳрҳои: (Маққа, Мадина, Миср, Мадян, Сабо) меравад. Дар раванди кор таваҷҷуҳи бешатар ба астионими Мадян дода мешавад, чун дар ҳаритаҳои пешин ин шаҳр ҳамчун як минтақаи таърихӣ нишон дода шуда, аммо дар ҳаритаҳои имрӯзаи ҷаҳонӣ бошад оварда нашудааст. Ин масъала кам баррасӣ шуда, тадқиқоти минбаъдaro талаб мекунад.

Қалидвожаҳо: "Қуръони Қудс", астионим, ҷуғрофия ва таърих, забоншиносӣ, Алиӣ Равоқӣ, тарҷумаи форсӣ.

АСТИОНИМИЯ В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ "КОРАНИ КОДС"

В статье речь идет о астионимов в персидском переводе "Корани Кодс" которая написана примерно IX-X вв. которого автор неизвестен является одной из старой переводов Корана. В данной статье реч идет о географическо-исторических астионимов и их этимологии на подобие городов (Мекка, Медина, Египет, Мадян, Саба). На основании анализа особое внимание уделено астиониму городу Мадян, так как этот город существовал в географических картах до XIX вв. Но данная проблема мало изучена и требует дальнейших исследований.

Ключевые слова: "Корани Кодс", астионим, география и история, языкознание, Али Раваки, персидский перевод.

Гулнораи Наим (устоди ДДОТ ба номи С. Айнӣ)

ХУСУСИЯТИ САБКИИ ШУМОРАҲО ДАР «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»-И НОСИРИХУСРАВ

«Зод-ул-мусофирин» китобест, ки ҷанбаҳои асосии онро равиҳои фалсафӣ-каломи ҳакими зақӣ ва донишманд Носири Хусрав фаро мегирад. Ӯ аз аввалин мутафаккирони тозахаёлу нуктасанҷ мебошад, ки дар заминаи дастовардҳои ҳаёти фарҳангии форсӣ-тоҷикӣ як низоми комили фалсафӣ ва каломии таълимоти исмоилиро ба вуҷуд овардааст ва метавон осори ӯро як дарахти пурбор ва аз меваҳои лазизи он ҳамчун як

сарчашмаи васеи фалсафӣ-динӣ истифода намуд. Чуноне ки худи ӯ чунин мегӯяд:

«Зи болои хирад бингар яке дар кори ин олам.
Азеро, к-аз хирад бартар наёбӣ ҳеҷ болое...
Якero дебо тарозидам нигорида ба ҳикматҳо,
Ки ҳаргиз н-омаду н-ояд чунин аз Рум дебое.
Дарахте сохтам монанди тӯбо хурраму зебо,
Ки ҳар лафзеш диноrestу ҳар маъниш хурмое».

«Зод-ул-мусофирин» дар миёни осори мансури Носири Хусрав ҷойгоҳи намоёне дорад. Ҳар асаре, ки ӯ навиштааст, мавзӯҳои гуногуни ҳаётро дарбар мегирад. Замон ва шарту шароити даврон ӯро маҷбур месохт то ба таълифоти чунин асарҳои пурмахсул ва заҳматталаб рӯ ниҳад. Чи хеле ки Муҳаммад Базл-ур-рахмон дар муқаддимаи китоб ибрози назар мекунад «ҳаким Носири Хусравро назариёти дақиқе дар мабоҳиси илоҳиёт аст, ки ҳақиқатан бад-он ихлоси қалбӣ ва эътиқод доштаву дар бархе маворид, ки истишҳод ба оёти Қуръония кардааст, меҳостааст бинамояд, кич и гунна мумкин аст, оёти Қуръонияро ба тариқе мувофиқ бо ақл тафсиру таъбир кард ва ин маслак дар тамоми кутуби фалсафӣ биайниҳи мавҷуд аст.» Сабаби таълифи ин китоб чи гунае ки Носири Хусрав дар фасли китоб иброз намудааст «Гӯем, ки чун маволид аз наботу ҳайвон андар олам падиоянда аст ба суратҳое, ки он суратҳо бар уммаҳот, ки он табоеъ аст, беш аз маволидро ҳаёт аст ва уммаҳотро мавод ва андар муддате замоне аст. Ва ҳар чизе ки он ба камоли хеш расанда аст, ҷи аз мардум ва ҷи ҷуз аз мардум, пас аз он ҳам бад-он тадриҷ, ки пайдо омадаш, бад-он буд нопадидшаванда аст.... Ба хирадмандон воҷиб аст, ки ҳоли хеш бозҷӯяд то аз кучо ҳамеоянд ва ба кучо ҳамешаванд ва андеша кунанд, то бубинанд ба чашми басират маар хештанро дар сафаре

раванда, ки маар он рафтанро ҳеҷ диранге ва истодане нест... пас бар ин мусофири хирадманд вочиб аст, ки бозҷӯяд то аз кучо омадааст то кучо ҳамешавад. Ва чун донист, ки аз кучо омадааст ва кучо ҳамешавад, маъмули ӯ шавад он ҷо ки ҳамешавад ва мар ӯро ба чи чиз ҳоҷат хоҳад будан зоди мусофирин баргирад, ки мусофире бе зод аз ҳалок бар хатар бошад.»

Ӯ чунин гуфтан меҳостааст, ки сабаби омадани олами набототу ҳайвонот дар ин олам чист. Пас маълум гардид, ки ба ин дунё омадану рафтан аст ба чашми басират дидани он ва худро дар ҳоли сафар дидан аст ва инсонро мебояд тӯшаи сафар омода кунад. Танҳо ӯ тӯшаи сафарро дар такводорӣ мебинад.

Таъвил истилоҳест дар улуми Қуръонӣ ва ба таври ом дар мутолиоти марбут ба фаҳми нусус, ки ба навъи хосе аз бардошт аз матн ишора дорад ва он бардоште аст ки ба нахве бар ҳилофи зоҳири матн буда бошад. Вожаи таъвил аз решаи «аввал» ва ба маънои бозгардонидани пеш ё вазъияти пешин аст. Он ҷо ки дар бораи фаҳми чизе ба кор равад. Нозир ба бозгардонидани чехраи берунӣ ба маънои дарунӣ аст, ки ба гунаҳои мухталиф дар Қуръони карим дида мешавад, монанди таъвили хоб ба маъное, ки дар паси руъё нухуфтааст. Аз корбурди Қуръонӣ мақсуд аз таъвил фаро бурдани як дол(л) аз маънои зоҳирба маънои дур аз зоҳир аст ки тасавур мешавад муҳимтар аз маънои зоҳир ва беш аз маънои зоҳир мақсуди гуянда будааст. Бад-ин тартиб, вожаи таъвил ба манои истилоҳии худ дар улуми ислом наздик шудааст. Носири Хусрав ба таъвил диққати ҷиддӣ дода, таъкид намуда, ки «Пас ҳар ки аз уммат ба танзил биистод ва маар таъвилро талаб накард, бар мисоли қассе бувад, ки дарахт барг хӯрад ва аз бор дурр монад.»

Шӯр аст чу дарё ба масал сурати танзид.

Таъвил чу лӯълӯ-ст сӯи мардуми доно...

Аз баҳри Паямбар, ки бад-ин сунъ варо гуфт:
«Таъвил ба доно деҳу танзил ба ғавго».

Бо вучуди он ки дарк ва ҷаҳонбинии Носири Хусрав дар китоби «Зод-ул-мусофирин» равшан мегардад, дар ин мақола кӯшиш намудаем то имконоти як маърузаро ба назар гирифта ба теъдоде аз таъвилоти ин китоби пурарзиш, ки бар пояи рақамҳо мебошад, ишора намудем.

Китоби «Зод-ул-мусофирин» аз фаслҳо ва 27 қавл иборат мебошад, ки дар он таъвили ояҳо аз китоби Қуръони карим иҷро шудааст.

Ду ҳаракат - Бар хирадмандон воҷиб аст, ки ҳоли хеш боз ҷӯянд, ки то аз кучо ҳамеоянд ва ба кучо ҳамешаванд ва андеша кунанд, то бубинанд бо чашми басират мар хештанро дар сафаре раванда, ки мар он рафтанро ҳеҷ дигаре ва истодане нест, аз баҳри он ки то мардум андар ин олам аст, аз ду ҳаракат- афзоишу коҳиш ҳолӣ нест ва ҳаракат набошад магар андар замон...(с.27)¹

Ду қисмат - ...замон чизи мутаҳаррик ба ду қисмат: яке аз ӯ гузашта ва дигаре монда. (с.27-28)

Ду ҷисм – Пас, гӯем, ки қавл набошад, магар аз мардум ба овоз ва овоз набошад, магар аз берун ҷустани ҳаво аз миёни ду ҷисм. (с.34)

Ду фазилат – Ва ҳар мардуме, ки мар ӯро ин ду фазилат, ки хоссағони мардуманд, ҳаст, ӯ ба камоли (мардум) наздиктар аст, бал қавл навиштааст, ки забон мар ӯро ба ҷои қалам аст ва овози дароз ӯро ба манзаллати хатти рост аст ва мар шаклҳои ҳуруф ӯро лавҳ ва сатҳи хок ва чизҳои ҳокӣ пазирад ва хок суратпазир (аст), аз он аст, ки илм ба миёни ӯ аз доно ба ғойбон бирасад, аз пешиниён ба бозпасиниён биёяд. (с.37)

¹Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин.-Душанбе, 2010.-511с. – Минбаъд саҳифаҳои ҳамаин асар дар қавсайн оварда мешаванд.

Ду тан – Ва лекин бар чашми нонависандагон пардаест, ки он парда бар чашми нависандагон нест, ҳар чанд ки ин ҳар ду тан андар дидори ашколи ҳуруф ҳамчун андар дидори дигар мубсарот баробаранд. Ва ҳам ин аст ҳоли касоне, ки сухане бишнаванд ва бар маънии он ихотат ёбанд. Ва ин ҳар ду гурӯҳи шунавандагон бошанд ба зохир. (с.37)

Ду роҳ – Ва чун бар нафси мардуми нодон, ки ӯ ба манзаллати сутур аст, аз доно, ки ӯ ба маҳали фаришта аст, аз ду роҳ расад: ...яке бо роҳи ҳосмати шунавой ва дигаре бо роҳи ҳосмати биной....(с.42)

Ду ҳоссат – Пас, гӯем, ки ин ду ҳоссат мар нафси мардумро шарифтар аз дигар ҳавос аст, аз баҳри он, ки расидани нафси мардум ба илм, ки камоли ӯ бад-он аст бад-ин ду олат аст в-азин ду олат мар ўро қуввати сомеа шарифтар аст аз қуввати басира, аз баҳри он ки агар марде аз модар бе ҳосмати бинанда зояд, мар нутқро ба ҳосати самъ биёбад...

Ҷисм ду аст – табиӣ – таълиси (с.50)

Ду қисм – Ҷавҳар бар ду қисмат аст: яке аз ӯ қисмонӣ аст ва дигаре рӯхонӣ. (с.52)

Се ҷониб – аммо ҷавҳари қисмонӣ он аст, ки мар ўро канорҳост ва ба се ҷониб кашидагӣ дорад, аънӣ дароз ва паҳно ва жарфо...(с.52)

Ду маънӣ – Ва вучуди ҷавҳари қисм ба ду маънист: яке аз ӯ он маънӣ аст, ки қисм бад-ӯ пазирии аъроз шудааст ва мар онро "модда" гӯянд ва "ҳаюло" гӯянд ва он маънӣ бар таҳқиқи қуввате феълпазир аст бар мисоли симе, ки дар ангуштарист. (с.52)

Ду сурат – Ва ин ду сурат мар ҳомилони хешро ном ва феъл додаанд... ва ин ду сурати илоҳӣ мар он ду миқдор табоеъро аз оҳану сим шараф додаанд, ҳамчунон ки он ду

сурати саной мар он ду миқдор оҳану симро аз шамшеру ангуштарӣ шараф додаанд. (с.54)

Ду қувват – Ва се дигар қисм он аст, ки қаҳркунанда ва чунбонандаи ӯ ба миёни ин ду қувват истодааст. (с. 56)

Шаш рӯй – Ва гуфтанд, ки ҳаракат бар шаш рӯй аст: ду аз ӯ андар ҷавохир аст ва ду андар камият ва ду андар кайфият аст. (с.59)

Чаҳор табъ - ...чунин ки ҳамебинем, чаҳор табъ андар ҷасади ҳайвон мавҷуд аст аз хоку бод ва обу оташ. Ду аз ин табоеъ андар ҷасади ӯ сӯи маркази олам гироянда аст, чун хок ва об. Ва ду аз ӯ бар табъи хеш сӯи ҳошияи олам баршаванда аст, чун бухороти гарм ва ҳаво. (с.60)

Ду рӯй – ва акнун гӯем, ки ҳаракат бар ду рӯй беш нест: яке аз ӯ ҳаракати иордӣ аст ва дигаре нозуқиҳои қасристон. (с.60)

Ду қаср - Ва мар ҳайвонро афзунии таркиб аз андаруни ӯ ҳаме берун ояд, ҳам бад-он қувват, ки андар он рӯҳ ниҳодааст ва бар табоеъ, к-аз он ҳаме набот ва ҳайвон таркиб ҳаме таркиб ёбад, ду қаср падида ояд : яке омехтани аҷзҳои ӯ бо якдигар андар набот ва ҳайвон, то ҳама як чиз ҳамешаванд. (с.61)

Ду қувват – Ва дигар он, ки нафс мар он табоеъро андар набот ва ҳайвон ба ду қувват: яке номия яке ғозия...[61].

Ду иллат – Ва чун ду иллат яке мар фаноро аз марг ва дигаре мар бақоро... [62].

Табиати панҷум – Ва сурати афлок табиати панҷум аст ва ҳаракати ӯ ба миёни ду ҳаракат фурудоянда ва баршаванда аст. (66)

Чаҳор сурат – Ва чун ин ҳар чаҳор сурат, к-аз ӯ яке оташи ва дигар ҳавой аст ва севум обӣ аст ва чаҳорум хокӣ аст... (с.73)

Як часад – ба тавфиқи Аллоҳу таоло, ки эътидол он бошад, ки аз табоеъ андар як часад ҷузвҳои мутакофӣ чамъ шавад бе ҳеҷ тафовуте. (с.76)

Чаҳор ҷузв – Ва агар ҷузве аз ин чаҳор ҷузв андар часаде бештар ё камтар аз ёрони хеш бошад, он ҷо эътидол набошад. (с.76)

Панҷ қадим – Ва Муҳаммад ибни Закариё панҷ қадим собит кардааст: яке-ҳаюло ва дигар-замон ва сеи дигар макон ва чаҳорум-нафс ва панҷум Борӣ субҳонаҳу: (с.87)

Ду ҷиҳат – Ва ҳаракати мустақим ҷуз бар инду ҷиҳат нест ва иллати ин ду ҳаракат аз ин ду аст, ки гуфтем. (с.88-89)

Як бор – Яъне агар Худои мардумро ибдоъ кардӣ, тамом ба як бор мақсуди Ё аз Ё зудтар аз он ба ҳосил шудӣ, ки ба ҷиҳил сол мар ўро ҳаме таркиб кунад ва ин як муқаддима аст.(с.89)

Як чиз – Ва далел ба дурустии ин қавл он аст, ки гӯяд, ки чун асли ҷисм як чиз аст, ки он ҳаюлоост... (с.89)

Ду сабаб – Ва қавли мо андар ин маънӣ он аст, ки гӯем, ин эътиқоде фосид аст ва бунёде сушт ва ноустувор ва қоидае заиф аст ба ду сабаб: яке-бад-он сабаб, ки ба ҳилофи қавли Худой аст. Ва он чи аз гуфторҳо ба ҳилофи қавли Худо бошад... (с.90)

Ду гуна – Ҳамчунон ки ду гуна халқ мар ўрост: яке латиф ва зинда ба зоти хеш чун нафс ва дигар касиф ва зиндашаванда. (с.91)

Панҷ таркиб – Ва Борӣ субҳонаҳу мар аҷсоми олабро аз он ҷузвҳо мураккаб кардааст ба панҷ таркиб: аз хоку обу ҳавову оташу фалак. (с.92)

Ду ҷавҳар – Ва ҳаво равшантар аз об нест, аз баҳри он ки дар асл мар ин ҳарду ҷавҳарро худ нур нест, балки ҳарду нурпазиронанд. (с.95)

Ду макон – Ва ин мутаноқиз бошад, магар гӯяд, ки он ҷузви номутаҷаззоро ба ду макон ҳоҷат аст: яке он ки

зоти ӯ андар он аст ва он макон ҳаргиз аз ӯ холи нашавад... бал ҷузвро ба ду макон ҳоҷат аст: (с.98)

Ду ҷавҳар - ва чун холи зоҳир ба миёни ин ду ҷавҳар ба хилофи ин аст, ки ҳукми ин мард бар он аст, зоҳир шуд, ки он чи ӯ гуфтааст... ўро мункир аст. (с.98)

Ду табъи муҳолиф –Пас, гўем, ки Сонеи ҳаким мар ҷавҳари оташро аз ду табъи муҳолиф таркиб кардааст, на аз ду табъи зидду хилоф, мар хилофро пазирада бошад ва зид аз зид гурезанда бошад. (с.98)

Ду ҷисм – Ва мо гўем, ки оташ андар ҳаво аз миёни ду ҷисм чун сангу оҳан ва ҷуз он бад-он ҳаме падида ояд, ки ҷавҳари ҳаво оташе аст ба ҳадди қувват, аз он ки гарм ва тар аст. (с.100)

Ду мусаллас – Ва мисоли ин ҳол чунин бошад, ки мо мураббае бинем, ки ба ду мусаллас қисмат шавад. Ва ҳар қисмате аз ӯ бз ба ду мусалласи дигар қисмат шавад. Ва ҳамчунин ҳамеша ҳар яке аз он мусалласот ба ду мусалласи дигар ҳамепазирад бе ҳеҷ хилофе... (с.101)

Ду маҳол – Ва ин ҳар ду маҳол аст ва мар маҳолро ба нобудан бар аҷзи қудрати ӯ, аз он далел гирифта, ки ҷаҳл бошад. (с.103)

Ду олам – Ва гуфтаанд, ки он чи берун аз ин ду олам аст, аз ду берун нест: ё ҷисм аст, ё на ҷисм аст. Агар ҷисм аст, андар макон аст ва боз берун аз он ҷисм ё макон аст, ё на макон. Агар на макон аст, пас ҷисм аст ва мутаноҳӣ аст. (с.106)

Даҳ арш - Ва гуфтанд, ки раво бошад, ки ҷизе аз ҷизе дигар дур шавад ё наздик шавад, валекин дурӣ ҳаргиз наздик нашавад ва наздикӣ ҳаргиз дур нашавад. Яъне чун ду шахс аз якдигар ба даҳ арш дур бошанд, дурӣ ба миёни эшон даҳ арш бошад ва раво бошад, ки он ду шахс ба якдигар наздик шаванд, то миёни эшон ҳеҷ масофае

намонад. Валекин он ду макон, ки он ду шахс андар ӯ буданд, бар сари даҳ арш ба ҳам фароз наёяд. (с.107)

Панҷ қадим – “Қадим панҷ аст, ки ҳамеша буданд ва ҳамеша бошанд: яке Худой ва дигар нафс ва сеи дигар ҳаёло ва ҷаҳорум макон ва панҷум замон”. Ва зиштгӯйтар аз он бошад ки мар Холиқро ба махлуқ андар як ҷинс шуморад. (с.107)

Аннотатсия:

Хусусияти сабкии шумораҳо дар “Зод-ул-мусофирин”-и Носири Хусрав хеле бараъло мушоҳида гардидааст. Муаллиф кӯшидааст, ки хусусияти сабкии шумораро дар асоси маводи мушаххаси асар нишон диҳад.

Калидвожаҳо: шумора, осори мансур, асар, пурмахсул, таъвил, ҷашми басират, рақам, мусофири хирадманд, равияи фалсафӣ, таълимати исмоилӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулнораи Наим, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 985983742

Хаспалаева Г.
(докторанти ДДОТ
ба номи С. Айни)

БАРРАСИИ ЛИБОСВОЖАҲО ДАР РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР»-И К.МИРЗОЕВ

Навъҳои гуногуни либос, ки ҳар кадоме ба вожа ва истилоҳи алоҳида ифода мегардад, боиси пайдо шудани гурӯҳи калимаҳову истилоҳот мегардад. Мафхумҳои сару либосро дар романи «Дар орзуи падар» ба ду ҷинс занона ва мардона ҷудо намудан мумкин аст. Баъзан либосвожаҳое ба мисли курта, ҷома, ҷемпер, мӯза, ҷӯроб

ҳам ба ҷинси зан ва ҳам ҷинси мард хос аст, аммо дар асл тахти ин мафҳумҳо предметҳои мухталиф дар назар дошта мешавад. Дар романи «Дар орзуи падар» либосвожаҳо ҳам дар доираи забони адабӣ ва ҳам шевагӣ, ҳамчунин калимаҳои русӣ (патинка, галстук, кастум) фаровон истифода шудааст ва баъзе мафҳумҳо ҳам ба калимаҳои забони адабӣ ва муродифоти шевагии онҳо ифода шудаанд. Мисол тоқӣ ва тӯпӣ: «Дар танаш чома, мӯйҳои сап-сафедаш аз зерии тӯпӣ берун, болои чашмонаш хамида» (сах. 354); «Бачам, додот ба ман куртаҳои нағз намебиёранд, пул надорам, мегӯянд, шикоят кард Мушарраф.

– Токии зардӯзи доред-ку. – Фақат як тоқӣ...» (сах. 10).

Истилоҳи тоқӣ ва муродифи он “токия” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) ба маънои каллапӯш омадааст, аммо дар романи мазкур истифодаи либосвожаҳои токия ва каллапӯш ба назар намерасад.

Ва ё ҳамингуна мисоли дигар метавонем истилоҳи пояфзолро биёрем, ки дар романи «Дар орзуи падар» омадааст: «Модар ҳис менамуд: барои Меҳрубон бо либосҳои кӯҳна, пояфзоли дарида мактаб рафтан душвор» (сах. 126). Истифодаи муродифи вожаи пояфзол дар шеваҳо ботинка ва ё патинка низ дар роман ба назар мерасад. Мисол: «Канӣ вай патинкаҳоро аз поят каш, зуд» (сах. 127); «Меҳрубон ҳоло ҳам бо ҳамон ботинкаҳои кандааш мактаб мерафт» (сах. 127).

Пояфзол аз қадимулайём ҷузъи таркибии пӯшок ба шумор рафта, барои эҳтиёҷоти инсон дар ҳама фаслҳои сол истифода мешавад. Ин аст, ки вобаста ба ин намуди пӯшок дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калимаҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд. Азбаски пояфзолҳои мардона фарқ мекунанд, номҳои ифодакунандаи онҳо низ чудо тафсир мешаванд. Аз ҷумла, ҷӣ гунае, ки дар мисолҳои боло дидем, муродифоти он патинка, ботинка,

кафш, туфлӣ мебошанд, ки дар роман фаровон истифода гардидаанд: «Кафшҳояш дар пояш набуданд, пойҳояш луч, сараш урён» (сах. 426).

Дар «Фарҳанг» (1969, 72) бо тавзеҳи «поафзор ва пойафзор, яъне попӯш, чизе ки ба пой мепӯшанд, ҳамчун мӯза, кафшу маҳсӣ, чокур ва ғайра» зикр шудааст. Дар романи «Дар орзуи падар» ҳамаи ин вожаҳо ба кор бурда шудаанд ба истиснои вожаи чокур.

Ба ғайр аз ин, либосвожаҳои мардона ва занонае, ки дар романи «Дар орзуи падар» зиёд ба назар мерасанд, воҳидҳои луғавии кулоҳ, сатр, калӯш, рӯймол, галстук, пӯстин, маҳсӣ, салла, болопӯш, патак, пайтоба, шим, кастум, пойчома, чома, миёнбанд, кафш, буғчома, эзор, фаранҷӣ мебошанд. Як идда калимаҳое дида мешавад, ки барои ифодаи сифати воҳидҳои луғавии марбут ба либос истифода шудаанд. Аз қабилӣ чанда, зардӯзӣ, пуршилшила, симдӯзии гулдор, майдабофӣ, сип–сиёҳи шабгун ва ғ.

Муаллиф дар мавриди офаридани зебогии либоси қаҳрамони асар – Шаҳноза чунин овардааст: «Ин духтарро ӯ дар мактаб аз ин пеш ҳам дида буд. Хушлибос мегардад. Ҳоло ҳам дар бараш куртаи ҳарири сабз, бандҳои дасташ то бозувон аз таги он намоён. Тӯпиаш зардӯзӣ, пуршилшила, чунин тӯпии зеборо надида буд, чи хеле мегӯянд, ба хирочи мамлакат меарзидагӣ. Дар пойҳояш туфлии симдӯзии гулдор, мӯйҳои майдабофиаш ба пошнаи пойҳояш меҳамиданд, сип–сиёҳи шабгун» (сах. 8).

Калимаи курта асосан ҳоси забони имрӯзаи тоҷикӣ. Воҳиди луғавии перохан // пирохан, ки муроди ӯ курта аст, асосан, дар адабиёти классикӣ ва имрӯз дар забони форсии Эрон ва дари Афғонистон маъмул аст. Калимаи “курта” дар адабиёти классикиамон низ воҷеҳурод. Аз ҷумла, Абдурахмони Ҷомӣ мегӯяд:

Ба таҳи куртаи нилӣ сӯи бӯстон бихром,
То гул аз шавқ кунад хорҳои пирӯза қабо.

Калимаи курта дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969, 576) бо тавзеҳи «пероҳан, пӯшоки якҷабатаи тағ» зикр шуда бошад ҳам, дар қиёси пероҳан дар иборасозӣ ғаёл ба назар намерасад. Ин мафҳум дар романи «Дар орзуи падар» низ мафҳуми умумист ва хеле ғаровон истифода гаштааст.

Ба қатори истилоҳоти ифодакунандаи либоси болоӣ дар романи «Дар орзуи падар» маҷкеи воҳидҳои луғавии ҷемпер, пӯстин, ҷелак, хилъат, камзул, пешдоман, палто мансуб доништан мумкин аст. Вобаста ба ин калимаҳо якҷанд мисол меоварем:

«–Хоб дидам, бачам, ки рӯймоли сари апат сӯхт, пешдомани куртааш алов гирифт, қад–қадӣ дарё медавид духтарам, месӯхт духтарам» (саҳ. 381) .

«Рост меғӯед, бобо. Лекин ҳоло дар ин рӯзҳои нобасомон қанӣ милисаю қанӣ қонун? Шумо хабар надоред? Намедонед? як зани хилъати сафедпӯши пир паст–паст гап зада, ба ӯ вазъиятро мефаҳмонд» (саҳ. 387).

«Палто, ҷемпер, туфлию камзӯлҳои симдӯзӣ... Ба Худо талхақаф шудам» (саҳ. 140).

Либосвожаи дигаре, ки дар роман ҷо-ҷо ба назар мерасад, истилоҳи ғаранҷӣ мебошад. Аз маълумоти ғарҳангҳо дидан мумкин аст, ки доираи истифодаи истилоҳи ғаранҷӣ дар қаламрави паҳноӣ забони ғорсӣ-тоҷикӣ ҷандон васеъ нест. Муаллифони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» онро дар шакли ғаранҷӣ оварда, «пӯшоки рӯй ҳамчун яктақ» шарҳ додаанд ва барои тасдиқи тафсир мисолеро аз Зайниддин Маҳмуди Восифӣ овардаанд: «Он баранда ғаранҷӣ бар сар мекашид ва аз як гази гӯшаи он нигоҳ мекард...» «Фарҳанг» (1969, 411). Ва ба ҳамин маъно ин истилоҳ дар романи «Дар орзуи

падар» низ омадааст: «Мисли бонуи зери фаранҷӣ, шамол намехӯрд, ба падар фоида дошт» (сах. 358). Муаллиф аз тамоми муродифоти либосвожаҳо дар романи мазкур хеле фаровон ба истифода кардааст.

Аннотатсия

Муаллиф мафҳуми сару либосро дар романи «Дар орзуи падар» ба ҷинсҳои занонаву мардона ва ҳелҳои гуногун ҷудо кардааст. Либосвожаҳо дар доираи забони адабӣ, шевагӣ ҳамчунин калимаҳои иқтибосшуда аз забонҳои русӣ, узбекӣ, арабӣ фаровон истифода гаштааст.

Калидвожаҳо: либос, истилоҳ, занона, мардона, забони адабӣ, муродиф, шева, таҳпӯш, болопӯш.

Ключевые слова: одежда, термин, женский, мужской, литературный язык, синоним, говор, нижняя одежда, верхняя одежда

Адабиёт:

1. Кароматулло Мирзо. Дар орзуи падар. – Душанбе: Адиб, 2009. – 488 с.
2. Кароматулло Мирзо. Ҷароғи ҳидоят. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 384 с.
3. Ҳалимова М. Либосвожаҳои забони тоҷикӣ. – Хучанд, 2014. – 152 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хаспалаева Гулнора, докторанти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 937576099

Шарифзода Ш. (ДДОТ ба номи С.Айни)

**БАРАСӢ ВА ҚОРБҮРДИ ҚОЖАВУ ИСТИЛОҲОТИ
МАНСУБ БА ҶАШНИ АРУСӢ ДАР ШЕВАИ МАСТҶОҲ**

Дар илми забоншиносӣ, яке аз масъалаҳои мубрам ва баррасишаванда ин корбурди вожаву истилоҳоти мансуб ба ҷашни арусӣ дар забони гуфтугӯи мардуми омӣёна мебошад, ки то ба имрӯз аз тарафи забоншиносони гузаштаву имрӯза ҳамаҷониба омӯхта нашудааст.

Масъалаи шинохти забони аслии тоҷикӣ, пас аз мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ, ба хусус, баъд аз соҳибистиклол гардидани кишварамон, таваҷҷӯҳи олимони забоншиносро ба худ ҷалб намуд. Яке аз муҳимтарин масъалаҳое, ки дар ин муддат диққати муҳаққиқони суҳаншиносро ба худ кашид, вижагиҳои забон ва хусусиятҳои луғавию маъноӣ, фразеологӣ ва грамматикӣ забон буд. Агарчи дар ин соҳа як силсила рисолаву пажӯҳишҳо ба анҷом расидаанд, ҳанӯз масъалаҳои тадқиқнашуда ва баҳсталаби марбут ба шеваву лаҳҷаҳо ба омӯзиш ва баррасии илмӣ ниёз доранд, зеро «забони гуфтугӯӣ ва шеваҳо ҳоло нигаҳдорандаи чанде аз хусусиятҳои забони осори хаттии асрҳои миёнаанд» [1, 3] ва моро зарур аст, бо истифода аз забони гуфтугӯӣ ва шеваву лаҳҷаҳои маҳаллӣ, (хусусиятҳои забони хаттии даврони гузаштаро дар худ маҳфуз медоранд) таърихи забони адабиро омӯзем.

Калимаву ибораҳое, ки ифодакунандаи мафҳумҳои ҷашни арӯсии мардуми мастҷӯх мебошанд, аксаран аз манотиқи дигари кишвар тафовут доранд. Ҳангоми ҷустуҷӯи маънии луғавӣ ин калимаҳо аз фарҳангҳо бархе аз онҳо ба маъноҳое дучор омадаанд, ки дар шеваи таҳқиқшаванда ба ин маънӣ кор бурда намешаванд.

Расму оин ё маросимҳое, ки то баргузори баъд аз ба анҷом расидани ҷашни арӯсӣ гузаронида мешаванд, бо калимаву ибораҳои хос ифода меёбанд.

1. Маросимҳое, ки то чашни арӯсӣ баргузор мегарданд: *интихоби арӯс, хостгорӣ ё ҳеҷибӣ, фотиҳа ё нонишканон, табақбарӣ, курпадӯзӣ*;

2. Расму оинҳое, ки дар рафти баргузорӣ ва баъд аз чашни арӯсӣ барпо мегарданд: *нонбандон, говкушӣ ва хатми Қуръон, қинголбозӣ, загс, никоҳ, корди дарӣ, футадорӣ, рубинон, қудо ҷаҳдунон, дастчарбқунон*;

Мо дар ин навиштаи хеш асосан ба калимаву ибораҳои ифодакунандаи мафҳумҳои чашни арӯсии лаҳҷаи Мастҷоҳ истода мегузарем ва бархе аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

Интихоби арӯс. Ин аввалин қадам барои баргузори чашни арӯсӣ аст. Ибораи «интихоби арӯс» аз ду калимаи мустақилмаъно «интихоб» ва «арӯс» ташкил ёфтааст. Калимаи **интихоб** аслан арабӣ буда дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст:

Интихоб-қудо карда гирифтан, хоста гирифтан, баргузидани чизе ё касе аз байни чизҳо ва касон; [2, 551] Ҷузъи дуҷумлаи ибораи фавқузикр «**арӯс**» дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин тавзеҳ шудааст: *духтаре, ки нав шавҳар кардааст. 2. зан нисбат ба хонаводаи шавҳараи, келин*;

Калимаи арӯс дар шеваи мардуми Мастҷоҳ бар замми он ки ба маънои «**духтаре, ки нав шавҳар кардааст**» истифода шавад, боз маънои дигаре низ касб намудааст: «**духтаре, ки келини ояндаи хонадон**». *Пахта-ра хуни арус баред*.

Калимаи «арӯс» дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин тавзеҳ дода шудааст: «*зане ки нав шавҳар кардааст*» [ҷ.1, 47].

Вожаи «арӯс» дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» бошад, ба ду маънӣ шарҳ ёфтааст, ки маънои авали он ба

шарҳи фарҳангҳои дигар «зане, ки нав шавҳар кардааст» [29] ва маънии дигари он «духтари ба балоғатрасида» [29].

Маънии вожаи арӯс дар «Луғатномаи Деххудо» чунин тавзеҳ дода шудааст: 1. *Марду зани навхоста якдигарро*; 2. *Зани навкатхудо*; 3. *Марду зане ки тоза хостгорӣ шудааст, модоме ки дар сур карданд* [ҷ.34, 198]. Баъд аз назаре ба шарҳи маънии калимаи *арӯс* ба хулосае омадем, ки дар ҳамаи фарҳангҳо ба ҳам назик шарҳ ёфтааст, ба ҷуз аз «Луғатномаи Деххудо».

Калимаи арӯс дар шеваи мардуми мастҷоҳ ба маънои аслияш истеъмоли шудааст.

Хостгорӣ ё ҳеҷибӣ ин маросимҳо баъд аз интихоби арӯс баргузор мегарданд. Калимаи *хостгорӣ* дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: **Хостгорӣ** - завҷагӣ, толибшавӣ ба издивоҷ; ба хостгорӣ рафтан, завҷӣ шуда рафтан ба духтаре [452]. Дар байни мардуми Кӯҳистони Мастҷоҳ вожаи **хостгорӣ** наздик ба маънии дар фарҳанг зикргардидааш меояд. Б-ри *Некбахт ягун ҷо хостгорӣ нарафтад?* Вожаи **хостгорӣ** дар шеваи мардуми мастҷоҳ муродифи худро дорад, ки ин калима дар шакли «**ҳеҷибӣ**» истифода мешавад. Ин калимаро метавон хоси ҳамин шева шуморид то ин ки маънии ин калимаро мо натавонистем аз фарҳангҳои дар зери дастдоштаамон пайдо намоем. Ва чуноне ба мушоҳида мерасад дар вақти истифода ҳарду як маъниро ифода мекунанд. Б-ри *Некбахт ягун- ҷо ҳеҷибӣ нарафтад?*

Вақте ба доираи истеъмоли ин ду вожа назар кардем маълум гашт, ки вожаи **ҳеҷибӣ** нисбат ба **хостгорӣ** бештар истифода мегардад.

Ҷотиҳа ё ноншиканон. Ин маросим вақте баргузор мегардад, ки тарафҳо барои баргузори ҷашни арӯсӣ розигӣ медиҳанд. Калимаи ҷотиҳа, аслан аз забони арабӣ гирифта шуда дар фарҳангҳо чунин шарҳ дода шудааст:

ФОТЕҲА//ФОТИҲА 1. оғоз ва ибтидои коре, аввали ҳар чизе; фотеҳа гирифтани дар оғози коре барои пешрафти он дуои хайр гирифтани; фотеҳаи сафед (додан) нияти нек, дуои хайр кардани барои пешрафт ва хайрияти коре дар оғози он; фотеҳа кардани духтареро ба ҷавоне номзад кардани; фотеҳа хондани дар маҷлиси сӯгворӣ дар ҳаққи арвоҳи гузаштагон дуои хайр кардани.

Ноншиканон. Маросимест баъд аз хостгорӣ (ҳеҷибӣ) баргузори мегардад. Калимаи «**ноншиканон**» аз исми «**нон**» ва феъли фармоишии «**шикан**» бо иловаи пасванди «**–он**» созмон ёфтааст. Аз калимаҳои ифодакунандаи ҷашну маросимӣ метавон пай бурд, ки пасванди «**–он**» ба ғайр аз Вожаи «**ноншиканон**» дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «маъракаи рамазон ноншикастан ва зиёфате ороستاني духтардор барои эълони номзодии арӯшаванда ба тарафи домод: ноншиканон кардани» [935]

Дар шеваи мардуми мастҷӯ ин маросим ба ҳамон маънои дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ шарҳ ёфтааст» истифода мегардад.

Табақбарӣ. Ҳамчун як маросимест, пас аз фотиҳа ё ноншиканон оғоз меёбад. Аз рӯзе, ки волидайн арӯс розигӣ медиҳанд, ин маросим оғоз меёбад, то лаҳзаи ба анҷомрасии ҷашни арӯсӣ. Хонаводаи домод дар ҳар иду айём барои арӯс таом ва тухфаҳои ба арӯс хос меоранд.

Ин калима аз ду реша **табақ+** (исм) ва **бар+** (феъли фармоишӣ) бо иловаи пасванди «**–ӣ**» созмон ёфта номи расму оини ба ҷашни арӯсии мардуми Кӯҳистони Мастҷӯ хосро ифода намудааст.

Калимаи **табақ** дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ ёфтааст: *зарфи паҳн барои кашидани*

хӯрокҳои гализ; 2. ҳар як аз ду нимаи кушода ва басташавандаи дар, тиреза ва ғ.

Пас аз таҳлили калимаву истилоҳоти марбут ба ҷашни арӯсии мардуми мастҷоҳ ва шарҳи маънии онҳо дар фарҳангу лугатномаҳо ба хулосае омадем, ки ҷанбаи лингвистиву мардумшиносии расму оини мардуми тоҷик комилан ҳаллу ҷавоб нагардидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. — Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. — 568 с.

2. Фарҳанги забони тоҷик (Ҷилди як). — Москва: «Советская энциклопедия», 1969. — 951 с.

3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷик (Ҷилди як ва ду). — Душанбе: 2008. — 950; 945 с.

4. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (Иборат аз ду ҷилд). — Душанбе:

1. لغتنامه. تألیف علی اکبر دهخدا. شماره حرف «ع»: جلد 34. 1341. 400 ص. تهران.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Ш. докторант (HhD)-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ. Тел: 92 801 02 90.

Юсуфов Ш. (ДДОТ ба номи С. Айни)

ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ИФОДАИ ШУМОРА ДАР “ҶОМЕЪ-УТ-ТАВОРИХ”

Категорияи шумора яке аз аломатҳои барҷастаи грамматикӣ исм буда, исм бо он аз ҳиссаҳои дигари нутқ фарқ мекунад. Ин категорияи исм дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба монанди забонҳои дигари гурӯҳи эронӣ ҳамчун универсалия (муштаракот)-и муҳими грамматикӣ ба шумор рафта, солҳост диққати муҳаққиқони забоншиносии тоҷику форсро ба худ ҷалб

намуда ва дар ин самт як қатор пажӯҳишҳое аз ҷониби забоншиносон Ҷалолов О. [16], Ҳусейнов Х. [15], Сиёев Б. [12], Абдуллоева М. [1], Рустамов Ш. [10] анҷом дода шудааст.

Омӯзиши таърихи забони адабӣ ва муайян намудани давраҳои инкишофи он ба таҳлилу тадқиқи осори гузашта вобаста аст, зеро «тадқику таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад» [5, 3]. Бо мақсади тадқиқи осори гузашта кӯшиш бар он намудем, ки категорияи шумораро дар яке аз асари насри таърихӣ мансуб ба асри XIV «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидуддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ дида бароем.

Тарзи сарфи (морфологи) - и ҷамъбандии исмҳо дар забонҳои тоҷикиву форсӣ маҳсули давраи нави инкишофи ин забонҳо набуда, балки таърихи дуру дарозе дорад. Ин тарзи ҷамъбандии исмҳоро метавон аз осори боқимондаи забони форсии қадим пайдо намуд. «Дар забони қадими форсу тоҷик дар исмҳо се шумора: танҳо, ҷамъ ва дугона (двойственное число) мавҷуд буд» [12, 33]. Чуноне ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ шумораи танҳои исм нишондиҳандаи муайяни морфологӣ надорад дар забонҳои қадими эронӣ низ (аз ҷумла форсӣ) шумораи танҳо дар исм ба асоси калимаҳо баробар буд.

Забоншинос Мирбобоев А. дар бораи забони авестой сухан ронда чунин қайд мекунад: “Забони авестой дорои се шумора: танҳо, ҷамъ ва чуфт (дугона) буд [6, 130].”

Пасванди ҷамъбандии –ān бозмонда аз –ānām – и анҷомаи падежи генетиви ҷамъӣ давраи қадим мебошад [9, 51; 3, 97]. Дар забони порсии миёна он маънии падежияшро аз даст дода ба нишондиҳанаи шумора табдил меёбад.

Нишондиҳандаи грамматикии шумораи чамъи исм дар забони адабии муосири тоҷикӣ пасвандҳои чамъбандӣ ба шумор мераванд, ки ин тарзи чамъбандӣ собиқаи дуру дарози таърихӣ дорад. Барои ифодаи шакли чамъи исмҳо асосан пасвандҳои –ҳо ва –он (-гон, -ён, -вон) истифода мешаванд.

Дар забони форсии муосир низ ду пасванди чамъбандӣ мавҷуд аст, ки онро муаллифи “Дастури ҷомеи забони форсӣ” чунин қайд намудааст: “чамъ дар форсӣ ду гуна аст, яке бо “-ҳо” ва дигаре бо “-он”” [17, 200].

Дар мавриди таърихи пасванди –ҳо забоншинос Сиёев Б. чунин навиштааст: «шакли нахустини суффикси –ҳо – ihā, буда, ба он танҳо дар матнҳои паҳлавӣ дучор омадан мумкин аст. Дар матнҳои меҳӣ (яъне дар забони қадим) на танҳо шакли -ihā, балки ягон воҳиде барои ифодаи шакли мазкур истеъмол намешавад» [12, 41]. Сиёев Б. пайдоиши пасванди –ihā –ро ба решаи хиндуаврупоии thwā алоқаманд медонад.

Забоншинос З.Мухторов оид ба таърихи пасванди –ҳо дар давраи миёнаи инкишофи забони порсӣ чунин ибрози андеша намудааст: «Дар забони порсии миёна пасванди –ihā ба нудрат истифода шудааст ва он ҳам бошад дар даврони хеле дертари навиштаҳои паҳлавӣ ба мушоҳида мерасад. Чунончи: evasiha-суханҳо» [7, 75].

Пасванди –ҳо-и забони адабии муосири тоҷикӣ дар давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дорад. «Суффикси –ҳо (тоҷикии имрӯза) дар ибтидои давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ дар шакли –ҳо – hā истеъмол шудааст» [12, 41].

Дар «Ҷомеъ-ут-тавориҳ» пасванди –ҳо мавридҳои зерини истифода дорад:

1. Бо исмҳои макон: шаҳрҳо, деҳаҳо, кӯҳҳо, иқлимҳо, бешаҳо, ... дар деҳаҳо ва шаҳрҳо одат надошта [14, 62]. Кӯҳҳои азими бузургу баланд аст... [14, 90]. Ҳар як

иклимҳо мусаххар карда [14, 53]. ... юрт дар худуди бешаҳо доштанд [14, 108].

2. Бо исмҳои ченаки вақт омада мафҳуми такрорро мефаҳмонад: муддатҳо, солҳо, Муддатҳои мадид бар он гузашта [14, 77]. Баъд аз солҳои бисёр ба вилояти худ рафт [14, 106]. Муддатҳои мадид ва солҳои бисёр баъд аз ӯғӯз ва фарзандони ӯ аз он ақвом подшоҳони бисёр буданд [14, 125]. Чунон ки муддатҳо подшоҳе дар саолур буд [14, 126].

3. Бо исмҳои касбу кор, мансаб: ҳунарҳо; ... ҳунарҳое гуногун ва маърифоти ансоби ақвоми атроқ ва таворихи аҳволи эшон ба таҳсис аз он муғул назир надорад [14, 67].

4. Бо исмҳои узви бадан: дилҳо, Ҷаҳонро як рӯй ва дилхоро як рӯй ... [14, 60].

Аз ҷонибайн сафҳо биоростанд [14, 101].

Баъд аз мутолиаи рисола ба мушоҳида расид, ки доираи истеъмоли пасванди –ҳо дар ин рисола нисбат ба забони адабии муосири тоҷикӣ маҳдуд буда, ин пасванд “ҳоло бо таъсири забони гуфтугӯӣ хусусияти универсалӣ пайдо кардааст, вай бо исмҳои бечону ҷондор ба таври фаровон истифода мешавад” [10, 68].

Забоншинос Шарифов Б. зимни таҳқиқоти хусусиятҳои морфологии “Бадоеъ-ул-вақоеъ” доираи маҳдуди истеъмоли пасванди –ҳо-ро нисбат ба –он зикр намудааст. [13, 24].

Шояд сабаби камистеъмолии пасванди –ҳо дар он бошад, ки дар замони таълифи асар ҷамъбандии арабӣ (ҷамъбандии солиму шикаста) нисбат ба ҷамъбандии тоҷикӣ бартарият дошт.

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ доираи истеъмоли пасванди –ҳо нисбат ба пасванди –он васеъ гардида бо пасванди –ҳо ҳамагуна исмҳои ҷондору бечон ҷамъ баста мешаванд. Чуноне ки аз маводи гирдоварда маълум гардид пасванди –ҳо дар асари мавриди таҳқиқ танҳо бо исмҳои бечон омадааст. Ин далел бар он аст, ки пасванди

–ҳо дар асрҳои XIII - XIV танҳо барои ифодаи шумораи ҷамъи исмҳои бечон истифода шудааст.

Пасванди –он низ дар забони тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Ин пасванд дар аввали пайдоиш бо шакли –ān асосан аз давраи миёнаи инкишофи забони форсӣ хеле маъмул ва мустаъмал буд [7, 74]. «Суффикси –он, ки дар забони миёна дар ибтидо ҳамчун суффикси ягона барои ҷамъ сохтани ҳам исмҳои ҷондор ва ҳам исмҳои бечон истифода мешуд, таърихан аз шакли ҷамъи изофии қадим – аз шакли –ānām ба вуҷуд омадааст» [9, 44].

Пасванди –он се гуна (вариант)-и худро дорад (-гон, -ён, -вон), ки ҳар як мавриди истифодаи худашонро доранд.

Дар забони “Ҷомеъ-ут-таворих” пасванди -он барои ифодаи шакли ҷамъи исмҳои ҷондор ва хусусан исмҳои шахс мавриди истифода қарор гирифтааст, ки онро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

1. Бо исмҳои номи халқҳо ва қабилаҳо: муғулон, қибчоқӣён, туркон, туркманон; Маҷмӯи муғулон аз насли эшонанд [14, 101]. Тамомати шабӣ қибчоқӣён аз насли эшонанд [14, 104]. ... турконе ки бо Ўрғӯз ба ҳам буданд [14, 109]. Аз фарзандони Ўғӯзанд ва ҷамоати туркманон муайян донанд [14, 126].

2. Бо исмҳои хешутаборӣ ва оила: фарзандон, писарон, фарзандзодагон, падарон, бародарон, зодагон, духтарон, арӯсон Иброҳими Халил /а/ фарзандони худро васият кард [14, 49]. ... ва тавлиди фарзандони Халил [14, 49]. Аз ўрӯғи бофурӯғ фарзандони подшоҳ [14, 53]. Аз фарзандзодагони ў ва баъзе бародарон ва умми зодагонаш ки бо ў мутаффиқ буданд ва аз эшон ақвоми ўйғуру қибчоқ ... пайдо шуданд [14, 88]. ... ба ҳар яке аз фарзандони худ дод [14, 89]. Мавзее ки фарзандони ў менишинанд наздик аст [14, 91]. Аз фарзандони Ўғӯзанд ва ҷамоати туркманон муайян донанд [14, 126]. Бузургони ҳар қавм бар мочарои аҳволи падарон ва зикри асомӣ ва

аносиби эшон воқиф ва мутталеъ набошанд [14, 68]. Бародарон ва умми зодагони хеш масоф меод ва вилоётро ғорату тороч мекард [14, 104]. Бародарон ва умми зодагон ки бо вай мутаффиқ шуданд [14, 79]. Аз духтарони амом дуру ситодам [14, 96]. Рӯзе Қарохон арӯсонро тӯй кард [14, 98]. ... ба дигар арӯсон илтифот наменамояд [14, 98].

3. Бо исмҳои ифодакунандаи пайравони равияву ақидаи динӣ: исломиён: Дар таворихи исломиён мазкур аст [14, 89].

4. Бо исмҳои ҷомеъ: лашкариён, ҷаҳорпоён; Ҳама лашкариёнро бинвохт [14, 102]. Дигарон аввал ғанимат бар ҷаҳорпоён бор мекарданд [14, 104].

5. Бо исмҳои касбу ҳунар, машғулият: муфасссирон, муаррихон, ровиён, ноқилон, канизагон; Муфасссирон ин маъниро ки Ҳақ таъолло ибтило ва озмоиши Иброҳим /а/ бино бар ҷи фармуд [14, 47]. ... доноён ва ҳукамо ва муаррихон ҳазрати олиро кашф ва баёни он маънӣ муяссар гашта [14, 69]. Аз ҳукамои давлат ки мулозимони ҳазратанд ва доноён ва муаррихон ҳар синфе иқтибос намуда [14, 70]. Ровиён ва ноқилон аз муътабарони ҳар қавм нақл карда тақрир кардаанд [14, 78]. ... тамошои канизагон мекард [14, 96].

6. Бо исмҳои ифодакунандаи мансаб: подшоҳон, мулозимон, навқарон; Шаҳаншоҳии Эронзамин ки мағбути ҳама подшоҳони ҷаҳон аст [14, 64]. Дар ин диёр подшоҳону умарои бузурги бисёр маъруфи машҳури муътабар ҳастанд [14, 126]. ... доноён ва ҳукамо ва муаррихон ҳазрати олиро кашф ва баёни он маънӣ муяссар гашта [14, 69]. Аз ҳукамои давлат ки мулозимони ҳазратанд ва доноён ва муаррихон ҳар синфе иқтибос намуда [14, 70]. Бо навқарон ва баъзе дӯстони худ ба шикор буд [14, 99].

7. Бо исмҳои муносибати байни шахсҳо ва синну сол: ҷавонон, наврасидагон, дӯстон, ҳамсоёгон, ошиқон; Бо навқарон ва баъзе дӯстони худ ба шикор буд [14, 99]. ... ба

тӯли рӯзгор ҷавонон ва наврасидагон абнои умур аз асомӣ ва ансоби обо ва аҷдод ва умум ... бошанд [14, 68]. Аз ҳамсоягон, ки бар вай эътимод доштанд пеши Ўрғӯз фиристод [14, 100]. ... аммо ҳоли ошиқони ҷамоли қудс ва муштоқони залоли васли инс ки сокинони роҳи талабу равандагони бодияи нағабанд монанди ташна тавонад буд [14, 21].

8. Бо шумора: ҳазорон; Бо ҳазорон дида ҳаргиз надида [53].

Агар миқдори исм муайян набошад, шумораҳои миқдорӣ дар шакли ҷамъ меоянд, ки бо ин роҳ бисёрии предмет таъкид меёбад. Дар ин гуна мавридҳо исм дар шакли танҳо истифода мешавад. Чунки вазифаи номуайянии онро шумора иҷро мекунад [2, 105].

Дар асар гоҳо як исмро бо ду роҳ ҷамъ бастаанд, ки ба ин метавон шакли ҷамъи калимаи туркро мисол овард: туркон – атрок. ... турконе ки бо Ўрғӯз ба ҳам буданд [14, 109]. Муғул синфе аз атрок буда ва тафовути ихтилофи бисёр дар миёни эшон ҳаст [14, 63].

Пасванди –он дар шеваву лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ вазифаи дигареро касб намуда ба исмҳои мураккаб, ки ҷузъи дуҷуми онро асоси замони ҳозираи феъл ташкил додааст омада аз онҳо исми амал сохтааст. Калимоти дар натиҷаи аз рӯи қолаби зикрнамуда ҳосил шуда номи ҷашну маросимро ифода мекунад.

Нишона ё худ аломатҳои ифодаи ҷамъи дугона, ки забонҳои қадим аз қабилҳои форсии бостон, санскрит авесто дар худ доштанд, дар забони тоҷикӣ боқӣ намондааст. Масалан, калимаи “гӯш” дар форсии бостон *gausa* ду гӯш, яъне шумораи дугона, дар санскрит *ghosa* [8, 4]. “Шумораи дугона дар забони қадим дар қатори ду шумораи номбаршуда мисли забонҳои ҳозираи семитӣ, аз ҷумла мисли забони арабӣ, шумораи дугона низ мавҷуд буд” [12, 34].

Гарчанде дар забони адабии муосири тоҷикӣ воситаҳои сарфи (морфологи) –и ифодаи шакли ҷамъи дугона аз байн рафтаанд, бо вучуди он дар вай шумораи дугонаи исмҳое ҷой доранд, ки онҳо табиатан ҷуфтанд: ҷашм, гӯш, по, даст, лаб, мӯза, маҳсӣ;

Дар давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ шумораи дугона асосан дар калимаҳои арабӣ боқӣ мондааст, ки он бо -айн ифода мешавад.

Нишондихандаҳои грамматикӣ дар забони адабии муосир барои ифодаи шумораи дугона ин шумораи ду ва пасвандҳои ҷамъбандӣ ба ҳисоб мераванд “шакли зулфҳо, зулфон, қафсҳо, наҳрҳо, тарафҳо маънии шаклҳои ҷуфти арабии зулфайн, қавсайн, наҳрайн, тарафайнро ифода мекунад”[2, 102].

Муҳаққиқон дар забони форсии нав мавҷуд набудани аломати ҳосе барои ифодаи шумораи дугонаро ба инобат гирифта ба ҳулосае омадаанд, ки шумораи дугона ва ҷамъ муштарақанд.

Дар рафти гирдовари мавод калимаҳои ҷонибайн ва қавсайнро пайдо намудем, ки бо роҳи ҷамъбандии дугонаи арабӣ ҷамъ баста шудаанд: Аз ҷонибайн сафҳо биоростанд [14, 101]. Ба мақоми қоби қавсайн расид [14, 22].

Дар забони “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” ба ҷуз роҳу воситаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ, ҳамчунин, тарзҳои ҷамъбандии арабӣ низ мавқеи ҳоса доранд. Ҳамаи вожаҳое, ки дар асар бо тарзи ҷамъбандии арабӣ шакли ҷамъ гирифтаанд асосан бо ду роҳи ҷамъбандии арабӣ:

1. Ҷамъбандии дуруст ё “ҷамъбандии солим”.
2. Ҷамъбандии нодуруст ё “ҷамъбандии шикаста”.

Шакли солими ҷамъи арабӣ, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудааст, ба воситаи пасвандҳои –от, -ин ва шакли шикаста бо ёрии флексияи дохилӣ ба амал меояд.

Дар забони асари таҳқиқшаванда аз ду пасванди арабие, ки шакли ҷамъ месозанд пасванди –от мақоми хоса дорад:

1. Махлуқот ва мукавваноти олами улвӣ ва сифлӣ аз моҳ то моҳӣ ва аз арш то фарш нотиқу сомит ҷондор ва ҷомад аввалан ва охиран ботинан ва зоҳиран ба ҳамду ситоиши Офаридгор ва Парвардгори хеш қоилу зокиранд [14, 21].

2. Аз китоби таворих ки бад-он истилоҳот доранд, иқтибос кунанд [14, 67].

3. Аҳвол ва муаззамоти воқеъ ва ҳаводис, ки дар замони зуҳури давлати муғул иттифоқ афтода [14, 67].

4. Хоҷаи коинот ва ҳулосаи мавҷудот [14, 22].

Пасванди арабии -ин дар “Ҷомеъ-ут-таворих” (то он ҷое, ки мо аз назар гузаронидем) ба ҷашм нарасид, вақте ба ҳолати имрӯза истеъмоли ин пасванд назар кардем маълум гашт, ки доираи истеъмолаш маҳдуд аст. Дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (академӣ) оид ба пасванди -ин чунин ибрози андеша шудааст: “Суффикси арабии -ин танҳо дар як ду калима (мусофирин, ҳозирин) волеҳӯрад, ки хоси услуби поэтикӣ ва архаистист” [2, 102].

Таъсири ҷамъбандии арабӣ ба забони тоҷикикиву форсӣ аз замони истилои араб ибтидо ёфта “то охири асри XIX дар насри бадеии адабиёти тоҷик дар истеъмол буд” [11, 92].

Ҳулоса, пас аз боздид ва мушоҳидаи ҷамъбандии исм ва роҳҳои ифодаи он дар «Ҷомеъ-ут-таворих» ва муқоисаи он бо забони адабии муосири тоҷикӣ аён гашт, ки дар асар роҳҳои ифодаи шумораи ҷамъ гуногун буда, ҳолатҳои ба назар мерасад, ки аз забони адабии муосир фарқ мекунад:

- бартарияти доираи истеъмоли пасванди “-он” нисбат ба пасванди “-ҳо”;

- истифодаи ду шакли ҷамъбандӣ дар баъзе калимаҳо (туркон - атрок).

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева М.Н. Категория числа в русском и таджикском языках. — Душанбе: Таджикский Государственный Университет, 1980. — с. 86.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. — Душанбе: Дониш, 1985. — 356 с.
3. Додихудоев Р.Х., Гертсенберг Л.Г. Таърихи забони тоҷикӣ. — Душанбе: Маориф, 1988. — 200 с.
4. Камолова Г. Хусусиятҳои морфологии забони «Мачмаъ-ут-таворих». — Душанбе: Дониш, 1984. — 92 с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. — Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. — 568 с.
6. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. — Душанбе: 2015. — 342 с.
7. Мухторов З. Таърихи забони тоҷик. — Душанбе: Ҳумо, 2003. — 152 с.
8. Мухаммад М. Муфрад ва ҷамъ. . — Техрон: 1337 - 1958. — 309 с.
9. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. — Москва: «Наука», 1966. — 160 с.
10. Рустамов Ш. Исм. — Душанбе: Дониш, 1981. — 220 с.
11. Сафарова Х. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба вижагиҳои сарфии «Дастур-ул-мулук»-и Ҳоҷа Самандари Тирмизӣ / Сафарова Х. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон . — 2015. - № 4-4. — 91-94 с.
12. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев \\\ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1976, -170с.
13. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ. — Душанбе: Дониш, 1985. — 232 с.
14. Ҳамадонӣ, Рашидуддин Фазлуллоҳ. Ҷомеъ-ут-таворих. Ҷилди 1. — М.: Наука, 1968. — 586 с.

15. Ҳусейнов Х. Суффикси «ҳо» ва вазифаҳои он. /Ҳусейнов Х. // Мактаби советӣ. – 1970. - № 9. – 16-17 с.
16. Чалолов О.Ҷ. Категорияи чамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти Академияи Фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961. – 187 с.
17. چاپ ..پېار سى زېان ذحو و سرف در د سد تورزنامه .جواد محمد ر مشكؤ.
اند تشارات از تهر ان .اضافات و اصلاحات با . سوم
1342. 345 ' شرق مطبوعاتى موانسه

Аннотатсия:

Дар мақолаи мазкур муаллиф бар он кӯшидааст, ки чамъбандии исм ва роҳҳои ифодаи онро дар рисолаи «Ҷомеъ-ут-тавоҳид»-и Рашидуддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ мавриди омӯзиш қарор диҳад. Дар асоси мисолҳои мушаххас муаллиф роҳу воситаҳои ифодаи категорияи чамъро дар асар муайян намуда доираи истемоли роҳу воситаҳои чамъбандии тоҷикӣ-форсӣ ва арабиро нишон додааст.

Калидвожаҳо: шакли чамъ, пасванд, форсии қадим, форсии миёна, категорияи исм;

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфов Шохин докторант (PhD)-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ. Tel: +992 933 09 99 83

E-mail: usufov90@mail.ru

Қурбонов Н.Ф. (ДМТ)

МУҚОИСАИ ФЕЪЛҲОИ ГУЗАРАНДА ВА МОНДАИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Як хусусияти барҷастаи феъл он аст, ки шаклҳои вай вобаста ба сохту таркиб ва тобишҳои маъноӣ луғавӣ худ муносибати ба ғоил ва мағбул доштаи амалро мефаҳмонад ва дар ин бобат тарзи алоқаҳои морфологию синтаксисиро муайян мекунад. Аз рӯи муносибати байни ғоилу мағбул ва муносибати амал ба онҳо ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд, ки

ҳар кадом дорои хусусиятҳои грамматикии худ мебошанд: як гурӯҳ феълҳои монда ва гурӯҳи дигар феълҳои гузаранда ном доранд.

Дар забони англисӣ ҳам ба мисли дигар забонҳо феълҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд, ки инҳо ҳам феълҳои монда (Intransitive Verbs) ва гузаранда (Transitive Verbs) мебошанд. Дар забони англисӣ баъзе феълҳо метавонанд бо худ пуркунандаи бевосита дошта бошанд ва амалеро мефаҳмонанд, ки он бевосита ба ягон шахс ё ашё гузарад ва баъзеи дигар ин хусусиятҳоро доро намебошанд.

Феълҳои монда. Феълҳое, ки бо мафъул (объект)-и бевосита гузаштани таъсири амалро намефаҳмонанд, феълҳои монда номида мешаванд. Масалан: хестан, нишастан, баромадан, дамидан, давидан, ларзидан, омадан, сӯхбат кардан, вохӯрӣ кардан, ғалаба кардан, раҳсипор гардидан, хомӯш шудан, хиҷолат кашидан ... Ин гуна феълҳо аз рӯи маънои луғавии худ ва ё маънои ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ бевосита бо фоил (субъект) алоқаманд буда, пайваста ба ҳамин бо пуркунандаи бавосита ва ҳол муносибат дошта метавонанд. Аз ин ҷиҳат саволҳои пуркунандаи бевосита **чӣ?**, **чиро?**, **киро?** бо феълҳои монда кор фармуда намешаванд. Масалан, дар ҷумлаи «Салим аз ҷояш озод хест.» муносибати амал бо аъзои дигари ҷумла ба тарзи зер воқеъ мешавад: хест-кӣ?-Салим (мубтадо), аз кучо ?-аз ҷояш (ҳоли макон), чи тавр?-озод (ҳоли тарзи амал).

Феълҳои таркибии номии монда бо феълҳои гуногуни ёридиҳанда сохта мешаванд, аз ҷумла онҳое, ки бо ёридиҳандаҳои ҳаммаъноӣ **шудан**, **гардидан** ва **гаштан** сохта шудаанд, феълҳои монда мебошанд:

Ҳамин тавр, се-чор дарс мехонданду ҷавоб мешуданд (Ҷ. Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро). Давлат ҳайрон мешуд, ки ин ҷавон чи қадар пурдон аст (Р. Ҷалил. Шӯроб). Роҳи Ваҳши бодпо гардид банд (М. Қаноат. Достони оташ).

Феълҳои мондаи забони англисӣ. (Intransitive Verbs of English Language)

Феълҳое, ки бо худ пуркунандаи бевосита надоранд, феълҳои монда номида мешаванд. Феълҳои монда феълҳое мебошанд, ки ҳаракат ва ҳолатро дар фазо ҳолати ҷисмонӣ рӯҳӣ ва амсоли инҳоро мефаҳмонад. Масалан: run (давидан), arrive (омадан), go (рафтан), come (омадан), sit (нишастан), talk (суҳбат кардан), become (шудан), fall (ғалтидан), fly (парвоз кардан), leap (паридан), weep (гиря кардан), stride (қадам задан)...

Феълҳои мондаи забони англисӣ амалро мефаҳмонанд, ки онҳо ба ягон ашё бевосита намегузаранд, онҳо наметавонанд, ки бо худ пуркунандаи бевосита дошта бошанд ва ба мисли феълҳои мондаи забони тоҷикӣ ба саволҳои **чӣ?**, **чиро?**, **киро?** ҷавоб намедиханд. Агар амал танҳо ба субъект (мубтадо) ё объект (пуркунанда) тааллуқ дошта бошад, мо шахс ё пуркунандаро ба хотир меорем, ки он ҳаракати мубтадорро иҷро мекунад ва феъл худаш танҳо аст дар ин ҳолат феъли монда ҳисобида мешавад, яъне феъли монда дар ҷумла танҳо аз мубтадо вобастагӣ дорад: мубтадо (subjekt) + феъл (verb). Бисёри феълҳои монда амал ё ҳаракати ҷисмониро тасвир мекунанд: The girls **arrived**, the boys **departed**. –Духтарон омаданд, бачаҳо пароканда шуданд.

When I came back to England, I felt like a stranger in the country (2; 29). -Вақте ки ман ба Англия баргаштам, ҳудамро дар шахр ба мисли бегона ҳис кардам (2; 29). When she arrived back from Washington, Drew was waiting at the airport (4; 21). - Вақте ки ӯ аз Вашингтон баргашт, Дрю ӯро дар фурудгоҳ мунтазир буд. (4; 21). She smiled at all her friends, got into her small white car and drove away. Ӯ ба сӯи ҳамаи дӯстонаш табассум кард, ба мошини сафеди хурдаш савор шуда онро ронд (5;38)

Баъд аз феълҳои монда зуд-зуд ибораҳои зарфӣ меоянд, ки онҳо маълумоти муфасссали амалро доранд, яъне муайян мекунанд, ки амал дар кучо, кай ва чи хел

рух медиҳад: He came to the party at quarter past two.– Ҷ
соати 2:15 ба шабнишинӣ омад.

Боз як роҳи муайян намудани феълҳои монда ин
аст, ки онҳо намета-вонанд дар шакли мафъул истифода
шаванд.

Феълҳои гузаранда.

Дар ҷумлаҳои зерин феълҳо бо аъзои гуногуни
ҷумла алоқаманд бошанд, ҳам муносибати мафъули
онҳо мавқеи асосӣ доранд ва он бо пуркунандаи бевосита
вобаста мебошад: Ман дар ин ҷо гӯсфанд мечаронам (С.
Айнӣ. Дохунда). Ронанда мошинро ба каноре бароварда
нигоҳ дошт (Ф. Муҳаммадиев. Сози Мунаввар). Давлат
ӯро шинохт (Р. Ҷалил. Шӯроб).

Муносибати мафъули феълҳои гузаранда аз ин
қабил аст: мечаронам-кӣ?-ман (мубтадо), дар кучо?-дар
ин ҷо (ҳоли макон), чӣ?-гӯсфанд (пуркунандаи бевоситаи
суратнаёфта); нигоҳ дошт-кӣ?-ронанда (мубтадо), чиро?-
мошинро (пуркунандаи бевосита), дар кадом вазъият?- ба
каноре бароварда (ҳол); шинохт-кӣ?-Давлат (мубтадо),
киро?-ӯро (пуркунандаи бевосита).

Ҳамин тариқ, феълҳое, ки бевосита ба объект
гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати
субъектӣ маҳз ба объект нигаронида шудани амалро
мефаҳмонанд, феълҳои гузаранда ном доранд. Чунончи:
омӯхтан, гундоштан, поидан, овардан, дидан, доништан,
кашидан, коридан; такрор кардан, пешвоз гирифтан,
омода сохтан, муайян намудан ...

Аксарияти феълҳои забони тоҷикӣ ба гурӯҳи
феълҳои гузаранда дохил мешаванд. Феълҳои гузаранда
хатман пуркунандаи бевосита талаб мекунанд, ки он бо
исм ё ҷонишин ифода меёбад. Пуркунандаи бевосита ба
шакли суратнаёфта ва ё бо пасоянди **–ро** сурат ёфта ба
саволҳои **чӣ?**, **чиро?**, **киро?** ҷавоб мешавад ва бо феъл
бевосита алоқаманд мегардад. Пуркунандаи бевоситаи
суратнаёфта одатан бо феъли гузаранда ҳампахлӯ меояд,
аммо пуркунандаи бевоситаи суратёфта гоҳо бо феъл
ҳампахлӯ, баъзан дур аз феъл ифода меёбад: Низомиддин

табассуми даври даҳонашро ғундошт (Ҷ. Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро). Дафъаи дигар ба худи ҳамин майдон ўро Салим-муаллим кашола карда овард (Ф. Муҳаммадиев. Сози Мунаввар). Кайҳо боз инқилобро мунтазир буд, зеро фаҳмида буд, ки инқилоб тоҷу тахти амир ва хонаи зулму зўровариро хароб мекунад, бинобар он инқилобро хурсандона пешвоз гирифт ва аввалин неъматии инқилобро ба даст овард (Ҷ. Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро).

Баъзан дар нутқ пуркунандаи бевосита зикр наёфта бошад, ҳам вай дар ягон шакл тасаввур карда мешавад: Мана дидедмӣ? (Ҳ. Карим. Оқшуда)

Дар назм бо феъли гузаранда ба шакли суратнаёфта омадани пуркунандаи бевоситаи суратёфта бисёр дида мешавад:

Эй даранда, уқоби бадфарҷом,

Аз чӣ нагзоштӣ тазарв ором?

(М. Турсунзода. Аз Ганг то Кремл).

Изн деҳ, як дам нишинам дар барат,

Сер бинам мавҷҳои дилбарат ...

(М. Қаноат. Мавҷҳои Днепр).

Феълҳои гузарандаи забони англисӣ. (Transitive Verbs of English Language)

Феълҳое, ки бо худ пуркунандаи бевосита доранд, онҳоро феълҳои гузаранда меноманд. Масалан: He invited me to the concert. – Ў маро ба концерт даъват кард. I read newspapers in the evenings. – Ман бегоҳиҳо рӯзнома мехонам.

Феълҳои гузаранда феълҳое мебошанд, ки онҳо амалеро мефаҳмонанд, ки он бевосита ба ашё, ходиса, шахс равона шудааст. Феълҳои гузарандаи забони англисӣ маъноии ҳаракатро ифода мекунанд, ки на танҳо ба хотиб, балки ба дарёфткунандаи он далолат мекунад. Феълҳои гузаранда амалеро мефаҳмонанд, ки аз рӯи маънояшон ба ягон ашё мегузаранд, ки ин гузариши онҳо бо ёрии пуркунандаи бевосита ифода мегардад. Феълҳои гузаранда баъд аз худ як ё якчанд пуркунандаро талаб

мекунанд ё ба таври дигар гӯем феълҳое мебошанд, ки пуркунандаи бевоситаро қабул мекунанд. Бештари феълҳои забони англисӣ феълҳои гузаранда мебошанд.

The old man saw my notebook and smiled at me (5;3)- Пирамард дафтари маро дид ва ба ман табассум кард (5;3). The boys drove the lorry to the little school (5;24)- Бачаҳо мошини боркашро ба сӯи мактаби хурд ронданд (5;24). They did not notice the child who listened to their conversation(3;2).-Онҳо ба кӯдаке, ки мулоқоти онҳоро гӯш мекард, аҳамият надоданд (3;2). The man and the woman took Susan's arms and walked down the corridor, with Susan between them.-Марду зан дастони Сюзанро гирифта бо Сюзан, ки дар миёни онҳо буд, ба поёни долон рафтанд.

Дар ҷумлаҳои боло феълҳои saw (дид), drove (ронд), notice (аҳамият дод), took (гирифт) феълҳои гузаранда ба ҳисоб мераванд, чунки онҳо баъди худ пуркунандаҳои бевоситаро қабул намудаанд.

Феълҳои гузаранда ҳамеша пуркунандаи бевоситаро қабул мекунанд. Ҷумлае, ки дорои феъли гузаранда (Transitive verb) мебошанд метавон бо калимаҳои «What» ё «Whom» саволгузорӣ карда шаванд.Феълҳои гузаранда дар ҷумла ба таври зерин истифода мешавад: мубтадо (subject) + ҳабар, феъл (verb) + пуркунанда (object). Яъне феъли гузаранда на танҳо мубтадо, балки боз касро ё чизро низ андармон мекунад. Масалан: We had many friends but we loved Christina the most. – Мо дӯстони бисёр доштем, аммо Кристинаро бисёртар дӯст медоштем.

Баъзе феълҳои гузаранда метавонанд ду пуркунандаро доро бошанд, яъне пуркунандаи бавосита, ки баъди он пуркунандаи бевосита меояд: He asked me a very interesting question.- Ӯ як саволи хеле аҷибро аз ман пурсид.

Ҷои пуркунанда дар ҷумла метавонад иваз карда шавад, барои он танҳо лозим аст, ки пеш аз пуркунандаи бавосита ҳиссачаи «to»-ро гузорем: The teacher taught

Spanish to all pupils in this school.- Дар ин мактаб муаллим ба тамоми талабаҳо забони испаниро меомӯзонд.

Дар забони англисӣ феълҳои гузарандаро ба 3 навъ ҷудо мекунанд:

1. Яккагузариш (танҳо бо пуркунандаи бевосита)

2. Гузариши дукарата (бо пуркунандаи бевосита ва бавосита)

3. Гузариши мураккаб (бо пуркунандаи бевосита ва муайянкунандаи иловагӣ)

Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ низ ҳангоми муқоиса ҳамин гуна навиштаҳо дида мешавад, вале аз ҷиҳати сабаб бошад, ки дар китобҳои дастури ин қисматҳои дар боло зикршуда қайд карда нашудаанд. Масалан:

John's neighbor bought a bicycle. – Ҳамсоия Ҷон велосипед харид (яккагузариш).

John's neighbor bought him (1) a bicycle (2). - Ҳамсоия Ҷон ба ӯ велосипед харид (гузариши дукарата).

John found this present (1) very expensive (2). - Ҷон ин тухфаро хеле гарон ҳисобид (гузариши мураккаб).

Баъзе феълҳои забони тоҷикӣ вобаста ба маънӣ, мавқеъ ва муносибати бо аъзои ҷумла дошташон гоҳ чун феъли монда, гоҳ чун феъли гузаранда меоянд, масалан: шикастан, пухтан, рехтан: Коса афтоду шикаст (монда). Вай косаро шикаст (гузаранда); Гелос пухт (монда). Ширбиринҷро Ҳомид пухт (гузаранда); Об аз сатил рехт (монда). Вай дар зери ниҳолҳо об рехт (гузаранда).

Дар забони англисӣ низ баъзе феълҳо бо маъноҳои зиёд метавонанд феълҳои монда ва гузаранда шаванд - ҳамааш аз тарзи истифодабарии онҳо вобастагӣ дорад. Мисол феъли «Run», ки дорои якчанд маъно мебошад. Вақте ки он бо маънои машқи ҷисмонӣ истифода мешавад, он феъли монда ба ҳисоб меравад:

We run every morning in spring and autumn.-Мо дар баҳор ва тирамоҳ ҳар субҳ медавем.

Аммо дар маънои дуюмдараҷааш масалан дар маънои «идора кардани ширкат» он феъли гузаранда ба ҳисоб меравад:

Peter runs D&D.-Пётр ширкати D&D-ро идора мекунад.

Бисёре аз феълҳо метавонанд дар матн чун монда ё гузаранда баромад кунанд. Масалан:

Last night we watched an exciting adventure movie. Шаби гузашта мо филми саргузаштии ҳаяҷонбахшро тамошо кардем.

Дар ин мисол феъли **watched** ҳамчун феъли гузаранда истифода бурда шудааст, чунки он бо худ пуркунандаи бевоситаро дар шакли ибораи исмии **an exciting movie (филми ҳаяҷонбахш)** қабул намудааст.

The coach proudly watched while his team scored a second goal. Мураббӣ бо фахр назорат мекард, вақте ки дастааш голи дуумро зад.

Дар ҷумлаи дар боло зикр шуда бошад феъли **watched** ҳамчун феъли монда истифода шудааст, чунки он дорои пуркунандаи бевосита намебошад.

Феъл	Монда (INTRANSITIVE)	Гузаранда (TRANSITIVE)
TO GROW	Ба воя расидан (калон шудан)	Калон кардан
TO SAY	Гап задан	Гуфтан
TO	Гап задан	Гуфтан

Барои муайян кардани феълҳои гузаранда бояд суоле ба миён монда шавад, ки оё амали мубтадо ба касе ё чизе равона шудааст ё на? Касе ё чизе ба ҳаракати феълӣ дучор гаштааст ё на? Агар чунин бошад пас, феъл-феълӣ гузаранда ба ҳисоб меравад ва қабулқунандаи ҳаракат бошад, пурқунандаи бевосита мебошад. Дар миёни ҳамин феълҳои забони англисӣ дар феълҳои **Lie/Lay** бештар иштибоҳ карда мешавад. Феъли **Lie** феъли монда мешавад, ки он ҳамеша бе пурқунандаи бевосита меояд. Феъли **Lay**, бошад феъли гузаранда мебошад, чунки он ҳамеша бо пурқунандаи бевосита истифода мешавад. Масалан: Lay your phone down. – Телефонатонро як сӯ гузоред.

Аксарияти феълҳои таркибии номии гузаранда бо феъли ёридохандаи **кардан** ва ҳаммаъноӣ он **намудан** сохта мешавад: иҷро кардан-иҷро намудан, хурсанд кардан-хурсанд намудан, даъват кардан-даъват намудан, тайёр кардан- тайёр намудан ва ғайраҳо.

Ҳангоми кор бо луғат феълҳои монда (Intransitive Verbs) бо **V/I (VERB/ INTRANSITIVE)** ва феълҳои гузаранда (Transitive Verbs) бошанд бо **V/T (VERB/ TRANSITIVE)** ишора карда мешаванд.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, Дониш. 1985. – 356 с.
2. Качалова К. Н. Израилевич Е. Практическая грамматика английского языка. – Москва: Внешторгиздат, 1982. - 670 с.
3. Клоуз Р. А. Справочник по грамматике для изучающих английский язык. – М, 1979, - 230 с.
4. Кошечая И. Г. Теоретическая грамматика английского языка - Москва, Просвещение, 1982. - 670 с.

5. Крылова И. П. Гордон Е.М. A Grammar of Present-day English\ Practical Course. – М, 1999, - 867 с.
6. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983.
7. Маъсумӣ А. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе, «Ирфон» 1980. – ҷ. 2.
8. Ниёзмӯҳамадов Б., Ниёзӣ Ш., Тоҷиев Д. Грамматикаи забони тоҷикӣ. – Сталинобод, 1956.
9. Daniel Defoe «Robinson Crusoe». Oxford University Press. – 1994.
10. F. H. Burnett «The Secret Garden» Oxford University Press. – 1993.
11. Joyce Hannam «The Death of Karen Silkwood» Oxford University Press. – 2000.
12. Rosemary Border «The Piano». Oxford University Press. – 1997.

Сравнение переходные и непереходные глаголы в английском и таджикском языках

В статье речь идёт о переходных и непереходных глаголах в таджикском и английском языках. Автор статьи анализирует переходные и непереходные глаголы в сопоставляемых языках, выявляет некоторые общие и различающие их особенности.

Ключевые слова: глагол, переходный, непереходный, сопоставление, таджикский, английский, особенность, общность, различие.

Kurbonov N. F.

Transitive and intransitive verbs of english language and their comparison in tajik language

The article considers the problems of the transitive and intransitive verbs in Tajik and English languages. The author of the article analyzing transitive and intransitive verbs in comparing languages defines some of their generality and different features.

Keywords: verb, transitive, intransitive, comparison, Tajik, English, generality, difference.

Сведение об авторе: Курбонов Н. Ф, дотсент кафедры

Наджмиддинов А.Ф. (ДМТ)
ИНТЕГРАЦИОННЫЙ МЕТОД И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
ЛИТЕРАТУРЫ И КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Развитие международных контактов и связи в политике экономике, культуры и других областях человеческой деятельности обуславливает ориентацию современной методики преподавания иностранного языка на реальные условия коммуникации. Обучая иностранному языку, каждый преподаватель встречается с вопросами общего и от личного в иностранном и родном языке учащегося. Преподавая иностранный язык с опорой на родной язык, обращается внимание на общее и универсальное. Этот подход в обучения известен с древнейших времен, назывался универсалиями. Под универсалиями подразумевается явления, отношения, закономерности общие для всех или большинство языков. Внимание в процессе преподавания на общее в родном и иностранном языке способствует повешению эффективности, но основе сопоставления этих языков.

Академик Л.В. Щерба в одном из своих произведений писал: «Мир, который наш дом в нашем непосредственном опыте, оставаясь везде одним и тем же, постигаемся различным образом в различных языках, даже в тех, на которых говорят народы, представляющие собой известное единство с точки зрения культур. Сравнивая детально разные языки, мы разбиваем иллюзию, к которой нас приучает знание лишь одного языка, - иллюзию, будто бы существует неизблемое понятия, которые одинаковы для всех времен и для всех народов. В результате получается освобождение мысли из плена слова, из плена языка и придания ей истинной диалектической научности».

Это явления может быть прояснено не просто обращением к сопоставлению языков, а лишь углублением в самобытность природы конкретного языка определяющую его восприятие носителем языка иной природы. Сознание, мышление человека неразрывно

связано с его разным языком. При овладении другим языком тоже неизбежен процесс по ознакомления с искусством, литературой, культурой. Стремление к коммуникативной компетенции, как к конечному результату обучения, предполагает не только владения соответствующе иноязычной техникой, но и условие огромной внеязыковой информации, необходимой для общения и взаимопонимания, так как взаимопонимание невозможно без тождества основных сведений об окружающей действительности. Различия в этих сведениях у носителей разных языков определяются различными материалами и духовными существованиями народов и стран, особенностями их истории и культуры, общественно экономического строя, политической системы и т.д.

Необходимо знать специфику страны изучающие языка, поэтому одним из главных принципов обучения языку является страноведческой подход. Разные способы существует преподнесения страноведческой информации: это тематический способ, когда учащимся сообщается сведения об истории, географии, государственном строе и других аспектах страны изучаемого языка; другой способ – это филологический способ, при котором страноведческая информация извлекается из самых иноязычных структур – слов, словосочетаний, предложений, фрагментов текста, целых текстов.

Так как филологический способ исходит из конкретных единиц иностранного языка, он реализуется почти исключительно в процессе речи на этом языке. Оба эти способа тесно связаны между собой страноведческий аспект, иностранному языку связан с определенными элементами системы языка и речь. Незнания языковых и речевых элементов со страноведческой направленностью снижает коммуникативную компетенцию студента.

Лингвострановедческий аспект на занятиях иностранного языка имеет большое значения в решении проблемы взаимодействия культур. Лингвострановедческие

комментарии способствуют не только изучению гуманистических, развивающих воспитательных задач. Безусловно, одно лингвострановедческие не может обеспечить усвоение всей культуры с должной мерой глубины и обобщения. На занятиях иностранного языка читаются тексты художественные, публицистические, очерковые, которые содержат те или иные элементы культуры. Читаются массово-адресованные тексты, поэтому уровень презентации культуры остается именно языковым.

Однако чтение художественной литературы в подлиннике имеет большее значение в познании быта, реалий, культуры страны изучаемого языка. Художественное произведение можно понять после изучения бытовых, исторических особенностей страны, а так же психологических особенностей ее народа. В художественном произведении выражена модель бытия, отношение автора выражен дух языка. В художественных текстах, как правило, простые общеупотребительные ситуации, значения слов раскрываются из контекста, из речевой ситуации, достоверность и правдоподобие которых в произведениях хороших писателей сомнений не вызывает.

Говорят, что можно описать весь язык, опираясь на творчества одного только писателя, даже на одно только его произведение. При чтении художественной литературы на иностранном языке студенты сталкиваются с определенными трудностями, которые необходимо преодолевать. Главная трудность заключается в малой объеме знаний лексики грамматических структур, слабое представление о стилистике языке, который изучают, а так же не сформирование навыков чтения. Поэтому на начальном этапе, чтобы сформировать навыки чтения, подбираются легкие тексты, тексты адаптированные.

На продвинутых этапах необходимо преподавателю, знать с какими, трудностями могут встретиться учащиеся.

Трудности могут быть связаны с пониманием номинативных и основных переносных значений слов, фразеологизмов, с восприятием стилистических оттенков, грамматических вариантов и синонимов. Наибольшую трудность в данном аспекте составляют матированные отступление от норм литературного языка, когда автор обращается к просторечию, диалектным словами, оборотам речи и т.д. например, читая произведение Джонса Стейнбека «OF NICE AND MEN» студенты встречаются с такими отступлениями от литературного языка: «you gone be sick like you was last night». « I ain't sure it's good water», « looks kinda scummy», « yeah, what ya want?», «where we goin: George?», « so you forgot that awready, did you? I gotta till you again...».

Студенты могут хорошо воспринимать такие отступления, если ими освоены сами нормы изучаемого языка. Следующая трудность состоит в освоении лингвострановедческой информации художественного текста, без эквивалентной лексики, национальной идиоматики, включая пословицы и поговорки. Проблемой является так же специфичность читаемого текста как художественного произведения. Для решения этой проблемы требуется литературные комментарии, в котором бы разъяснялись изобразительно - выразительные средства и образная система художественного произведения. Для более полного восприятие художественного текста с его идейно-эстетическими особенностями необходимо обеспечить систематическую работу студентов под руководством преподавателя по ознакомлению с искусством и литературой, культурой страны изучаемого языка. Профессор доктор филологических наук Ю. А. Бельчиков говорил, что литература может рассматриваться как представитель соответствующий национальной культуры. Литература, как интерпретатор национальной культуры, помогает иностранцу понять осознать, почувствовать (при достаточно хорошем знании языка)

специфичность поэтического мышления народа, богатство и самобытность его духовной, эстетической жизни. Кроме того, в художественной литературе находит выражение психологический склад народа, создавшего его. Благодаря литературе вдумчивый читатель познает сердце народа, проблемы его исторического бытия, его размышления о жизни, его надежды, а это тоже относится к характеристике национальной культуры. Трудности при чтении художественной литературы, прежде всего языковые. Доктор филологических наук Е. М. Верещагин говорит о том, что при достаточной беглости в чтении и пассивном владении лексикой в 5 тыс. единиц, языковые трудности перестают ощущаться – благодаря контексту, словообразовательной и другой догадке. Субъективно читатель никогда не чувствует, что он чего-то не понял в произведении. Это чувство хорошо известно специалистам по восприятию художественной литературы. Это происходит из-за того, что читатель, как правило, понимает сюжет, т.е. первый «этаж» смысла художественного текста и этим удовлетворяется. Он не задается вопросом о сверхзадаче произведения, о его идее, а так же и о том, чему можно научиться в аспекте познания страны.

Любое художественное произведение неисчерпаемое, из него можно вычитать и то и другое. Даже авторский замысел читателями воспринимается по-разному и даже критиками профессионалами, поэтому бывают столкновения мнений. Есть разница между чтением вообще, для развлечения и чтением углубленным, внимательным, чтением с известной установкой. Еще римлянам было известно: никто не поймет текста, если не перечитает его. Поэтому преподавателю иностранного языка необходимо, проводит работу с чтением художественного текста определенной установкой на познание страны, народа, его духовности и др.

При работе с художественным текстом увеличивается роль и объем пред-текстовой работы. В эту работу

входят не только сведения об авторе, но эпохе, отраженной в произведении. Воздействует, такая информация расширяет кругозор студента, воздействует на тезаурусный уровень языковой личности учащегося.

Самые большие трудности использования художественного произведения связывает обычно с образностью их языка. Но даже, если изучаемый текст изобилует метафорическими словоупотреблениями, этого не надо бояться, это развитие и обогащение личности учащегося.

Что касается учета в преподавании национальной культуры учащихся, то она должна непременно приниматься во внимание на тех же дидактических основаниях, на которых основано требование учета родного языка. Если национальная культура учащегося и иностранная в чем-то близким между собой по происхождению или есть общие элементы в результате исторического социального взаимодействия, то что создает хорошие условия лингвострановедческой деятельности. Учащиеся рассказывают о своей культуре, ему необходимо дать для активного пользования такие средства иностранного языка, чтобы он мог описать свою культуру.

Будущему специалисту филологу не зависимо от его рода деятельности – научной, преподавательской, переводческой – необходимо знать различные приемы изучения художественного текста: лингвистическим, стилистическим, литературоведческим и их комбинациями, интерпретации текста и др.

Однако прежде всего научиться читать художественный текст и понять его адекватно как художественный. Очень важно, чтобы студенты, читая художественный текст, восприняли идею произведения в ее образе, эстетическими образами и на этой основе самостоятельно вынесли правильное суждение об его идейном содержании. Только таким путем могут быть решены познавательные и воспитательные задачи.

Практика показывает что студенты, даже обладающие достаточной языковой компетенций, полностью воспринимая буквальную смысл художественного текста, не получает должного впечатления от прочитанного, не могут раскрывать художественный, эстетический, образный смысл текста. Например, читая текст «Seeing People off» «by Max Beerbohm» (учебной под редакцией В.Д. Аракина «Практический курс английского языка»), студенты смогли перевести текст, но пришлось заострить их внимание на особенностях американского образа жизни, чтобы понять смысл этого произведения. Таким образом, работая над художественным текстом, необходимо уделять больше внимание реалиям страны изучаемого языка.

Литература

Кулибина Н.В. Лингвострановедческий подход к художественному тексту. Рус. Язык за рубежом №2,1986
Марцинке Й., Шрётер К. к вопросу о применении страноведческий знание при преподавании иностранных языков №2,1986

Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Учебное пособие Л. 1978.

Круглый стол «Взаимодействия языков, культур и литературы в процессе обучения». Русский язык за рубежом №2,1986г.

Landmarks of American Language and Linguistics № 1. Washington, 1993 «The necessity for a systematic comparison of languages and cultures»

Robert Lado

Summary

The following article discusses with the problem of literature and cultural integration in teaching foreign languages. The author tried to give some peculiarities of this issue in the educational process. Using literary texts, portrait description also mentioned in this article.

Начмиддинова Ф.Ф.
(ДДЗТ ба номи С. Улуғзода)

ВИЖАГИҲОИ НАМУДИ МУТЛАҚИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Феъл яке аз ҳиссаҳои мураккаб ва серистеъмоли забон ба ҳисоб меравад. Омӯзиши ин қсмати грамматикӣ ҳам ба донишҷӯён ва ҳам забонмӯзон мушкили эҷод менамояд. Аз ин лиҳоз феъл ва вижагиҳои намуди мутлақи он пайваста пажӯҳишҳои навро тақозо менамояд. Феълҳое, ки дар лаҳза ва ҳудуди муайяни вақт воқеъ шуда, ба анҷом расидани амалу ҳолати якқаратиро мефаҳмонанд, феълҳои намуди мутлақ номида мешаванд. Намуди мутлақи феълҳои забони тоҷикӣ асосан ба шаклҳои замони гузаштаи феъл тааллуқ дорад. Шаклу воситаҳои ифодаи намуди мутлақи феълҳо инҳоянд:

1. Намуди мутлақ бо шаклҳои ҳолиси феъл, бе ёрии воситаҳои иловагии грамматикӣ ифода меёбад, ки ба ин гуруҳ феълҳои гузаштаи наздик ва нақлӣ дохил мешаванд: рафтам, фиристодӣ, омаданд, баромад, шунидааст, хандидаанд, рафтаанд ва ғайра.

2. Феълҳои таркибии номӣ ба эътибори шакли замони гузаштаи наздик буданашон, ҳамчунин шаклҳои замони гузаштаи дур чун ифодакунандаи амали якқаратии катъшуда ба гуруҳи намуди мутлақ дохил мешаванд, масалан: таъя кардам, ҳозир шуд, гуфта буд, гирифта буданд ва монанди инҳо.

Намуди мутлақи феъл дар забони англисӣ низ вучуд дорад, ки он ифодакунандаи амали дар лаҳзаи муайян оғоз шуда ва дар лаҳзаи муайян анҷом ёфтааст. Намуди мутлақи феъл бо ёрии феъли ёридиҳандаи *to have* дар замони лозима ва сифати феълии замони гузашта (*participle II*) сохта мешавад. Намуди мутлақи феъл метавонад, ки дар ҳама замонҳои феъл, яъне ҳозира, гузашта, оянда ва оянда дар гузашта истифода шавад.

Замони ҳозираи мутлақ бо ёрии феъли ёридиҳандаи *to have* дар шакли замони ҳозираи номуайян ва сифати

феълии замони гузаштаи феълҳои мустақил сохта мешавад: I have worked, he has come, we have done.

Дар шакли саволии замони ҳозираи мутлақ феъли ёридиҳандаи to have пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Have I worked? Has he come? Have we done?

Дар шакли инкорӣ бошад пас аз феъли ёридиҳандаи to have ҳиссаҷаи инкории not гузошта мешавад: I have not worked, he has not come, we have not done.

Замони гузаштаи мутлақ бо ёрии феъли ёридиҳандаи to have дар замони гузаштаи номуайян ва сифати феълии замони гузашта сохта мешавад: I had worked, he had come, we had done.

Дар шакли саволии замони гузаштаи мутлақ феъли ёридиҳандаи to have дар шакли замони гузашта, пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Had I worked? Had he come? Had we done?

Дар шакли инкорӣ бошад пас аз феъли ёридиҳандаи ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I had not worked, he had not come, we had not done.

Замони ояндаи мутлақ бо ёрии шакли ояндаи номуайяни феъли ёридиҳандаи to have ва сифати феълии замони гузаштаи феълҳои мустақил сохта мешавад: I shall/will have worked, he will have come, you will have done.

Дар шакли саволии замони ояндаи мутлақ феъли якуми ёридиҳанда (shall/will) пеш аз мубтадо гузошта мешавад: shall/will I have worked? will he have come? Will you have done?

Дар шакли инкорӣ бошад пас аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I shall/will not have worked, he will not have come, you will not have done.

Замони ояндаи мутлақ дар гузашта бо ёрии шакли замони ояндаи номуайян дар гузаштаи феъли ёридиҳандаи to have ва сифати феълии замони гузаштаи феълҳои мустақил сохта мешавад: I should/would have worked, you would have done, they would have gone.

Дар шакли саволӣ феъли якуми ёридиҳанда пеш аз мубтадо гузошта мешавад: should/would I have worked? Would you have done?

Дар шакли инкорӣ баъд аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I should/would not have worked, you would not have Done.

Бояд зикр намуд, ки дар грамматикаи забони тоҷикӣ категорияи намуди феъл ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Дар грамматикаи забони англисӣ бошад, ин категорияи феъл се шакл дорад: давомдор, мутлақ ва мутлақи давомдор. Фарқ байни категорияи намуди феъл дар забонҳои муқоисашаванда он аст, ки намуди мутлақи давомдори феъл, ки дар забони англисӣ дида мешавад, вале дар забони тоҷикӣ вучуд надорад.

Намуди мутлақи давомдори феъл амали давом карда истодаеро мефаҳмонад, ки давомнокиаш пеш аз лаҳзаи муайян дар замони ҳозира, гузашта ва ё оянда баён карда мешавад.

Замони ҳозираи мутлақи давомдор бо ёрии замони ҳозираи мутлақи феъли ёридиҳандаи to be ва сифати феълии замони ҳозираи феълҳои мустақил сохта мешавад: I have been working, she has been looking, they have been teaching.

Дар шакли саволӣ феъли ёридиҳандаи якум пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Have I been working? Has she been looking? Have they been teaching?

Дар шакли инкорӣ баъд аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I have not been working, she has not been looking, they have not been teaching.

Замони гузаштаи мутлақи давомдор бо ёрии замони гузаштаи мутлақи феъли ёридиҳандаи to be ва сифати феълии замони ҳозираи феълҳои мустақил сохта мешавад: I had been working, she had been looking.

Дар шакли саволӣ феъли ёридиҳандаи якум пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Had I been working? Had she been looking?

Дар шакли инкорӣ баъд аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I had not been working, she had not been looking.

Замони ояндаи мутлақи давомдор ба воситаи замони ояндаи мутлақи феъли ёридиҳандаи to be ва сифати феълии замони ҳозираи феълҳои мустақил сохта мешавад: I shall/will have been working, she will have been looking, they will have been teaching.

Дар шакли саволӣ феъли ёридиҳандаи якум пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Shall/will I have been working? Will she have been looking? Will they have been teaching?

Дар шакли инкорӣ баъд аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I shall/will not have been working, she will not have been looking, they will not have been teaching.

Замони ояндаи мутлақи давомдор дар гузашта ба воситаи замони ояндаи мутлақ дар гузаштаи феъли ёридиҳандаи to be ва сифати феълии замони ҳозираи феълҳои мустақил сохта мешавад: I should/would have been working, she would have been looking, they would have been teaching.

Дар шакли саволӣ феъли ёридиҳандаи якум пеш аз мубтадо гузошта мешавад: Should/would I have been working? Would she have been looking? Would they have been teaching?

Дар шакли инкорӣ баъд аз феъли ёридиҳандаи якум ҳиссаҷаи not гузошта мешавад: I should not have been working, she would not have been looking, they would not have been teaching.

Сиға яке аз хусусиятҳо фарккунандаи феъл аст. Гуянда вукуъ, чараён ва анҷоми амалро баён карда, муносибати нисбат ба воқеият доштаи онро муайян менамояд. Муносибати амал ба воқеият сиға номида мешавад.

Акнун бояд қайд намоем, ки сиға яке аз категорияҳои грамматикӣ забон ба шумор рафта, муносибати гуяндаро нисбат ба воқеият ифода менамояд. Чихеле ки дар боло мушоҳида намудем дар забони тоҷикӣ чор

намуди сиға вучуд дорад, ки мо яко-яки онҳоро дида баромадем. Дар забони англисӣ бошад се намуди сиға вучуд дорад: сиғаи хабарӣ (Indicative mood), сиғаи амрӣ-хоҳишмандӣ (Imperative mood) ва сиғаи шартӣ-эҳтимолӣ (Subjunctive mood).

Сиғаи хабарӣ нишон медиҳад, ки амал ё ҳолате, ки тавассути феъл

зикр ёфтааст воқеист:

Anne is working hard for her exams now. (23; сах. 434).

Сиғаи амрӣ-хоҳишмандӣ амр ва ё хоҳишро ифода мекунад. Дар грамматикаи муосири забони англисӣ сиғаи амрӣ-хоҳишмандӣ фақат як шакл дорад, ки бо ёрии ҳиссачаи to бо масдар мувофиқат мекунад ва танҳо бо шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ кор фармуда мешавад:

Be quiet and hear what I tell you (24; сах. 166).

Сиғаи шартӣ-эҳтимолӣ нишон медиҳад, ки амале, ки ба воситаи феъл ифода шудааст танҳо чизе ғайри ҳақиқӣ, тасаввур ва ё орзу асту бас. Инчунин сиғаи шартӣ-эҳтимолӣ метавонад муносибати ҳиссиёти-эмотсионалии гуяндаро нисбат ба воқеият ифода намояд.

"I wish I were ten years older," I said. (24; сах. 167).

Феълҳо дар забони англисӣ аз рӯи сохтори морфологӣ чор хел

мешаванд: Содда (Simple) —read, live, hide, speak, do, go, come, give, take, look, write, say ва ғайра.

Сохта (derived), ки бо аффиксҳо сохта мешаванд—magnify, fertilize, captivate, undo, decompose.

Мураккаб (compound), яъне аз ду реша иборатанд—daydream, browbeat.

Таркибӣ (composite) , яъне аз феъл ва ягон пасоянди зарфасос

иборатанд—sit down, go away, give up ва ғайра. Ин гуна феълҳоро дар грамматикаи муосир феълҳои иборавӣ (phrasal verbs) ном мебаранд.

Дар феълҳои таркибӣ бештар маънои калимаро пасоянд иваз мекунад. Ҳамин хел гуруҳи феълҳои таркибие ҳастанд, ки маънояшон аз таркиби асосиашон фарқ

мекунад: to give ир -тарк кардан, партофтан, to bring ир-ба воя расонидан, to do away- нобуд сохтан ва ғайра.
 Дигар гуруҳи феълҳои таркибие низ ҳастанд, ки маънои таркиби асосиашон нигоҳ дошта мешавад: to stand up-аз ҷой хестан, to come in- даромада омадан, to go out-баромада рафтан ва ғайра.

Адабиёти истифодашуда:

1. Бархурдоров Л.Ф. "Очерки по морфологии современного английского языка" Москва. Высшая школа-1975
2. Блох М. Я. « Теоретическая грамматика английского языка» Москва. Высшая школа-1994
3. Гордон Е.М., Крылова И.П. « A grammar of present day English» Москва-1980 268-304 с.
4. Джамshedов П.Д. «Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» Душанбе. Минвуз-1978 178с.
5. Каушанская И.А. "Grammar rules" сах.53-70
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе "Дониш" 1985 сах. 215-230 қисми 1
7. Шахобова М.Б. "Опыт сопоставительного исследовательного строя таджикского и английского языка". Душанбе. "Дониш"1985
8. Aby Lingvo English Dictionary (компьютерная версия). Oxford New Dictionary 1996
9. С. Е. Eckersley "Essential English for Foreign Students". Москва 2007. сах 704
10. Е. М. Gordon, I. P. Krylova. "A Grammar of Present day English" Москва 1980

Аннотация

Особенности совершенного форма глагола в английском языке

В статье рассматриваются употребление и образование совершенного вида глагола в английском

языке. Совершенный вид глагола имеет специфический характер в английском языке, поэтому автор пытается подчеркнуть основные сходства и различия затронутой темы.

Ключевые слова: глагол, герундии, причастие, предложение, подлежащие, дополнения.

Summary

The peculiarities of perfect form in English verbs

The following article deals with the usage and formation of perfect form in English verbs. The perfect form of verb in English has specific feature, that's why the author tries to point out principle similarities and differences of the following theme.

Key words: verb, gerund, participle, sentences, subject, object.

МУНДАРИҶА

Ҳалимов С. Баъзе тафовутҳои луғавӣ дар байни забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ дар мисоли сифат.....

Офаридаев Н. Социолингвистические проблемы языков Таджикистана.....

Шарифова Ф. Х. Вижагии корбурди бархе аз вожаҳои форсии миёна дар забони адабии муосир.....

Мирзоев С. Баррасии бархе аз вожаҳои муштарак дар забонҳои шарқии эронӣ.....

Гулназарова Ж. Асосҳои феъл дар забони форсии миёна.....

Саломов М. Мавқеи семантикии калимаҳо дар сохтори ифодаҳои маҷозӣ.....

Атоева К. Хусусияти услубӣ ва забонии «Сафинату-лавлиё»-и Муҳаммад Дорошукӯҳ.....

Ҳомидов Д. Номвожаҳои ҷуғрофӣ бо ҷузъи «diž».....

Камолов Х. Оид ба масъалаи ҳамзистии забонҳои эронии Тоҷикистон.....

Фотима Асад. Шинохти истилоҳоти нучум ва ҷуғрофӣ дар «Наводир-ул-вақоеъ».....

Давлатов Э. Таҳлили забонӣ ва корбасти лақаб, тахаллус ва номҳои ифтихорӣ дар «Қасас-ул-анбиё».....

Раҳмонов Б.Н. Маншаи калимаҳои феълӣ (дар асоси маводи «Таърихи Бухоро»).....

Амиршоева М. Қабатҳои фарҳанги забонии урбанонимҳо дар рисолаи «Ҳафт кишвар».....

Фирӯз Шерзода Астиномия дар тарҷумаи форсии «Қуръони қудс».....

Гулнораи Наим. Хусусияти сабки шумораҳо дар «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав.....

Хаспалаева Г. Баррасии либосвожаҳо дар романи «Дар орзуи падар»-и К. Мирзоев.....

Шарифзода Ш. Баррасӣ ва корбурди вожаҳои истилоҳоти мансуб ба ҷашни арусӣ дар шеваи Мастҷоҳ.....

Юсуфов Ш. Хусусиятҳои сарфӣи ифодаи шумора дар «Ҷомеъ-ут-тавориҳ».....

Қурбонов Н.Ф. Муқоисаи феълҳои гузаранда ва мондаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....

Начмиддинова Ф.Ф. Вижагиҳои намуди мутлақи
феъл дар забони англисӣ.....

Наджмиддинов А.Ф.Интеграционӣ метод и
взаимодействие литературы и культуры в процессе преподавания иностранного языка.....

ЗАБОН – РУКНИ ТОАТ
(*Маҷаллаи илмӣ*)

КИТОБИ ДАҲУМ

Масъули чоп: Ҳайдар Муслимов

Сахифабанд:

Ба матбаа 14.12.2016 тахвил гардид. Чопаш 17.12.2016
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Чопи офсет. Ҳуруфи адабӣ.
Адади нашр 100 нусха.

Нашриёти «Пойтахт» ш. Душанбе к. Деҳотӣ 42 х. 28.
E-mail: poytakht.p@inbox.ru. sanginov.f@mail.ru.